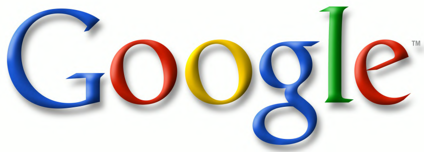

9 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 9

МЕМОАРИ

ПРОТЕ МАТИЈЕ НЕНАДОВИЋА

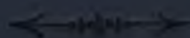

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES

9 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 9

МЕМОАРИ

ПРОТЕ МАТИЈЕ НЕНАДОВИЋА

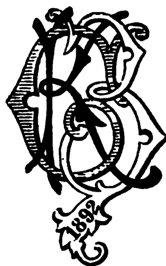

У БЕОГРАДУ

ШТАМПАНО У ДРЖ. ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1893

ПРЕГЛЕД

ПРОТА МАТИЈА НЕНАДОВИЋ

I

Прота Матија не интересује нас само као писац ових мемоара. Његово име везано је за нашу новију историју кроз читаву половину века, па с тога је вредно проговорити коју више о његову животу.

Као што сам каже у својим мемоарима, он се родио при крају 1777[1] године од оца Алексе, оборкнеза ваљевске Тамнаве и Посавине, и матере Јоване. Читати и писати учио је у свом селу Бранковини код попа Станоја, и у Купинову код неког старца Игњата Сабова, а црквено певање и богословске науке у Ашањи код проте Лазара Ђорђевића. Године 1793 вратио се из Срема, и одмах га је запопио, у шеснаестој години, владика ваљевски Јоаким, па је на скоро и протом постао.

Прота Матија поповао је мирно у својој нурији, старајући се да са својим друговима свештеницима заведе у цркви и парохији ред какав је видео у Срему. Кад су дахије обладале београдским пашалуком и отпочеле чинити разна насиља и глобљења, и прота Матија беше један од оних људи, који мишљаху да се томе злу треба силом одупрети. Под изговором да себи начини одело, прота је ишао у Сарајево, у ствари пак

[1] „Најпре је био написао 1762 године, па је доцније превукао то и написао 1770, па, по свој прилици у новије време, превукао пером и те године и написао 1777“ пише г. Љ. Ненадовић у „Шумадинци“ за 1856, стр. 82.

да се разговори са знатнијим људма на који би се начин могла скрхати дахиска сила.[1] На скоро за тим о Илину дне 1803, би ухваћено писмо кнеза Алексе, упућено аустриском мајору Митезеру у Земуну, којим га моли да спреми џебане и официра, јер војске доста има, па да се протерају дахије. Прота је обећао у мемоарима да ће о томе писму на другом месту опширније говорити, па то није учинио; ну од г. Љ. Ненадовића чуо сам, једном приликом, да је то писмо писао сам прота без очева знања с намером да компромитује кнезове и нагна на устанак, који, после непуних седам месеци, изазваше саме дахије, почевши убијати знатније људе у пашалуку.

Чим је допро глас, да је устанак плануо (14 фебруара 1804) у Шумадији, прота Матија живо настане да се дигне и ваљевска нахија. Колико је труда, енергије, присебности и мудрости показао у томе послу, види се из његових мемоара. Слободно може се рећи, да је у почетку устанка главно лице у томе крају био прота, а његов је стриц Јаков дошао на готово.

Рад протин на народном устанку од 1804 до 1806 описан је опширно у мемоарима. Већ за прве три године он се показао као добар војвода, дипломата и организатор, ма да није имао ни тридесет година. Као војводу налазимо га: 1804 године при освајању Ваљева и Шапца и опсади Београда, 1805 при освајању Карановца, Ужица и Смедерева, 1806 у боју на Братачићу, при опсади Шапца и на Мишару. Видимо га, даље, како преко митрополита Стратимировића и ђенерал-команде ради да задобије за српску ствар Аустрију, а преко руског агента у Рисну, Марка Ивелића, Русију; да као српски посланик, у истој намери, путује у Петроград и Беч; да се, у невољи, обраћа и црногорском владици Петру I, као најприроднијем савезнику Србије; да је умешношћу и опрезношћу склонио шабачке Турке да истерају између себе јаничаре и предаду град; нај-

[1] О тој намери протиној дознао сам од г. Љ. Ненадовића.

после, да је, одласком својим преко Дрине у турску војску, 1806 године, и вештим преговорима, задржао Турке више дана у неакцији, докле није Карађорђе стигао с војском у помоћ, а без тога ко зна шта би било од устанка. Поред свега тога доспео је прота: да уреди набавку муниције из Аустрије, да пропише најглавније тачке из кривичног закона и оснује суд у Ваљеву (1804) и да настане код Карађорђа и знатнијих војвода да се оснује савет, ма да је промашен циљ који се желео тиме постићи.

Прота Матија кратко је време био председник савета. Још у априлу 1806 отиде он из Смедерева ваљевској војсци, и по њеној жељи и остане с њоме. Пошто је освојен Београд, прота се врати у савет, али већ у половини априла 1807 отиде на Дрину и тамо је ратовао до јесени, а место њега постао је председник савета Младен Миловановић.

Кад је 1809 почела из нова војна, прота је био с војском која је у Босну упала; а кад се војска повратила из Босне, ратовао је с Турцима око Дрине до августа месеца, а знатна му је победа од 30 јуна, у којој је рањен Тузла-капетан и погинуо син Кулина капетана. Године 1810 мало се ратовало на босанској страни, али и тада налазимо проту Матију на том крају.

Кад се у почетку 1811 на место савета основа шест министарстава и Јаков постаде министар унутрашњих послова, прота Матија доби војводску диплому над 34 села у нахији ваљевској. То му није било по вољи, јер је волео своју свештеничку титулу, па је молио Карађорђа да то место да његову млађем брату Сими, али му молба не би испуњена.

На Видов-дан исте године прота Матија и Лука Лазаревић бише постављени за главне команданте од сокоске Раче до реке Саве над војском из ваљевске, шабачке, сокоске и зворничке нахије. Прота се бавио у Подрињу од 3 августа до 12 новембра. Турци су прешли Дрину 8 октобра и, после борбе на Братачићу и Остружњу, продру до села Буковице, али ту буду потучени (16 октобра) и враћени на

Дрину. Сад Сулејман-паша padре уз Дрину, али га прота и Милош Обреновић победе у Овчини (26 октобра) и врате на траг, и после неколико дана Турци отиду у Босну.

О Великој Госпођи 1812 налазимо проту у Враћевшници на скупштини којој је Марко Ивелић саопштио букурешки мир и која му се заклела да ће бити верна цару руском и примити мир, а о новој години 1813 у Крагујевцу на скупштини, која је одлучила да ратује с Турцима. Прота је постављен за главног команданта од Раче (сокоске) до Лознице. Ну Турци освоје Лешницу и Лозницу, па се упуте к Шапцу. У шанцу на Равњу дочекају их храбро прота Матија, Милош Обреновић и Стојан Чупић и задрже их 17 дана, па се онда повуку Шапцу. Ту чују глас да је Карађорђе пребегао у Земун и војска се разбегне. Ну прота не изгуби присебност, већ пошаље молбу Али-паши Деренделији и своме пријатељу Хаџи-Салибегу да се забрани војсци палити и пљачкати већ да се прими под цареву власт предео између Колубаре и Дрине. Тек кад је паша испунио протину молбу, прешао је и он у Срем.

Прота не хтеде, као већина војвода, да иде у Русију, већ остане на граници Србије, да би јој могао помоћи, кад наступе за то боље прилике. На молби, коју су 21 априла 1814 написали у манастиру Благовештењу игуман Григорије Радојичић, Милош Обреновић и још тројица војвода и послали руском цару по Мелентију Никшићу, потписао се и прота Матија са још тројицом пребеглих војвода. Кад на ову молбу, која је из Беча испраћена цару у Брисел, не дође никакав одговор, једанаест српских старешина, бавећи се у Београду ради разрезивања порезе, написаше, 14 августа 1814, кријући у Топчидеру, нову молбу, коју потписа још седам пребеглих старешина, и овластише проту Матију, да је носи у Петроград цару Александру. Прота се крене на пут, али кад дође у Житомир, чује да је цар отишао у Беч, те се и он тамо упути. Ну руски посланик Стакелберг пошље га одмах на српску границу с пору-

ком да се утиша Хаџи-Проданова буна. Дошав у Земун, прота сазна да је буна угушена, па се опет врати у Беч. Ту је пет и по месеца (15 декембра 1814 — 1 јуна 1815) обијао прагове руских, аустриских, пруских и енглеских државника и узалуд молио да се помогне српском народу. За то време није могао ни једном изићи пред цара руског, докле га је цар аустриски два пут примио и одмах наредио своме посланику у Цариграду Штирмеру, да се заузме за Србе. Руски државници непрестано су му световали да се у Србији стрпе и да се не буне. Те поруке Срби су неко време слушали, али кад турска насиља пређоше меру, плану, 11 априла 1815, нови устанак под предвођењем војводе Милоша Обреновића. Прота се врати из Беча у Варадин, одакле га хтеде Милош опет послати у Беч, али се предомисли и позва га к себи. Прешав у Србију, отиде у српски логор на Белицу, а пошто Милош утврди мир с Марашли-Али-пашом, и овај буде пропуштен у Београд, налазио се у његовој пратњи, осим Вујице Вуличевића и Ђуке Филиповића, и прота Матија.

Од тада па до 1826 године прота Матија вршио је дужности тако званих *народних кнезова*. Неки од тих кнезова били су обор-кнезови нахиски, нпр. Вујица је био обор-кнез смедеревске, а Милоје Тодоровић обор-кнез јагодинске нахије, па је и прота Матија јамачно био обор-кнез ваљевске нахије, бар пре но што је дошла под управу Јеврема Обреновића, јер тако се назива у Вукову Рјечнику, на који се претплатио. Народним кнезовима поверавао је кнез Милош разне послове државне, а понајчешће слао их да буду у Народној Канцеларији у Београду.

Прве две године прота Матија врло добро је стајао код кнеза. На акту којим је, 25 октобра 1815, јавио кнез Милош војним командама у Темишвару и Варадину да је мир с Турцима закључен и молио да се отворе скеле, потписан је осим Вујице и прота Ненадовић. После 6 дана, „по саборном договору и одлуци,“ послао је кнез Милош проту да прође по шабачкој, ваљевској и сокоској нахији, да скупи главне

људе и кметове, сваком своју дужност покаже и у договору с кметовима изабере сваком „срезу“ кнеза и њему достави, да би му се послало потврђење од Народне Канцеларије. На овлашћењу, изданом, 15 фебруара 1816 у селу Раниловићу, Михаилу Ђерману да код рускога цара ради у корист српског народа, потписан је, осим кнеза Милоша и Петра Молера, и прота Матија, који се у писму, упућеном цару, назива и „кнезом ваљевским.“ На писму писаном у Београду 29 фебруара цару турском потписана су иста лица и још Вујица и шабачки кнез Милосав Трифуновић.

Године 1817 прота не стајаше добро код кнеза Милоша, као што се види из писма Михаила Грујевића, негдашњег секретара у савету, писаног у Ади 14 јула. У том писму, које је одговор на протино, Грујевић вели: „ако је истина да је господар Милош Обреновић на Вас напао и којекакве рачуне под другим видом истражује, то му се никад начудити не могу“ итд. Запетост та није дуго трајала, јер већ 15 маја 1818 прота Матија и Милоје Тодоровић бише послани у ваљевску, сокоску и ужичку нахију да сваку тужбу приме и извиде, нову порезу разрежу и стару измире.

И пошто је кнез Милош ваљевску нахију подвргао под управу брата Јеврема (22 септембра 1819), прота Матија врши јавне послове. Тако 11 фебруара 1820 одреди кнез Милош њега и кнеза Илију Марковића да извиде у ужичкој нахији злоупотребе кнезова Јована Демира и Јована Мићића, и нареди да до њихова повратка „испуњују дужност кнезова народних“ Милоје Тодоровић и Сава Љотић, из чега излази, као да је у то време прота био у Народној Канцеларији. У августу исте године налазимо проту Матију у Крагујевцу где с протом Радојицом Жујовићем заступа кнеза Милоша, који се тада бавио у Црнући.

У почетку 1821 позвао је кнез Милош оба брата и најглавније људе да се с њима посаветује кака ће се упутства послати српској депутацији у Цариграду,

и међу тим људма видимо и проту Матију. Кад су се, 29 марта исте године, побунили пожаревачки кнезови Стеван Добрњац и Марко Тодоровић Абдула, кнез Милош послао је да их позову на предају осим брата Јеврема и Гаје Николајевића и проту Матију, који се лично састајао с њима и обећавао им у име Милошево опроштај, ако се мирно предаду. Пошто је буна стишана, прота је отишао кући, јер 26 априла заповеда кнез Милош Јеврему, да пошље проту на договор Хаџи-бегу, јамачно због покрета међу Турцима услед буне у Влашкој. У половини августа писао му је сам Милош, да потражи у Колубари три топа, која су 1813 у њу бачена, а после десетину дана наређено му је да прими неко олово из Аустрије на Забрежју и да се састане с Милошем Урошевићем, Земунцем, повереником аустриске владе, и с њим разговори. 23 септембра одредио је кнез Милош проту Матију и још два члана Народне Канцеларије да дочекају у Пожаревцу новога београдског пашу Абдурахмана, и да му, са Јевремом Обреновићем у Београду, поднесу жалбу на београдске Турке због њихових недела.

Ну већ после два месеца прота не стајаше добро код кнеза Милоша, који га позва преко брата Јеврема у Крагујевац. Јављајући му о томе у Бранковину, у писму од 28 новембра 1821 пише му Јеврем: „Залуду си Абдулу и Добрњца гонио; сад си ти онај, а они су поштени.“ Нису прошла ни три месеца после овога писма, а прота Ненадовић искључен је са свим из државне службе и послан у Бранковину да живи тамо као приватан човек. Колико сам могао испитати, то је ишло овако.

У Ваљеву је била нека скупштина, на којој су били и прота Матија и прота Радојица Жујовић. Биће да је на тој скупштини пало оштријих речи о владавини кнеза Милоша и његовом приватном животу, чему је ваљда дала повода смрт кнегињине супарнице Петрије († 1821). Скупштина та беше саставила и једно писмо, по свој прилици у истом смислу, с намером да се преда кнезу Милошу, а писао га

је Јован Миоковић, секретар Јеврема Обреновића. Међу тим кнезу Милошу буде достављено: да је прота Матија главни узроковач, што је то писмо написано, и да је опоро критиковао не само владавину његову, него и приватан живот његов и његове браће.

Кнезу Милошу мало је требало. Јамачно у договору с њиме, поднесе му Народна Канцеларија, (крагујевачка, основана 29 септембра 1821) као *народну жељу:* да духовна лица не врше више народне послове и да се отпусте из народне службе и упуте кућама прота Радојица и прота Матија с тим, да се овај други „од свакога народњег збора удаљава и ни у каквом народњем договору или суду не присуствује, јер је он, по казивању народњем, често уводио међу народ метеж, раздор и неслогу, и, шта више, трудио се да га на партије раздели; од куда је лако могао постати међусобни рат."

Разуме се да је кнез Милош усвојио ову представку Народне Канцеларије, и наредио је још истог дана да се Жујовић пошље кући (објава за пут дата му је 17 фебруара), а прота Матија тек онда, кад изнесе оно писмо скупштинско и покаже шта је говорио противу кнеза Милоша.

На саслушању истог дана прота Ненадовић казао је, да је био на скупштини у Ваљеву, али да оно писмо није написано по његовом наговору, нити на њему има његова потписа ни печата, да не зна где је то писмо, нити је ма шта говорио противу кнеза Милоша. Да ли је још који пут саслушаван, не знам, али је тек 7 марта добио објаву да иде из Крагујевца.

Кнез Милош се брзо повратио, па чувши да се прота јако поплашио, пише му 13 марта писмо и слободи га, а у исти мах стара се да свој поступак оправда: „Ви право имате бојати се и о положају Вашем много мислити, јер прави узрок Вашег искључења јоште не дознајете, нити мислим да ћете дознати моћи; а кад би знали да сам ја управо принуђен био тако с Вама поступати, Ви би о свачем друкчије мислили. — Стрпљење за сад, а није да-

леко време, и дознаћете прави узрок Вашег положаја који ћу Вам у четири ока саопштити, и онда знам да ћете ми и сами за право дати.“ А 11 октобра исте године овластио је кнез Милош проту Матију и Миоковића да извиде и пресуде распру између шабачких свештеника и владике Ђерасима.

Кад је прота, после тога, повраћен у државну службу, нисам могао дознати, али га 1826 налазимо као члана Народног Суда, који је од фебруара 1825 имао дванаест чланова. Маја 19 исте године установи кнез Милош „совет српски“ под својим председништвом, сличан „првим до владаоца судовима или канцеларијама,“ који је у исто време био и апелациони суд. Између пет чланова тога савета био је и прота Матија. Године 1827 бејаше прота опет члан Великог Народног Суда, до 9 новембра када је постављен за кнеза ваљевске Посавине. Као такав учествовао је прота у комисији од 10 лица, која је израдила у Крагујевцу, 21 јуна 1829, одговор на питања грофа Дибића. За тим је постављен прота Ненадовић за члана ваљевског суда, али је већ 1 децембра 1831 разрешен од те дужности с обзиром „на његове молбе и слабост здравља.“ Том приликом ослободио је кнез Милош њега и његове куће од сваког данка и кулука, а 29 септембра 1833 одредио му је 200 талира пензије, коју је 23 фебруара 1835 повисио на 250 талира.

Од 1832 до 1838 живео је прота Матија код своје куће. Придигавши се после болести (1833), дошао је на срећну мисао да напише своје мемоаре, чиме је заслужио нарочиту захвалност нашу. Штета што их није довршио.

Године 1838 био је прота Матија неко време члан комисије за израду грађанског и кривичног законика. Том приликом видимо га са уставобраниоцима, који, из жеље да ограниче власт Милошеву, удружише се с Русијом и Турском, не увиђајући да те две државе, наметнутим уставом, хоћаху да Србији вежу руке унутрашњим питањима, и тиме јој одузму могућност да се бави спољном политиком,

која је тако лепе успехе постигла била под Милошем често и противу воље њихове.

По томе уставу би основан државни савет од 17 чланова, међу којима беше и прота Матија. Ну зле последице наметнутога са стране устава брзо су се јавиле. Кнез Милош морао је дати оставку и отићи из земље. У жалби поднетој цару руском као главне кривце томе навео је кнез Милош, поред брата Јеврема, А. Петронијевића, Вучића, Ст. Симића, и проту Матију.

Оставком кнеза Милоша партиске страсти нису се ни мало стишале, шта више, оне су се још више распалиле, нарочито тиме што је Порта — да би се још више могла мешати у српске послове — наметнула кнезу Михаилу за саветнике Вучића и Петронијевића. Кад се кнез Михаило с владом и саветом премести (маја 1840) у Крагујевац, прота Матија и још два саветника не хтеше ићи.

Због ових переда Порта изасла у Србију свога комисара Муса-ефендију. Народна скупштина, састављена поглавито од противника уставобранилачких, захте од комисара да се уклоне из Србије, осим Вучића и Петронијевића, јоште четири саветника, међу којима и прота Ненадовић.

Пошто се до споразума није могло доћи, Муса-ефендија одведе из Београда уставобраниоце, који се беху склонили код паше у град, те неки од њих осташе у Видину, а најглавнији одоше у Цариград, међу њима и прота Ненадовић. Тамо је пробавио пуну годину дана, па се вратио у домовину с већином уставобранилаца и добио пензију.

Под владом новог кнеза Александра Карађорђевића прота је опет постао државни саветник (26 октобра 1842). Када је Стојан Јовановић 1844 прешао с катанама у Србију и покушао дићи буну у корист кнеза Милоша, прота се десио код своје куће у Бранковини и одатле похита са скупљеном војском пред њих и потуче их у Буковици (25 септембра 1844). Те исте године био је члан комисије, која је имала да прегледа законе које је писао Јован Хаџић.

Првог маја 1848 учествовао је прота Матија на знаменитој српској скупштини у Карловцима, која је прогласила српским патријархом *Јосифа Рајачића*, а српским војводом *Стевана Шупљикца*. Првог јануара 1849 позове га ваљевска војска, која је прешла да војује противу Маџара, да је предводи. Прота се одазове тој молби и отиде преко, где је неко време био члан војног и народног одбора.

После три године, по својој молби, стављен је у пензију с пуном платом (18 септембра 1852), и отишао у Ваљево да живи, где је умро 29 новембра 1854, а сахрањен је у своме селу Бранковини уз свечану пратњу.

Прота Матија два пут се женио. Од прве жене имао је више деце, која су сва мала помрла. Други пут оженио се, по наговору и одобрењу кнеза Милоша, удовицом Јованком, из куће неких Милићевића у селу Раниловићу, по свој прилици фебруара 1816, када су се тамо бавили и писали горе поменуто писмо цару руском. Од ове жене оставио је након себе једну кћер и два сина од којих је млађи, издавалац његових мемоара и омиљени српски књижевник Љ. П. Ненадовић, јоште у животу.

Прота је био стаса умерена, космат, а под старост ћелав, лепе браде, лица румена, више блага него војничкога.

По сведоџби његова синовца Косте, био је нарави веселе, разговоран, шаљив[1], бистар и досетљив. Живео је просто, у пићу је био умерен, али је добро јео, и особито волео ајвар, рибу, раке и салату. Под старост је био велика тврдица, али се опет до смрти богато и чисто носио.

[1] Као леп пример протине шаљивости навешћу једно место из писма, писаног Лази Тодоровићу. То место гласи: „Од како сам пензиониран, почео сам нагло старити, и саџ пало ми је на памет што сам као дете у Срему чуо: да, кога год пензионирају, тај не може дуго живети. Ја сам већ тестамент написао, и оставио сам аманет кнезу Милошу, да и тебе, и још вас неколико пензионира, ако је рад да он не дође у пензију" („Шумадинка" за 1856, 81).

Слика коју доносимо израђена је по фотографији са слике масном бојом рађене око 1847, која се чува у народном музеју. Ћурак од белог атласа на њему био је, по казивању г. Љ. П. Ненадовића, негда дахије Мехмеда Фочића и дали су му га Срби, кад је Београд освојен. Златан крст са златним ланцем послао му је на дар Александар I. На крсту има натпис: „за любовь вѣры и отечества."

II

Као што је већ напоменуто, прота Матија почео је писати своје мемоаре, пошто је дошао у пензију, и то око 1833 године, када је, по сведоџби његова сина г. Љуб. Ненадовића (Мемоари, 181), био оболео, па с тога у самоме почетку мемоара вели: „Осећам сада, да моје тело, по вечном закону природе, све већма слаби, и све се ближе гробу прикучује."

На ову годину упућују нас и оне речи протине с којима се обраћа својој још *недораслој* деци: „Промисао није могао лепшу забаву и занимање за моју старост дати, него да будем ваш учитељ," јер је прота, по казивању истог г. Љ. Ненадовића, као пензионар, отворио школу у Бранковини, довео учитеља и с њиме „упоредо с највећим задовољством децу учио" („Шумадинка" за 1856, стр. 80).

Ну тада није прота написао целе мемоаре, већ само првих десет одељака, а можда и саставак „О хајдучким четама пре устанка Карађорђевог," саставци пак „О правитељствујушчем совету" и „После пропасти" писани су коју годину доцније, али свакојако пре 1840. То се види отуда: што пожешку нахију назива чачанском, а она се тако почела звати тек од 1834; што Јевтимија Ивановића назива *негдашњим* протом земунским, а он је био прота у Земуну још 1834; што спомиње историју Симе Милутиновића, а она је штампана 1837; најпосле, што Милосава Ресавца назива саветником, а он је постао саветник први пут фебруара 1835 а други пут 1839 године.

У протиним мемоарима описују се догађаји, поглавито у северозападном делу Србије, од 1787 до 1806 и из године 1813 како су Турци заузели предео између Дрине и Колубаре. Из једне протине белешке дознајемо, да је науман био да напише своје мемоаре и о времену од 1807 до 1813, али то није учинио, јамачно зато што се опет вратио у државну службу и умешао у политичку борбу. Камо среће, да је наставио свој мирни живот у Бранковини и после 1838, па макар не постао саветником, те бисмо данас много боље познавали нашу новију, па и пак недовољно познату прошлост.

Мемоаре те прота је писао својој деци да га се сећају боље, а није их намењивао за јавност.[1] Тако је у издању од 1867 стајало на насловном листу „мојој деци.“ Тамо су биле и две изреке, које су проти у неколико предговор заступале. Те су изреке: „Јегда престоли на суд поставјатсја, Господи, и судилишчу Твојему предстанут человјеци, не предпочтетсја цар војину, не преимушчествит владика раба, кијждо бо от својих дјел или прославитсја, или постидитсја.

„Отверзите мње врата правди, вшед в ња, исповјемсја Господеви.“

Већи део протиних мемоара штампао је, први пут, његов син г. Љ Ненадовић у своме листу „Шумадинци“ за 1856 годину (у бројевима: 11—14, 29 до 35, 61, 64, 73, 76, 79, 82, 85, 94, 97, 106), под именом: „Рукописи проте Ненадовића,“ за које рече, да их има преко сто табака. Није казан узрок за што њихово штампање би прекинуто баш на оном месту, где се описује долазак српске депутације у Петроград (стр. 144 садашњег издања, до прве тачке последње алинеје).

[1] „Ја се сећам — писао ми је г. Љ. Ненадовић, — једном дође к њему Вук Караџић (око 1850), и био сам кад су се они разговарали о старим временима, и прота му каже: „Имам понешто написано само као спомен деци, али ја не умем да пишем за труковање.“ На то му Вук рече: „Напишите, Ви, тако као што причате; а ако поче учено писати, ништа неће ваљати.““

Целе[1] пак мемоаре издао је исти г. Љ. Ненадовић тек 1867 под именом: „Мемоари проте Матије Ненадовића“ и поделио је, ради боље прегледности, догађаје од 1787—1806 на десет одељака. Ну осим протиних мемоара штампао је у истој књизи г. Ненадовић: неколико „кратких записака“ протиних и дневник његовог другог путовања у Беч (од 9 декембра до 1 јуна 1815), дневник Боже Грујевића (од 7 јуна до 10 јула 1805), његово „устројење савета“ и „слово“ које је хтео беседити том приликом, и још 64 разна писма (од 1790 до 1852 год.).

Кад се упореди издање од 1867 са оним у „Шумадинци“ (колико га има), видеће се да међу њима има на више места разлике. Та разлика долази поглавито отуда, што г. Љ. Ненадовић нека места, а особито доцније незнатне дометке протине, није штампао у „Шумадинци,“ а у издање од 1867 године није унео нека места, која се налазе у „Шумадинци.“ Други ће узрок бити тим разликама, што је прота имао „о неким догађајима по два по три рукописа,“ ма да се они, по уверавању г. Љ. Ненадовића, „у самој ствари не разликују“ (Мемоари, 381). Већи део тих разлика, међу којима има знатних, ја сам избележио, и читаоци ће их наћи на крају ове књиге.

Ма да се г. Љуб. Ненадовић старао да у издању од 1867 „изиђе печатано све онако како је у рукопису“ и да остави „језик и правопис онакав какав је“ (Мемоари, 381), и пак му то није за руком потпуно испало. О томе сам се уверио из 21-вог табака оригиналног протина рукописа, који сам добио од г. Ненадовића, кад је већ штампање мемоара било близу краја.

Упоредивши овај табак са издањем од 1867, нашао сам разлика не само у правопису него и у самом тексту.

Према овоме табаку особине протина правописа ово су:

[1] На страни 284 тога издања вели г. Ненадовић да нема више протиних мемоара и обећа да ће штампати „још неке његове белешке,“ што до сад није учинио.

а. Писао је по две, по три па и по четири речи у једно: *нанаше, тое , идасаремамо, ионисекаю* итд.

б. Често је изостављао поједина слова и читаве речи: *даит(е), ит(р)о, (и)ћиндію, обраду(е), Брч(к)ога, гр(а)ду, Зему(н), о де(с)ну, пун(к)тови, за(па)ли, бунтов(ни)ци, једна му* (се) *лађа потопила, но он (да иде) у Босну, Катић турски (рекне).*

в. Особена имена писао је малим словом с почетка.

г. За *е* и *је* употребљавао је једно слово: у средини и на крају обично, мало *е*, у почетку речи (ако није састављена с претходном) као велико *е*. Слово *є* није употребљавао.

д. Место *ы, ый* и *ій* писао је увек *и*.

ђ. Употребљавао је врло ретко ъ (у овом табаку само 6 пута место 131 пут).

е. Место *џ* писао је *ђ: хађи, кесеђіе* (тим се тумачи *анђар* у издању од 1867).

ж. Слово *х* употребљавао је ређе но што се налази у издању од 1867 (у 21 табаку само 3 пут: *хађи* и *мухасил* поред муасил),

з. Место *ія* долази *іа*: *даіа, ћадіау*, поред *убіяте.*

и. За *ј* чешће је употребљено *и* него *й*: воиска, оваи, мои.

ј. Поред *њи* има и *ни*: *нима, њиов.*

к. Слово *ѣ* употребљавао је доследније: *дѣцу, сѣде, исѣкоше, исѣку, сѣдите, подѣлимо, исѣкосте, мѣсто*, а у издању од 1867 у овим речма стоји свуда *е* место *ѣ*.

л. Место *ао* у радном придеву долази само *о*: *изишо, ишо, дошо, дозно, не зно, реко, посло* у 21 табаку, а у издању од 1867 свуда на крају *ао*.

Да би се видело колика је штета што рукопис протин није сачуван, те да се по њему приреди критично издање, побројаћу овде и остале разлике у 21 табаку, којем одговарају у издању од 1867 стране: 83, врсте 28—34, 84, 85, 86 и 87, врсте 1—10.

На страни 83, врста 30: *[мы]*[1] *то... [нека иде] у*, 32: *сведока* (пре би се могло читати: *сведоке*).

На страни 84, врста 1: *проирате (препрате)*[2]; 2: *и онъ потаише († и он † подаише)? Я [имъ]*; 3: *све вдно (сведно), но ако [баш] хоћете (ћете)*; 8: *и [да] кажу*; 11: *[и] іоште вдногъ (вднога)*; 12: *одпрате (одпрати)*; 13—14: *†Яковуј† дође и то (ит(р)о дође)*; 16: **у суботу* † 18 †*[3] *априла* (у орпђиналу било је 16, па доцније од 6 начињено 8); 16: *[око] 4—5*; 17: *пре (прећe) дође*; 19: *дође тако брзо (тако брзо дође)*; 19: *Бе (Бре)*; 22: *†са свои 300 субаша†*; 23: *полази (излази). Он се томе обрадув (обрадуе се он)*; 27: *свои близу 300 момака (свои момака близо око*, било најпре 200, доцније поправљено 300 и озго додато: *свои субаша)*; 28: *одправише (одпратише)*; 29: *† и ово ће бити око 20 априла †*[4]; 32: *иза (из)*; 34: *[и почну ій] † Бошняци †... изсђку (исђку)*.

На страни 85, врста 2: *сутра* (*сутре*); 11: *па (на*, овако и у „Шумадинци," а и у садашњем издању); 13: *и (у)*; 14: *располажућu (располагаюћи)*; 15: *[Кад] дођем*; 16: *где (гди)*; 16: *генералъ* (у табаку свуда: *ђенерал*); 18: *даія захтевати* (*даіа закtевати*); 19: **прочим* писмима (писмама)*; 20: *контроманска (котроманска)*; 22: *генералову башту (ђенералову башчу)*; 24: *съ десну* (*о десну*); 25—28: Целе тачке: (*А Антоније.. хаљинама*), која се налази у оба досадашња издања, нема у 21 табаку, а узета је ваљда из дупликата протина; 29: *съ Турцима*.

На страни 86, врсте 2—3: *Петра изъ Ћупріе, Хаџи-Руфима (Хађи-Рувима, Петра из Ћупріе) и [поброимо] све друге, † хотіяу кої е годе у аустриском рату воева(о) — проче —†*; 5: *[и оне кои су у аустриском рату воевали] исеку [исђку]*; 7: *то су* (*они су*); 9: *[На то] Катић турски [рекне]*; 12: *съ*

[1] Што има више у издању од 1867 него у 21 табаку, стављено је у угласту заграду.

[2] Што је *другојачије* у 21 табаку, стављено је у округлу заграду.

[3] Што има више у 21 табаку, стављено је међу звездице, а што је прота доцније додао или поправио, међу крстиће.

[4] Додато на страни онда, кад је од датума *16* поправљено *18*.

коима ћемо срећу съ (с коим оћемо срећу са); 13: *[генералъ] Ђенсй [далѢ];* 13: *захтевате (зактевате);* 16: *[одъ кои првый в био] * прво *;* 17: *и ньиове субаше не буду (не буду и ньiове све субаше;* 18: * *у оним пунтовима * међъ* (*међу*) *моимъ* (*осталимъ*) *прочимъ писмима* (*писмама*); 19: *[тiй наши захтеваня] *тога* Турци нешто оставляю* (*нешто Турци осталяю);* 21: *млого прешпрке (много припирке)*; 22: *[И] ово † да знате †* 23: *сламнача* (*славняча*); 24: *а (и);* 26: *прикучи* (*прекучи*); 27: *да [iй];* 33: * *овде* * *преко.*

На страни 87, врста 2: *окрене* (*окрете*); 4: *бунтовници* (погрешно: *пунтовци)*.... *вашегъ* (*вашега*); 6: *намирите (умирите);* 10: *између (седећи).*

III

Управа Књижевне Задруге, уверена да су протини мемоари корисна лектира не само због своје садржине, него и због лепог језика и стила, а знајући да је издање од 1867 постало врло ретко; — одлучила је да члановима њеним ове године приреди ново издање мемоара, али без горе наведених додатака, јер они и не припадају мемоарима, и тај посао поверила је потписаноме.

По што ми г. Љубомир Ненадовић није могао дати орнђинални рукопис протин, јер га је, како ми је писао, раздао, спомена ради, члановима велике породице Ненадовића, приредио сам садашње издање по издању од 1867, овако:

1. При распореду материјала одступио сам од овога издања само у томе, што сам одељак „После пропасти“ ставио пре састанка „О ајдучким четама пре устанка Карађорђевог,“ који се може сматрати као додатак мемоарима, и што сам неке, често врло дуге алинеје раставио на две или више мањих (19 пута па две, 3 пут на три, 2 пут на четири), а неколика пута, где је то смисао захтевао, спојио целу или један део алинеје с другом алинејом или једним делом њеним.

2. Интерпункција је местимице измењена, чиме је понегде и смисао промењен. Тако, на 85 страни издања 1867 стоји: *„Седи генерал с леву страну и официра доста, у реду седе Турци,“* а у овом издању (стр. 103): *„Седи генерал с леву страну и официра доста у реду; седе Турци;“* на стр. 153 издања од 1867: *„седи паша, Алај-бег новски капетан, Муста-бег,“* а у овом издању (стр. 184): *„Седи паша, алај-бег, новски капетан Муста-бег,* итд.

3. Додао сам испод текста од „кратких записака“ само оне, које објашњавају или попуњују догађаје о којима се у тексту говори. Што сам гдегод у тексту сам додао, стављено је у угласту заграду.

4. Своје напомене стављао сам испод црте, да се не би помешале с овим „записками“ или с напоменама г Љ. Ненадовића.

5. Очевидне штампарске погрешке, којих има приличан број у издању од 1867, исправио сам. Тако наштампао сам: *видим* м. *вадим* (стр. 22, врста 9 издања 1867), *малићана* м. *Малићана* (48), *соколске* м. *сокољске* (48), *парлаторија* м. *палаторија* (61), *Скела* м. *скела* (62), *Бељин* м. *Белин* (68), Бирча м. Бироча (66), Остружња м. Остружна (69), *израњаване* (боље би било: израњавате) м. *израњаваче* (83), *на* м. *па* (85, вр. 11), *Козличића* м *Козичића* (91), *Рисан* м. *Рисањ* (99 и 180), *путујући* м. *путујућу* (118), *Бадовинци* м. *Бодовинци* (132), *у Бранковини* место *у Бранковина* (137), *не би побили* м *неки побили* (139), *Боговађу* м. *Боговођу* (139). *који* м *ко и* (144), *прекидоше* м. *прикодише* (154), *јунија* м. *јулија* (162), *Чарториски* м. *Чаториски* 177), *јунија* м. *јулија* (177), *Поникава* м. *Поникова* (179), *Забучја* место *Јабучја* (180), *за... војводу* м *за... војводом* (184), *Срикиња* м. *Срикиње* (187), *Коњске* м *Конске* (190) *Милосав* м. *Милисав* (197), *пизмеџија* м. *писмеџија* (210) итд. Место *Михаиљевић* (124, 125) и *Мијаљевића* (146) ставио сам обичније *Михаљевић*, а место: богажја (109) узех: *богажња* а требало је место: *богажња* (110) ставити *богажја*.

Било би боље да је наштампано: *из* место *иза* (84, вр. 32), *помрачне* м. *помрчене* (116), *привел* место *превел* (123), а можда и: *проглашава* м. *проглаша* (89), *Бељину* м. *Бељини* (6), *Ужица* м. *Ужицê* (11), *Ужице* м. *Ужица* (180), Крнулâ м. Крнуле (100), *Погаревца* м. *Прогоревца* (170), *Гиље* м. *Жиље* (184), *Ботуња* м. *Ботуње* (195), *Пожешку* м. *Чачанску* (195).

6. Глаголе треће врсте прота је обично мењао по четвртој. Ја сам их вратио у трећу, тим пре што се и у њега налази примера за то: *волео*, *волели*, *најволети*, *горети*, *изгорела*, *прекорели*, *видети*, *седети*, *хотео*.

7. Прота није био доследан у претварању сугласника пред сугласницима. Тако он је писао: *обколити*, *србски*, *обтуже*, *Шабцу*, *обширно*. *другчије*, *побегше*, *одиратим*, *забрежку*, *одлазком*, *безпослен*, *изсеку*, *изтерали*, *јасакције*, *екзерцирати*, *буљукбаша*, *сбог*, *сготовише*, *изчекивам*, *счепаше*, *разлутише*, итд. поред фонетички написаних речи: *тешко*, *одласки*, *ископам*, *испратим*, *истерати*, *расход*, *потпише*, *збег*, *свадба*, *исећи*, *расудити*, *ражалити*, *раширили*, *педесет*, *отерати* итд. У овом издању извршено је свуда претварање.

8. Нема доследности ни при избацивању сугласника испред или између сугласника. Поред примера: *исеку*, *расудити*, *раставити*, *ражалили*, *рашири*, *отерао*, *педесет*, *оца*, *свеца*, *очевина*, *поочим*, *синоћија*, *нужно*, *прирасла*, *врснога*, *испосници*, *часни* итд. долазе и оваки: *изсећи*, *изступити*, *разсвиће се*, *надтрчи*, *Београдци*, *одцепио*, *петдесет*, *наплатци*, *отца*, *најнуждније*, *прирастла*, *устмено*, *врстни*, *радостно*, *частни*, *местне* итд. У овом издању избачени су непотребни сугласници (тако и у речи *присудствујући* слово *д*, које стоји место *т*)[1].

9 Слово *ѣ* не стоји свуда где му је место, већ је често замењено са *е*, нпр. *бежи*, *бели*, *вера*, *вероисповеданије*, *заповест*, *последњи*, *места*, *умесити*, *отмени*, *поткрепљава*, *река*, *седети*, *видети*, *саветовати*,

[1] Где је прота избацио *д* пред *с*, није враћено, нпр. *осечену*, *престане*.

север, сено, смеду, посекао, целоме, целивање, цењкању итд. поред: *бѣли, вѣра, видѣти, дѣца, дѣла, побѣда, самовидѣц* итд. У овом издању свуда је ѣ замењено са *е*, а са *је* само у овим речма: *гњев, пљесне, Кљештевица;* пасја *вјера, Осјечна, Субјел; пјеније, увјешчавају, человјечески, многољетствије* и *сјеше.*

10. Поред *где, много, многи* и *доњи* долази и: *гди, млого, млоги, дољни* или *дољњи;* у овом издању употребљене су само прве четири речи.

11. Гласови *ао* у радних придева често су сажети у *ô: долијô, дошô, очô, казô, писô* итд. То је исто с именицом *детô*. Оставио сам тако исто.

12. Слово *х* врло је штедљиво употребљавао прота, особито у среди и на крају, и, судећи према овом табаку што је у мене, много мање но што се налази у издању од 1867.

У томе издању употребљено је и замењено разнолико, а најчешће са свим изостављено.

Тако налазимо: *хоћу, захтевати, ходио, поход, расход, неопходимо, захождеције, хитно, хитња, хвала, захвалити, храбар, охрабрити, хлеб, хучи, хранити, ха, хај, хаљина; духовник, врховни, сиромаха; грех, их* (2 пут), *пазух, тих; хабер, хазна, хајде, хан, харар, хасна, хат, хиљада; дахија, нахија, спахија, крхат, рахат, мухасил, епархија, архива; парох;* итд. поред: *аљина, оћу, итно, одити, одати,* дуовник, ајде, ајте, азнадар, даија, раат (у свима је враћено х), Ерцеговина, лад, ра́нити, поватати, уватити, Вровине, греота, поптам, неотице, руо, страу, стреом, доодио, Кожуар, њиов, *вла̂* (место влаа), *стра̂* (м. страа), *узја̂ли* (м. узјаали), *сја̂ти* (м. сјаати), *раат, спаија, меана, Мемед, муасил, умуасерити, ма, сирома, стра, кожу, вр, одма, њи, и, реко, на врати, у Чучуга* итд. Налазимо, даље: *смеј, проје, стреју, силаја, чоја, Мијаило* поред: *Свилеува, Суводолу, Паљува, дува, кува, суво,* поред: *котео, сиромака, закте, рактом, женик,* и поред: *фат, фала, фалити, фатати, уфатити.*

У садашњем издању враћено је х (осим у означеним горе речма) у: други падеж множине заме-

ничне и сложене промене, четврти падеж множине заменице трећег лица (их) и прво лице глагола у аористу и имперфекту.

13. Многе речи двојако су написане, и таке су остале и у овом издању. Ево их по реду: *ево* и *јево*, *еглена* и *јеглена*, *Ерић* и *Јерић*, *игуман* и *игумен*, *манастир* и *монастир*, *селамет* и *саламет*, *колеба* и *колиба*, *шешана* и *шишана*, *комшија* и *коншија*, *бимбаша* и *бинбаша*, *тефтер* и *тевтер*, *сатлик* и *сајтлик*, *фришко* и *вришко*, *филџан* и *вилџан*, *уочи* и *увочи*, *Тавнава* и *Тамнава*, *тко* и *ко*, *где* и *де*, *тобџија* и *топчија*, *бадава* и *бадјава*, *стојати* и *стајати*, *буљубаша* и *буљугбаша*, *песна* и *песма*, *хај* и *ај*, *фртаљ* и *вртаљ*, *миждрак* и *миздрак*, *лајтнат* и *лајтнант*, *обрлајтнат* и *обрлајтнант*, *љубав* и *љубов*, *врховни* и *верховни*, *први* и *перви*, *Црни Ђорђе* и *Черни Георгије*, *Петербург* и *Петробург* (једном Петрбург), *Букурешт* и *Букарест*, *Ћесарија* и *Цесарија*, *контроманац* и *котроманац*, *контроманцирати* и *котроманцирати*, *стражмештер* и *стражместер*, *ванжирати* и *ванзирати*, *комендант*, *комендат* и *командант*, *Чарторински* и *Чарториски*, *Јусуф* и *Јусуп*, *мађистрат* и *магистрат*, *Каленић* и *Калинић*, *Котешица* и *Кутешица* и *Кутишица*, *Пасманџија* и *Пазманџија*, *Митезер* и *Митезар*, *Рувим* и *Руфим*, *ритмајстер* и *ритмајстор*, *евангелије* и *јеванђеље*, *Муста-паша* и *Мустафа-паша*, *Теодор* и *Тодор*, *метите* и *метните*, *хвала* и *фала*, *хвалити* и *фалити*, *хватати* и *фатати*.

14. Остале особине протина језика остављене су без промене, па и онда кад су неправилне, нпр. *науки*, *владики*, *сво*, *у најбољему*, *сметајући* (место смећући), *стизају* (место стижу), *видосмо* (место виђесмо), итд.

15. На крају су додати речници: личних имена, места̂ и непознатијих речи, за тим разлике између издања у „Шумадинци“ и издања од 1867, најпосле факсимиле протина рукописа.

Љуб. Ковачевић.

МЕМОАРИ

МАТ. НЕНАДОВИЋА

I

Као што многогодишњи раст, кога нису громови ни ветрови срушили, почне сам од себе венути, и грану по грану губити, и све ближе свом се крају клонити; тако, драга децо моја, и ја, ког су непријатељске пушке и сабље срећно промашиле, кога су смртне болести обилазиле, — осећам сада, да моје тело, по вечном закону природе, све већма слаби, и све се ближе гробу прикучује.

Ја нерадо о смрти говорим, али без икаквог стра̂ очекујем последње вече мог живота; моје мисли не лете више у оне године у којима имам јоште да живим, него у оне у којима сам живео. Цела моја прошлост била је бурна и врло промењљива, али без икаквог стра̂ осврћем се ја на њу, и са задовољством и унутрашњом наградом пролазим у мислима све прошле године мог живота, и радујем се да ни на једно дело не наилазим, за које би ми совест штогод пребацити могла.

Бурна времена новије српске прошлости, била су тесно скопчана са мојим животом; и као што су она промењљива била, тако је и мој живот био промењљив. Ја сам служио и господарио, поповао и војводовао; путовао

по народном послу далеке путове и код куће мирно седео и у мојој башти воће каламио; војевао сам опасне ратове и уживао благодет општег мира; с царевима говорио сам слободно, каткад збунио ме је говор простог кмета; гонио сам непријатеље и бежао од њих, живео у сваком благу и изобиљу и опет долазио до сиротиње; имао сам лепе куће и гледао их из шуме спаљене и срушене; пред мојим шатором вриштали су у сребро окићени арапски хатови и возио сам се у својим неокованим таљигама; војводе ишчекивали су заповести из мојих уста и опет судба ме доводила да пред онима што су били моји пандури на ноге устајем. — То је, децо, вечна промењивост судбине коју сам рано познао и на коју се нигда тужио нисам; из те промењивости научите: да се не треба у срећи гордити ни у несрећи очајавати

Те све промене у мом животу, Москва и Петербург, Варшава и Беч, где сам негда био, појављују ми се као сан моје младости. Већу част мојих современика и другова ладна је земља затрпала, млађи и вештији људи предузели су оне народне бриге и послове са којима смо ми управљали, отечество моје напредује, и ја радосно и задовољно повраћам се у ово скровито мало селце на огњиште мојих дедова, да се одморим од мојих трудова и да вас нејаке наставим на пут живота, да вас из малена научим љубити Бога и отечество. Промисао није могао лепшу забаву и занимање за моју старост дати, него да будем ваш учитељ.

Од 1793 године па до данас свакојаке промене биле су у Србији; ниједан тај догађај није учињен а да ја што год не знам, или да нисам и собом участвовао. Цео тај простор мог живота и народних збитија стоји ми јоште живо у памети; и што је старији који догађај, тим га се лакше и точније опомињем. О свему том ја бих вам усмено приповедао, драга децо моја, али ви сте мали и не можете упамтити, а ја сам стар: лако могу умрети. Зато сам наумио да вам овде напишем: *яже видѢхъ, дѢяхъ и отцы наши повѢдаша ми.* У овом мом приповедању не тражите савршенство историописца, ни строги ред догађаја. За то треба вештије перо; и ја се надам у ком народу појаве се јунаци и људи заслужни за отечество, тај ће народ родити и оне људе који ће њиова дела описати. Ја ћу вам овде написати само мој живот и она ратна и нератна прикљученија која су у мој живот уплетена; не тражите у овом мом приповедању историчке свезе, ја не могу догађаје све по реду овде забележити него ћу их писати кад се ког опоменем. Ја знам да ће исте догађаје доцније много перо описати вештије али истинитије неће.

Ја сам се родио 1777 године у селу Бранковини, сат и по од Ваљева, од оца Алексе и матере Јоване из куће Ђелмашевића из Гвозденовића. Мој деда звао се Стеван, његов отац Петко, а његов — Станоје, који је негда био кнез у ваљевској нахији. Кад сам

био јошт мали, причала ми је моја баба Манда, да су се наши стари доселили од црногорске границе из Бирча.[1] Онда је овај крај Србије био готово са свим пуст, не знам, или је то било због каквог иселенија, или су Турци народ растерали, или је куга поморила. Из Ерцеговине, као што и сада, непрестано су насељавали ове крајеве. Причала ми је моја баба и то да је слушала, да наши стари, кад су се из својих крајева овамо кренули, да су учинили завет, да се онде стане и населе, где чују вола да без одмора највише пута рикне, и тако кад су дошли на бранковички вис, чују вола где је необично много пута једно за другим рикнуо, и одма ту се зауставе и населе, уверивши се по томе рикању да ту мора добра и плодна земља бити. Друга племена, која су имала завет да се онде стане где нађу пчеле у грму, отишла су у Мачву.

Мој отац и мати имали су осим мене јошт пет синова: Николу, Петра, Григорија, Димитрија и најмлађега Симу, који је у Ћесарији учио војену академију и био кадет, а после са ћесарском војском ишао у Италију (он је 1813 године постао војвода). Како се Србија на ново побунила, он пређе у Србију, јуриши с Дринчићем на Дубљу на шанац турски, и погину обадва 13[2] јулија 1815 године; ту је онда које погинуло, које са пашом живих ува-ћено око 600 Турака. — Мој отац и мати

---

[1] Бирач је у Босни и далеко од црногорске границе.

[2] Бој на Дубљу био је 14 јула

имали су јошт више деце, но ја их упамтио нисам, а читуља је изгорела, кад су нам уз Карађорђев рат куће погореле, само још три сестре памтим: Станију, која је била удата за Живка Дабића у Јаутину, Марицу за Јованом Вилотијевићем у Ваљеву, и Марију удату у Таково за попа-Павлова брата Матију. Мој отац имао је више сестара и браће од којих само најмлађи његов брат Јаков јоште живи, који је у време Карађорђева рата био командант ваљевске нахије, а после дошао на моје место у Совет Српски, а ја одем у војску на Дрину. Његово име наћи ћете често у мојим рукописима. Он живи сада са својим синовима и прочом породицом у Русији у Хотину. Ако ја пре умрем а они се дотле не врате, немојте заборавити да тамо имате стричева, браће и сестара, које још нигда нисте видели.

Отац ми је причао: кад су Немци хтели војну на Турке да подигну, слали су му прокламације те је он бацао кроз прозор у џамије ваљевске, но Турци не поплаше се, него кад виде да ће рат почети, зађу по селима и покупе све оружје од Срба и однесу у Ваљево. Они зовну њега и рекну му: „Узми, Алекса, сто пандура, па иди те чувај од Палежа до Ушћа, да каури крадом не пређу.“ „Ја им кажем — прича мој отац — да у момака нема пушака, јер су они све покупили, него да ми даду пушке. Они одма даду ми за сто људи оружје, те ја одем и наместим страже покрај Саве од Палежа до Ушћа, а ја с неколико пандура и Турака по каткад прођем

и страже обиђем. Кад — једне ноћи нестане свију чамаца што су били с наше стране на Сави! Доцније чуо сам да су Немци за једну и ту исту ноћ, од влашке границе уз Дунав и Саву до Дубице, све турске лађе одузели и на ону страну превезли (1788[3] године). У исто време[3] били су спремили Немци две пуне лађе војника, да ударе на доњи град и да уђу на Су-капију.* Пре тога уговори с њима Јован Чардаклија, Ђикић и Влајко Београци, да им капије отворе. Они су били многе градске топове ексерима затворили, кључеве друге од капије начинили и Су-капију целу ноћ уочи Ваведенија отворену држали и на војску ћесарову чекали; но војска не дође, али заиста били су се навезли у Земуну, но не извезу се на Су-капију него поред града низ Дунав оду и изиђу на Борчу, изговарајући се после да нису могли од магле погодити Су-капију, али по свој прилици они су се бојали какве преваре и нису смели. Чардаклија и Ђикић и Влајко некако побегну, но неколико од њиовог друштва Турци увате, па су им све од луча цепке под нокте ударали, док их с тим мукама нису поморили.«** На годину дана пре тога[3] они со-

* Капија с Дунава зове се Су-капија, које значи водена капија.

** У другом једном свом рукопису о томе додао је и ово: „а тако исто казивао ми је Петар Чардаклија кад смо 1804 у Русију путовали, да је тако било, и да је његов брат Јован Новаковић Чардаклија доиста отворио Су-капију.“[4] **Љ. П. Н.**

---

[3] Сви су ови догађаји били 1787 године.

[4] По сведоџби коју је издао (24 новембра 1790) пуковник Михаљевић фрајкорском војводи *Трифуну Триковићу* на предаји

гљадатељи који су по Србији ходали и народ спремали за Немачку Крајину, одвели су са собом много момака из Србије, који су се више Варадина у Каменици егзецирали; међу прочима био је Исаило Лазаревић из Уроваца, Кићан из Златарића, Иван из Мислођина, које сам и ја доцније познавао. Исаило Лазић погинуо је од наше стране први на Бељини, кад смо се 1804 године почели с дахијама тући.

„Ја сам чувао — прича даље мој отац Алекса — да не пређу Немци, а непрестано сам преко Саве гледао и једва чекао кад ће прећи, док уз наше месојеђе 1788 године пређе Кићан, Исаило, Иван и са њима некакав господин Мијушко, донесу нешто барута и један добош, и кажу ми да их је цар послао да се дижемо на Турке, да их тучемо и гонимо, док и велика вӧјска не пређе. Нису имали никаква писма и никакве царске оправе, и ја се почнем сумњати, но опет поверим Ивану и Кићану, јербо су моји људи и стари познаници, а и мило ми буде да се час пре турског зулума избавимо, јер нам је био са свим досадио. Ја одем оним Турцима што су са мном патролирали и кажем им: „Није вајде, не могосмо сачувати, Немци ево де пређоше,

---

Београда радио је Трпковић с браћом *Новаковићима*, и друштво за тај посао с капетаном *Механовићем* искупило се било у кући Трпковића на дан његове славе. Трпковића потомци славе Николь-дан, по томе покушај да се преда Београд био је 6 декембра а не 20 новембра нити 2 декембра — У другом документу сведоче три трговца, да је због тога покушаја шурак (Schwager) Трпковића главом платио и да је Трпковићу пропало у Београду имање од 9.000 форинита.

но ви идите у Ваљево и поздравите аге да ја више не смем доћи у Ваљево, јербо од ових каура не смем одустати, јер ако побегнем, они ће ми кућу запалити," итд. Турци уплашени оду што су брже могли, а ја се вратим несрећном господину Мијушку, и он окрене мени говорити: „Цар је мене послао к теби да ти које највредније људе знаш позовеш, да се дигну да вароши палимо и Турке бијемо." Ја тако и учиним и одма пошљем по једног човека Лазару Илићу у Јабучје, Петру Јеремићу у Ракаре, Малом Јанку у Оглађеновце и Милисаву Милошевићу у Орашац, и поручим им: да је час избављења приспео и нек купе чете сваки у свом крају, и нека буду спремни на први мој позив да идемо да ударимо на Ваљево. Турци из Палежа и Уба побегли су били, како смо страже почели чувати. Мени је узгред било — прича мој отац — подићи сву моју кнежину, и вративши се кући све на бранковички вис са собом извести. Кад дођемо ту мојој кући, пошљемо најпре одабране четнике, те све српске породице и њиову стоку у планину Посово, војсци за леђа, уклоне, а онај други крај кнежине у планину Словац у збегове сместимо. А по том ишли су четници те догонили турска говеда војсци за рану, и уговорили смо међу тим са Малим Јанком, Ракарцем и Лазаром из Јабучја у који ћемо дан на Ваљево ударити. (Но Турци пређе тога, како су видели да ће рат започети, дозвали су кнезове и кметове, узели од њих коње и пратиоце,

те су сва движима добра, а тако исто и жене и децу испратили у Ужицe и Соко, а неке и преко Дрине. а они, сами војници, у Ваљеву остали).

„Оде наша војска са виса на Ваљево али ни у половине није било оружја (јер су били Турци пређе све покупили што се није могло по шумама у кладе сакрити). Но многи су брезове тојаге заоштрили, и што 'но рекну, који колац који проштац узму и ударе са три стране на Ваљево. Турци Ваљевчани изађу пред њих у Љубостињу, дочекају их и ту се потуку. Но кад у том боју турска поглавица Омерица погине, а с других празних страна Петар Ракарац и Мали Јанко продру у само Ваљево и празне куће запале, онда Турци почну бегати Чачку и Ужицу.“ То ми прича отац, а и ја јошт памтим, како сам онај дан из планине Посова излазио и с другом децом како сам се на виноградске плотове пењао, да можемо боље видети како Ваљево гори. То је било на наш чисти понедељник 1788 године [28 фебруара].

„Ми смо гонили Турке до Чачка — прича даље мој отац, — наша је војска била из саме ваљевске нахије. Код Чачка Турци нас добро дочекају и убију нам 27 добрих момака, но ми опет и Чачане и Ваљевце (Турке) растерамо и сав Чачак попалимо; по том вратимо се у Ваљево. Оно кућа што није било изгорело, Срби раскопају, пенџере и врата и све што се могло одвојити поодносише, и кад пљачке неста, готово сви својим кућама одоше

а с нама мало остаде. У то време било је у Ваљеву 24 џамије, и говоре да је било преко 3000 кућа турских, а 200 хришћанских. Ми дотерамо из села четнике, али како се набирају ексера из пожара, они онда оду опет кући. Говорим ја једнако Мијушку: „Пиши нека ћесар шаље што пре своју војску, пак ћемо лакше и наше војнике у скупу држати." А он ми све од дана на дан одговара: „Писао сам, писаћу" или: „Војска ће скоро прећи" итд. Истина поред границе, од Земуна до Митровице, врло је много спремне војске лежало; али то је све бадава, нема је на овој страни. У то време чује се да ће ћесар Јосиф доћи у Срем у манастир Фенек да види где се профунта пече. На скоро после тога поручи мени из Бољеваца неки Арса Андрејевић*, мој стари познаник (он је рођен у Ваљеву па убио Турчина и утекао у Срем) да идем да видим цара. Кад ја кажем Мијушку да хоћу да идем да видим цара, не беше му мило, него ми рече: „Остани ти у Ваљеву, а ја ћу ићи у Фенек." — „Немој, господине Мијушко" рекнем му ја „него да ја идем да видим цара, јер то ми је највећа жеља, а ти си га сто пута видео." Ја му нисам казао да је мени Арса поручио да идем. Мијушко не смеде никако сам да остане, и кад види да сам навалио да идем, пође и он, изговарајући се да има важних послова тамо.

* Био је официр у Бољевцима (Види Голубица V стр. 128).

Љ. П. Н.

„Одемо у манастир Фенек, и ја се одма састанем са Арсом Андрејевићем, с којим сам живео као с братом. Сутра дан одем са Арсом на један доксат, одакле смо гледали врло много свакојаких официра у манастирској порти. И ја се зачудим — прича ми мој отац — кад ме Арса запита: „Видиш ли, Алекса, цара?“ — „Како ћу га видети, кад га ту нема?“ одговорим му ја, и почнем гледати по свој порти и по свима доксатима не бих ли где цара могао наћи. „Оно је цар Јосиф! — вели Арса — што стоји код оног кочијаша, што маже интов, и штапићем показује куда кочијаш треба да намаже.“ — „Шта, Арсо, да од Бога нађеш!“ повичем ја зачуђен. „Зар су у вас такви цареви? А камо му велики ћурак и велики каук на глави, ако не већи а оно бар као у нашег везира у Београду?“ Сад рече мој буљубаша Никола Арсенијевић из Вукићевице, који беше са мном дошао: „А нуто, кнеже, Бог и душа, каке су му ноге танке, нема ни чарапа у чизмама, но голе ноге, а ми се уздамо да и нас ођене, а и он бос иде.“ Насмеја се Арса и каже: „Тако носе сви крштени цареви, а не као ваши Турци!“ и проче. Ми смо одатле гледали цара док год није у собу отишао.

„Доцније дође један официр к нама и запита: „Ко је ту кнез Алекса?“ и Арса му одговори: „Ово је“ и пружи руку на мене. „Хајде“ вели, „зове те цар!“ — Кад рече: зове те цар, прођоше ме мрави од пете до перчина. Паде ми на ум што су ми Турци приповедали:

да се цар не може видети, и који га год види, мора му од стра̂ доња усна препући. Но одма помислим: ја видех цара у авлији и усна ми не препуче, а и није страшнији ни од једног београдског везира. Хајде, па што Бог да. Каза ми Арса, да не ваља у скут љубити као везира, но само се гологлав поклонити. Кад уђем к цару, ја тако и учиним. Код њега стојао је толмач. Пита ме: „Јесте ли Ви Алекса, кнез ваљевски?“ — Ја му кажем да јесам. — „Па шта сте тамо радили; и како с Турцима стојите?“ — Ја кажем да смо Ваљево и Чачак попалили. — „А ко вас на то све наговори и подиже?“ упита цар преко толмача. — „Господин Мијушко!“ одговорим ја. — „Који је то г. Мијушко?“ — Ја кажем да је он прешао и подигао нас у име царево, и да је сада и он овде. Цар спусти обрве на очи, и пошто мало poћути, рече нешто немачки једном официру, који одма отрча на поље. Цар се разговарао са својим толмачем не знам о чему. — Ја ћутећи тако мислио сам: „Мој господин Мијушко, на опако ти било, ти си међер нас преварио те смо као тићи без перја врло рано излетели из гњизда на лапавицу.“ И ја се тек сада уверим о ономе, о чем сам често сумњао, тј. да је то лажа нека; а ја сам мислио да је он најпре с царем вечерао, па онда међ нас прешао: тако је умео лепо лагати.

„У томе дође с оним официром и Мијушко. Пита га цар: тко је он и шта је тамо радио и ко га је на то послао. — Замуца мој

г. Мијушко: „Ваше Величество. . . . . Ваше Величество. . . . ја сам шнајдер! — па сам видео војску где се спрема на Турке, па сам узео нешто барута и један добош и отишао сам кнезу Алекси те кренуо народ и Турке растерали.“ Цар нешто рече немачки — а он се поклони па оде.

„По том цар Јосиф окрете се к мени и упита: „Кад сте истерали Турке из Палежа, Уба, Чачка и Ваљева, куда сте их отерали?“ Ја му на то одговорим са свим весело, да смо их отерали чак у Соко и Ужице, а неке чак преко Дрине. „Гут!“ одговори цар, „а колико је до Ужице, Сокола и до Дрине од ваших места?“ — Кажем му ја да од наше нахије до Сокола има 4 сата, до Ужица 7 а до Дрине 8 сати. — „А где су њине жене и деца?“ упита даље цар. Ја му кажем да су са собом одвели „А где су ваше жене и деца?“ питао је даље, и ја одговорим да наше жене и деца седе код својих кућа. — „А кад Турци,“ почне цар, „сместе и осигурају тамо своје жене и децу, пак онда узјашу на своје хатове и на вас ударе, куда ће онда ваше жене и деца?“ На то му нисам ништа умео одговорити, до само слегнем раменима. Цар примети на мени ту забуну и бригу, пак после неког кратког ћутања рече ми са свим благим гласом: „Мој драги кнеже, ја се од вас и од тога народа уздам и надам да ћете ви помоћи мојој војсци, мога и вашега непријатеља прогнати. Али то што сте сада чинили и бунили се да сте тек после, кад би моја

војска прешла и вас и ваше фамилије себи за леђима оставила! Ја сам спремио 300.000 војске, и хоћу, и мислим да ваше отечество од Турчина очистим, но хоће ли Бог дати, то не знам. Ви сад идите и чувајте народ и уклањајте га у планине да се не поплени, а моја ће брига бити за вас" — и даде ми сто дуката.

„Тај исти дан зовне ме Михаљевић на вечеру, с којим сам се познавао и добро живео. При растанку с њиме рече ми: „Идите одма у Ваљево и чету скупљајте и држите у скупу; ја ћу вам послати једнога фендрика с неколико фрајкора и чувајте народ, да се не пороби, а и мене ће скоро цар послати, да на Забрежју шанац начиним и топове превезем, но треба, кад време буде, да и ви људе пошљете да шанац помажу копати."

„Ја одем у Ваљево — прича мој отац — и опет почнем чете скупљати, међу тим дође фендрик Јован Вујадиновић (он је прави Србин из Срема из села Товарника, чини ми се, добар јунак и погибе после на Соколу, кад смо на Калкан јуришили). Тај Јован доведе са собом око 30 фрајкора. Међу тим неки Гуша, поглавица бачевачки, скупио је био своју чету и дошао у Лесковице, одвео седам роба и отерао много оваца. Ми покупимо чету и са оно 30 фрајкора одемо тајно преко планине; ноћу се прикучимо Бачевцима, и оданде у зору ударимо на обадва места, и заробимо 70 душа. Турци се жестоко почеше бранити; њиов старешина Гуша Мустабаша узја̂ на хата

а мач у руке и управ потрча сокаком, а Ђока Мићановић (из села Клинаца, сат и по ниже Ваљева, који је доцније постао стражместером) дочека га насред пута и карабиљ опали, а Гуша падне с коња мртав, а Ђока притрчи, узме његов мач, одсече му главу, хата његовог ухвати и узјаше. Други се Турци затворише у џамију и кулу, којима се без топа ништа не може учинити. Бачевци су Дрини на обали према Осату. Стаде вика Турака из Босне са оне стране Дрине: „Хај браћо, ударите се, не дајте се! ето нас у помоћ к вама!“ Пак иза сва брда потрчаше Дрини. Ми куће попалисмо, робље и стоку отерасмо. Златарићско пак робље и овце повратисмо сваком своје, а турско робље пошљемо у Немачку.“ (И ја сам ово робље турско видео, кад су их дотерали на Врану, где је логор био, и где су сада виногради. Шанац и логор на Кличевцу доцније основан је; у та времена и Коча доле око Мораве подигне чете и Турке почне тући, зато и сада Моравци зову оно време „Кочином крајином“, а за ћесара Јосифа рат ништа не знаду, него мисле да је Коча заратио. Коча је био из јагодинске нахије села Ланишта,[5] био је најпре добар свињарски трговац, а после добар јунак).

*

Ово што ћу сад да вам пишем, причао ми је мој отац Алекса да су њему његови

[5] М. Ђ. Милићевић тврди, да је Коча био из села Пањевца. Кнежев. Србија, 194.

стари причали, а он није запамтио: — Кад су саме спаије с царским бератима у Србији биле, узимали су од сваког жита, кроме ситне проје, десету оку; на ожењену главу узимали су по један грош, и то се звало главница, и баштеницу 20 пара узимали су за све ситнице, тј. што се сеје у баштама; на једну кошницу по оку меда или наплате по што је мед био; на казан 2 гроша; на једно маторо крме 6 пара — и који је спаија близу својих села, дотерају му по која кола дрва, и то је био сав данак спаијама. Осим тога плаћало се везиру порез на мешћемску главу по сто гроша, а каткад и повише, а цару плаћало се арача по 3 гроша и 2 паре. Кнезови крили су главе, па кад у вилајету порежу све данке, долазило је по 7 или највише по 8 гроша на главу. После тога постали су читлуци, и јаничари завладају, који су имали у Стамболу великог јаничар-агу, а у сваком везирству опет мањега јаничар-агу. Онда Турци који неће да раде, дођу код свог јаничар-аге и упишу се у јаничаре, и то у коју орту који воли; и тако назове се прави син царев и ага, а спаије, који су од старина са царским бератима били, баце за леђа и назову их папурима. Такав ага узме неколико момака, дође у село које му се допадне, сазове сељаке и каже им: „Рајо, ја сам царев син и ага, дајте, продајте ми се да сте моји, ја ћу вас од свакога зулума бранити, и који нема порезе и арача, ја ћу за њега у зајам давати.“ Сељаци обично много се томе про-

тиве, али то им ништа не помагаше; он натури сељацима по 200—300 гроша, па каже спаији те му направи темесуђ и тапију да су сви сељаци томе и томе аги продали све своје баштине, и тако ти он онда постане читлук-сајбија, и колико год спаија узима од свог села, толико и он, а каткад и више.

Тако су причали моме оцу да су читлуци постали који су до немачке крајине трајали. После рата, изваде кнезови 1793 године хатишериф да у београдском пашалуку не буде читлук-сајбија ни ага, нити њиових десетака, него да се даје само спаиско и царско. Но тога пашалука читлук-сајбије умоле београдског везира (што је био пре Мустa-паше) да они буду аге, као што су и били, и да купе своје десетке и проче. Дођу кнезови о Митрову-дне од свију нахија да порез порежу; везир, Шашин-паша, проучи тај ферман, и каже да је цар помиловао аге, и допустио да опет буду као што су и били, „но идите у вилајет“ — рече паша кнезовима — „отишле су аге да купе своје, кажите раји да се не противи царској заповести.“ Кнезови на то сви сложно одговоре: да они то не смеду народу казати, јербо ће их народ побити камењем, — и да би Турке већма уплашили, придаду, да ће они (кнезови) морати у Немачку од народа бегати, ако са таквим гласом пођу у вилајет. — Онда је Мустафа Шинигџић био бина-емин (главни настојатељ кад се какво зданије прави) и оправљао је и покривао у доњем граду касарне, што је Немац у рату попалио; мој отац

Алекса, због тога што је томе Хаџи-Мустафи многу грађу за касарну низа Саву слао, познавао се и живео с њим добро, зато оде к њему и пожали му се на тај агински ферман. — „Знам ја," рекне Хаџи-Мустафа, „ко је тај ферман извадио, но ако ви хоћете, ја ћу то лако покварити." — „Хоћемо за Бога и помагај" одговори му мој отац, и замоли га у име свију кнезова да ради о томе. — „Идите и тајно начините сваки мизаре (прошепија) на цара" рекне му Мустафа „и ударите што више можете имена, и који нема мура (печата), нека прст притисне." Тако кнезови, сваки напише мизаре и на јаничаре тужбу што већма могу учине, многа имена потпишу, прсте и мурове ударе, а потом тајно однесу бина-емину. Он им рекне: „Чекајте ви ту (у Београду), одговор ће одма доћи." Кнезови остану да чекају одговор на њина прошенија из Стамбола.

Везир је био јаничарски пријатељ и ништа није знао о томе, и кад види да се кнезови не разилазе из Београда, зовне их себи и рекне им: „Зашто не одлазите ви да народ саветујете, да се когод не би противио царском ферману, него да приме своје аге?" На то изговори се мој отац, да је много јапије догонио у град за оправке касарне, и да има са бина-емином рачуне, а кад сврши рачуне, да он и опет у народ не сме ићи, да им советује да приме ферман јаничарски, јер ће га народ камењем затрпати. Тако су и сви други кнезови говорили, и опет су казали да ће

морати сви од народа у Немачку бегати. После тога гдекоји се кнезови прикрију а мој отац, под изговором да рачуне прегледа, договарао се непрестано с Хаџи-Мустафом. Петнајести дан од тога дана, дотрчи татарин из Стамбола, и донесе нов ферман. — Причао ми је буљу-баша мог оца, Лаза из Трлића, да је татарин утрчао у варош непрестано вичући: „Мазул Шашиџ-паша, мазул! Хазур Хаџи-Мустафа-паша, хазур! хазур!“ [6]

Сутра рано стари везир изађе из града, а нови Хаџи-Мустафа-паша, бивши бина-емин, седне у сараје, а тугови му после од цара дођу. Кнезови дођу му и честитају, а он их саветује да иду сваки у своју нахију и да народ добро пазе, и да не даду никоме ни најмање зулума да народу чини, но да се њему обраћају. То је било око 1794 године. Међу тим отишле аге и субаше по селима своје обичајне данке и десетке купити. У Београду пак био је неки Кара-Смаил, који је свуда, куд је год ходио, по 30—40 момака јаничара за собом водио; он се спремао да у Београду буде јаничар-ага, и слабо се Хаџи-Мустафа-паши покоравао. Али Хаџи-Мустафа-паша, кад се утврди мало у граду, потпусти некога Турчина, те Кара-Смаила, кад је из амама изишао, кроз прозор једне куће из пушке убије. Његова дружина сва прсне и којекуда разбегне се, па тако и они што су се у села били разишли, како чују да им је старешина поги-

[6] „Збачен Шашиџ-паша, збачен! Ево Хаџи-Мустафа-паше ево га, ево га!

нуо, поплаше се и сви побегну у Видин к Пасманџији, који се још пре тога осилио и од султана оцепио, и сав пашалук видински под своју владу узео, нити је што цару давао него све грабио. Сви ти бегунци зли и гори код њега се скупе. Сирома султан Селим седам је везира на Видин с војскама слао, да победе Пасманџију, а и Хаџи-Мустафа-паша из Београда ишао у Видин и жестоко се тукао. Други пак везири тајно су узимали новце (мито) од Пасманџије и нису хтели од свег срца тући га. Ту је био послао султан Селим неколико низамске војске у зеленом мундиру, јер је Селим први почео низам уводити. Но на послетку Пасман-огла истури своју војску на Хаџи-Мустафа-пашу и на оно мало низама, те све растерају. — А други су везири без боја побегли. И ту погине сребрнички паша, отац Хаџи-Сали-бега (Тако ми је казивао из Ужица Асан-баша Дрљача, који је онде на војсци био, а после је био јасагџија уз нашег владику ваљевског Данила, заједно путујући и димницу купећи).

Пасманџија остане независим у Видину; накупи јошт више војске плаћајући добро на месец; и тако сви зликовци из турског царства искупе се у Видин. — Хаџи-Мустафа-паша врати се с војском у Београд, а Пасман-оглу пошље своју војску, да Београд узме и сву Србију пода се покори, а и Босну да себи присвоји, да се лакше од султана бранити може. Дођу до Пожаревца и тамо су се с београдском војском добро тукли; београдске спаије врате их у Ви-

дин. Тако су опет полазили и Пореч узели. Београдски везир нема доста војске, зато почне купити и он под плату војнике. Порез је био 7 и по до 8 гроша на по године како је у хатишерифу; сад везир подигне порез на 15 и на 18 гроша на по године. Кнезове држао је као своје синове, кад су год дошли к њему, по обичном поклонењу постоје мало турског обичаја ради, пак им заповеди те сви поседају, и кафу им даде, и, како ми је отац казивао, разговарао се с њима као са својим синовима; а и народ је био онда у најбољему спокојству, само што је морао давати велику порезу од 15 до 18 гроша. Трговина била је слободна; ко шта има, коме хоће и по што може прода. Цркве и манастири стари почну се оправљати и из нова градити давши само 500 гроша везиру за изун (дозволење); пак гради цркву где хоћеш и колику хоћеш.

*

Сад ћу да вам причам о мени, па ћу после опет наставити о мом оцу, шта ми је причао, и шта сам ја о њему и оном времену запамтио.

Хајде да вам најпре кажем како сам књигу учио. Отац ме даде још врло малена да код попа Станоја, нашег пароха, који је близу наше куће седео, учим. Ја почнем учити у једном московском букварy кога су зачална слова сва црвена била; и учио сам овако: „аз, буке, веде, глагоље итд.“ а срицао сам овако: буке-рци-бр, веде-рци-вр, глагоље-рци-гр

итд. Од оно доба до данас још нигде нисам видео онаког буквара. Мој сирома попа, Бог да му душу прости, како је он сам учио, онако је и мени показивао. Јер у оно време у Србији нигде ни гласа ни трага од школа није било, но сваки ђак, који је желео што учити, морао је попу или у манастир ићи. Премда су сиромаси ђаци морали и на једном и на другом месту служити и попине и игуманове коње седлати и раседлавати, опет је сваки радо сносио, који је желео што научити и попа бити, за чим је онда сваки тежио, јербо у Србији онда није било другога господства, кроме бити кнез, поп или калуђер, а и пандур имао је неко мало одличије.

Ја код попа Станоја изучим тај врлетни буквар, и почнем часловац, и у месецослову научим свеце казивати, а то ми је врло лако било из оних старих календара, јер који је крст пола окружен црвеном бојом, оно је мали светац, и од подне може се радити; а који је сав окружен, то је велики светац, и ништа се не ради, него вас дан седи и једи а не ради, а зашто? да те Бог не покара! Чујем ја где неке бабе а и неки људи говоре мојој мајци: „Благо теби, сестро, кад ти имаш сина у кући тако учена, те ти може свеце казивати, да се у раду не огрешиш." А ја кад то чујем, често растем и гордим се, и мислим да сам учен и преучен. Кад мене моје комшинице хвале, мислио сам да ми не треба ништа више ни учити. У то време тукао се ћесар са Турцима, и сад не знам, или по заповести ће-

сара или због тога што су се Турци прикучили Ваљеву, крене се сав народ к Сави. Тако исто и све оне нахије од Мораве које су се с Турцима завадиле, своје фамилије спреме у Ћесарију, а мушкарци остану у војсци. Ја добро памтим кад су натоварили све на кола, заокупили стоку, па смо се онда сви кренули и дођемо у село Скелу према Купинову, и ту у качари Јована Зазића наложимо ватру и мало се станимо; пак после преко Саве пређемо у Ашању и ту мало нешто поседимо, где сам почео у школу ићи, но та школа слабо је боља била од школе мога попа Станоја. Кожа ми се и сада јежи, кад се опоменем онога народњег преселенија, јер се још добро опомињем како је народ пиштао и мучио се. После, једне зиме, не памтим које године, очима сам гледао као ђак, где свако јутро по осам и по девет фрајкораца донесу из квартира и стрпају у стражару код школе у Ашањи, пак оданде иза дударе по 12 њих стрпају у једну рупу, и земљом заспу. За тим, да је јошт већа пропаст и жалост, удари некаква болест у сав овострански народ те помре. — Не могу рећи да се половина вратила овамо, колико је онамо прешло.

Ја не останем дуго у Ашањи, јер мој отац заповеди те одем у Купиново неком Игњату Сабову, старцу од 70 година. Он је био стар, честан, добар и врло побожан човек, и учаше шесторо деце приватно у својој кући. Како дођем, посади ме с њима за астал и запита ме брат Игњат (Он се није дао другчије звати,

и љутио се кад му когод рекне да је старац, он је био отац попа Николе из Купинова): „Шта си учио и шта знаш?“ Ја му одговорим. да сам све што треба изучио, и да све знам. — „Е добро“ рекне он, „кад си све учио и све знаш, а ти бар седи и слушај како ова деца читају“ — и тако сам седео ја за асталом читаву недељу дана, а он ми ништа не казује да читам. Ја онда помислим: баш су мени добро казивале моје комшинице бабе, да сам ја учен; међер и мој учитељ Сабов не зна више од мене, зато он мени ништа не говори, а кад он од мене више не зна, што да седим овде залудан — и желео сам да идем кући. — Овај Игњат Сабов, кажу, учио је у Руми, и као што се говорило, за време његовог учења ту у Руми била је најбоља школа. Онда биле су у Срему врло ретке школе и српске науке, а и сам после видео сам многе старе свештенике, који су се с науком мало од наших србијанских свештеника разликовали. Но сад је већ друкчије с наукама. У свакој башти можеш набрати по пуну торбу учених какви хоћеш, само ако можеш распознати који је сладак и полезан, а који ли горак и шкодљив. Митрополит Стратимировић, кажу, да је први добре школе за Србе у Карловцима уредио.

Седећи ја беспослен недељу дана, мислио сам, да ми ништа више не треба учити, и чисто сам се радовао да мој учитељ не зна више од мене и да ћу се кући скоро вратити, док он једно јутро донесе ми једну књигу и кад

седнем за астал, упита ме: „Кад си све изучио, да видим знаш ли, и је си ли и ову књижицу учио.“ — Ја отворим књигу, видим и познам слова, и кажем да сам то учио, и да знам. Но кад почнем да му читам, каже ми он одма, да ја ништа не знам, јер у читању нигде нисам знао где треба стати, и ко ме је слушао, није ништа могао разумети шта је. Сирома старац дуго је имао љуту муку са мном, док ме је научио по лагано и разговетно читати. Зато вам препоручујем где вам буде дужност о детињој се науки старати, да не дајете децу невешту и неучену, да у почетку у букварy рђав и ружан темељ не постави, јер је то највеће зло за децу, ако се с почетка у буквару не упуте како ваља, и после тешко их је поправити.

Из Купинова повратим се после опет у Ашању проти Лазару Георгијевићу, те сам код њега изучио црквено пјеније и проче богословске науке. осим њега ту сам имао доброг учитеља који ме је учио. Тај прота Лазар родом је из села Совљака ваљевске нахије, и био је у Совљаку прота, па је заостао у Срему, а и сад му је фамилија у Совљаку, Ђикићи, од првих фамилија у нахији били су, а и сад су добри

Ја се повратим из Срема кући у Бранковину 1793 године и мој отац одма запопи ме и преда ми нурију. Ја сам одма за тим и протом постао. Шта је стало било владики што нисам јошт ни браде ни бркова имао; он је желео учинити кнезу хатер, а ваљда му је и

новаца требало! — Како су ми после казивали отац и мати, ја сам се запопио у половини моје шеснаесте године. Заиста морао сам врло млад бити, јер кад су ме хтели попити, врло сам се био уплашио, а особито кад су ме за врат уватили и олтару повели, јер онај један ђакон што ме је водио рече ми полако од шале: „Реци с Богом бели свете, сад ћеш да погинеш!“ и мени се онда учинило да ћу заиста свет да променим. Но после видим како је то лепо бити попа.

Да вам кажем како ме отац световао: „Сине,“ рекне ми он кад сам први пут у моју нурију полазио, „ти си јошт млад и не знаш какав је свет, ти си врло млад и нигде готово нећеш бити у друштву твојих парњака у годинама, него ћеш долазити све међу старије људе. Зато на сабору, и на слави и на свадби немој много говорити, него слушај шта старији људи говоре. Ако почнеш тако млад друге да учиш памети и мудрости, онда ти нигда мудар бити нећеш. Кад говориш штогод, сви ће слушати, али немој ти себи да увртиш у главу да они тебе зато слушају што ти најмудрије говориш; они ће те зато слушати што си њиов попа, и што си мој син, и кад што погрешиш, нико ти неће казати: није тако, али сваки ће помислити. Зато мудро се владај и оно што ти се сада учини да није онако као што старији људи говоре, а ти немој одма да се плећеш у свађу, него причекај док дођеш у године оних људи, па тек ако и онда видиш да није онако, а ти кажи.“ По том узме мој

отац једну велику чашу пуну вина, и пошто отпије за једно два прста, рекне ми: „Прве године, кад идеш по нурији, само оволико пиј од сваке чаше којом те понуде, друге године оволико“ и потом опет сркне мало вина. „Треће године можеш до пола чаше пити. Тек четврте и пете године можеш до дна чашу попити, и опет сви ће нуријаши сећати се твојих првих година и сви ће говорити: наш попа ништа не пије.“ Ја сам слушао мога оца, и сећао сам се целог живота свију његових совета, и био сам спокојан, задовољан и срећан. Следујте мом примеру, следујте тој чаши мога оца, не само у пићу него и свима другим страстима и наклоностима, па ћете бити срећни. Ваше речи, ваша делања, наклоности и уживања управљајте свагда према времену и према годинама вашег живота. С мером и у своје време много се којешта чини без штете, што пред судом здравога разума не би се могло оправдати са свим. Тешко ономе који прву чашу сваке своје наклоности до дна испије!

У то време (1793 године) био је парох стари мој учитељ попа Станоје и поп Никола из Кршне Главе, оба стари и не велике науке, но што се тиче крстити и венчати и друге обреде црквене, то су добро знали и мене у томе поучавали. После смрти попа Станоја отац мој запопи брата његовог Пантелију, који је учио мало у манастиру Студеници, и попа Мату, који је учио код Светогораца путујући. Сад се мени врло необично учини како народ у цркви стоји измешато, нит се зна који је ста-

рији ко ли је млађи, нит се зна, где стоји мушко ни женско. И то кад дођу к цркви о Богојављенију, Задушницама. Благовештенију, Воскресенију, Петрову-дне, свега да рекнем десет пута или мало нешто више на годину, а оно, како клепало удари, онда грне сав народ у цркву и хоће на вратима да се подави, и ко пре уђе, жена или човек, тај напред и стоји. Ту су измешате жене, људи, деца и девојке, и у цркви диже се разговор и ништа се не чује шта свештеник из олтара чита. Тешко ми је до Бога било, јербо сам видео у Срему како се чиновно по црквама стоји, и жене башка а људи башка. То је исто и отац мој видео и гдекоји наш комшија, који су нам много помагали, кад смо ред уводили, доказујући народу. Почнемо се старати најпре кметове и кућне старешине на пољу учити и казивати им како је боље и за душу полезније, но сваки код своје куће да каже: „Ко год пође цркви, било мушко, било женско, да слуша попове, и како и где попови заповеде, онде и онако сваки да стоји.“ Ми млађи попови уредимо, и како клепало удари и народ у цркву поврви, а ми по један станемо на вратима, и људе пропуштамо редом, старије напред, а жене враћамо да иду на друга, западна врата у препрату своју. Кад веће сви уђу и људи стану и наместе се, а жене у препрати, и опет почну се разговарати: шта је ово, какав је ово нови обичај, те нам ни у цркву као до сад не даду нови попови улазити? кажемо ми да ћуте, и кажемо им да су они сви у цркви

као на небу а пред олтаром као пред самим Богом, но да стоје, ћуте и слушају шта свештеници у олтару читају и проче. — Они истина ућуте на мало, но опет, особито жене, почну разговор и вреву. Онда обично мој отац, кад је у цркви, опомене народ и запрети да ћуте. Да видите, децо, да је попа цели дан говорио, не би тако ућуткао, као мог оца неколико речи. Сви ћуте као да водом сваког залијеш. Зато велим нема цркве ни уредбе без мирске власти, а ни мирске без духовне; треба једна другу да поткрепљава, ако су раде да обе власти постојане буду. Ако ли једна над другом неко преимућство тражи, то су обе код простог народа слабе, и или касно или скоро обе пропале.

Такођер дотерали смо их у ред да са великим молчанијем иду на целивање, најпре стари људи, а после жене, по том девојке, и све по двоје пред иконом у један ред по два пут се прекрсте, на десну страну олтара, пак леву целивају. Јошт и то смо уредили и сваки свештеник своју нурију попише женско и мушко у један тевтер. И заповедимо старешинама (кућевним) да свако мора довести на исповест а старешина мора најпосле остати. Она два стара (свештеника) исповедају старе људе а нас тројица млада учимо децу како се ваља крстити, Богу се молити и оца и мајку у руку љубити и почитовати, и проче, и које год дете престане на исповест, поред његовог имена у тевтеру забележимо крстић.

И то могу слободно казати да у нашој нурији, — сва села која цркви у Бранковину иду — нико на какав други суд није ишао нити је кавге било. Све то ми поравнамо и помиримо, уверавајући добре о царству небесном, а страшећи зле муком вечном. Нас је било у селима која су бранковичкој цркви долазила пет попова, но нисмо делили, него наши нуријаши, од нас пет кога првог нађу, зову га, те чита молитву или крсти и проче; и сваки попа неће рећи: „Није то моја нурија, нећу да те венчам, или молитву читам" — него сваки сврши за што се позове, па што заслужи даде ономе чија је нурија. Ми смо сви свештеници као браћа живели, а народ нас је као апостоле почитовао и слушао, тако да су и од околних нурија долазили, и гледали и цркви милостиње као у монастире давали, а свештеници други од нас обичаје примали.

•

Сад опет да вам приповедам, из житија мога оца.

Михаљевић натури ћуприју на Саву, топове превуче и на Забрежју шанац начини. Изађе заповест, да све нахије од Медведника и Мораве, које су се с Турцима завадиле, своје фамилије у Ћесарију преселе. (Чете око Београда предводио је Радич Петровић који је после с Немцима на Французе као капетан војевао и немешаг добио, а уз Карађорђев рат то све оставио и нама у помоћ до-

шао.* У то време дође мајор Лукић у Ваљево и на Кличевцу шанац начини, скупе четнике (како ми је отац казивао 1800 момака који су шанац чували и с Турцима око планина тукли се). Међу тим Михаљевић оде с војском у Јагодину и заповеди те мој отац одведе све четнике у Јагодину и тамо их у фрајкорски мундир обуку, своје оружје оставе а шоце узму па се по том опет врате на Кличевац да се егзерцирају. Кличевац је брдо од северне стране више Ваљева, где се и сада познаје место онога шанца. Ту је било официра из Срема све самих Срба: мајор Лукић, капетан Кљуновић и капетан Бежановић; а из ваљевске нахије био је: мој отац Алекса обрлајтнат, Петар Ракарац, Лазар Илић, Мали Јанко и Милисав Милошевић лајтнати; поп Ђука био је фендрик, а Ђока Мићановић стражмештер. Ту сам гледао како мој отац, да би и другим људма омилио егзерцир, скине официрски мундир, па стане у ред и егзерцира се као прост фрајкорац.

Немци поузимаше градове, као: Шабац, Београд, Смедерево, и тукоше Соко, куће попалише али град узети не могоше. Кад су Немци Београд тукли, онда је мој отац Алекса са 700 момака између Панчева и Београда у некаквим ритовима 15 дана чувао ћесарову војску, а кад се Београд предао, опет се к Ваљеву повратио.

* Радич Петровић био је родом из села Остружнице код Саве. [Досељен из Левча, Милић. Поменик, 539]. Био је убијен с Молером.

Кад већ Немци с Турчином учине мир и у Србији што су освојили све поврате Турком, и ћесарева војска оде натраг а фрајкорци оду сваки својој кући, будући је од султана амнестија читана; онда сви србијански официри скупе се код Михаљевића у Сремским Карловцима, где је он Немцима рачун морао давати за ратне трошкове. Михаљевић понуди све официре да остану у царевој служби, и да ће сваки своју плату уживати. Мој отац рекне Михаљевићу: „Ја овде остати нећу, ја ћу да идем на моју очевину, где сам се родио." Михаљевић, који је мога оца пазио и уважавао, рекне: „А зашто, Алекса, ти нећеш да останеш у нашега цара служби, пак ћеш скоро капетаном ванжирати, а заклео си се да ћеш нашем цару веран бити?" Мој отац одговори: „Истина је да сам се заклео да ћу му бити веран и против Турчина за слободу очевине моје војевати, и познато вам је да ја моје заклетве не преступам нити цара изневеравам и остављам, но цар оставља мене и сав народ српски, као његови стари што су наше прадеде остављали, зато идем натраг преко Саве, а немам писара ни других учених људи, но ћу ићи од манастира до манастира и казивати сваком калуђеру и попу да у сваком манастиру запишу, да више никад тко је Србин Немцу не верује." — Михаљевић: „Ћути, Алекса, да од Бога нађеш, чуће Немци па ће те оловом залити." — „Ја — рече — то Србину кажем а не Немцу; а и Немцу ћу то исто казати и сваком."

Мој отац врати се кући у Бранковину, а за њим Лазар Илић из Јабучја и Петар из Ракара, а они други остану, те су сви ишли на Француза војевати, као Мали Јанко, Милисав Милошевић (који је остао жив од Француза, и опет пређе нама у помоћ и погибе на Мишару 1806 године), Ђука фендрик, Ђока Мићановић стражмештер и многи други. (Жао ми је што не знам све из Србије официре, а наравно било их је доста који су остали и на Француза ишли, осим само Ваљеваца што су били — и мало је који дошао). Мој отац добије пензију[7] и врати се кући. Кад он дође кући, а то нахија остала без старешине и без суда. Паша дошао, примио Београд по трактату с мало Турака. Како су Немци отишли, а Турци јошт своје судове не поставили, то мој отац почне судити као кнез или обрлајтнат, и свуд је по нахији ходио, и народ му се добро повиновао. Тек после године дана поставе Турци своје судове по касабама, и тако у Ваљеву је био муселим и кадија, а он у нахији кнез као и пре немачког рата. Никола Грбовић преко Колубаре био је љишки кнез; а Подгорци којима је кнез био умро дођу молити мог оца да сједини Подгорје са својом кнежином, и да обадве кнежине држи, или да им он даде каквога из своје кнежине кнеза. Он премда је оне године судио и тамо, није се хтео приватити за сву кнежину, но

[7] Износила је 15 форината на месец и рачунала му се од 16 (5) новембра 1790 године.

рекне им да они између себе кнеза изберу; а они рекну: „А ти нам дај за сад бар Јоку из Рабаса, да нам кнезује.“ Он им каже: да је то мучна ствар једном човеку из друге кнежине у туђој кнежини кнезовати, „а кад баш хоћете за кнеза Јоку из Рабаса, онда ето вам узмите заједно с њиме и село Рабас од моје кнежине, а и тако је на међи; то село нека буде од сад под вашом кнежином.“ — И тако Подгорци буду задовољни. Док 1792[*] године чујем ја у Срему, где сам у школи био, да је мој отац од Турака рањен. Неки Турчин Муста-бег Јајић који је у прошлом рату примио у бојевима пизму на мог оца, рекне у Ваљеву: „Ходи-де, Алекса, да ти нешто кажем.“ Он се као познанику прикучи, а Турчин испод скута опали пиштољем и мало га преко ребара рани, и кошуљу на њему запали. Турчин, који је веће спремна коња држао, побегне у Босну, а мој отац остане да по кнежини и даље суди и уређује. Он како је видео у оно ратно доба по Срему и Банату, како су села на кумпаније подељена, јоште како се вратио из Карловаца, одма је наредио код сваке цркве по једнога главнога кмета над оним селима која год оној цркви иду, а свакој цркви ишло је по 8 и по 10 села, и тако ти кметови звали су се среским кметовима.[9] Шта је год хтео

[*] У првом издању стоји погрешно 790 године.

[9] Према једној белешци протиној, у почетку устанка били су срески кметови у кнежини његова оца: Ђорђе Крстивојевић из Забрдице код цркве бранковичке, Живко Дабић из Јаутине код ман. Докмира, Арсеније Раонић из Лознице код цркве Ра-

и имао заповедати, слао је свога буљубашу и пандуре кмету, а кмет је опет кнезовску наредбу сељацима казивао, и тако је себи труд одлакшавао. Он је непрестано по кнежини ходао и кога кметови и сељаци оптуже, и да је крив види, казнио га је онде у селу где је погрешио. А за врло велике кривице морао је слати у апс муселиму и кадији (у Ваљево).

Будући да је обичај био, да и муселим и кадија под аренду закупљују своја места за суђење, тако је Асан-ага брат Осман-паше из Сребрнице, закупио муселимлук а брат му кадилук у Ваљеву (то су били обадва стричеви оног доброг Хаџи-бега, нашег српског пријатеља у последње Карађорђево време).

Како су турски сударци имали обичај, да свакога ко је и најмање крив, Србин или Турчин, кад падне у апс, да га глобе и колико више могу да узму, то је свагда мој отац у таквом случају заступао и одговарао како Србина тако и права Турчина, и глобити није давао; зато су га поштени и мирни и Турци врло уважавали; а особито Срби љубили су

бровице, Васиљ Павловић из Бајевца код цркве у Степању, Бранко Николић из Грабовца код манастира Грабовца, Живан Петровић из Каленића код цркве у Јабучју, Милован Зујаловић из Тулара код манастира у Новацима и Веса Велимировић из Љубинића код врељанске цркве. Кад је Веса отишао у совет, заменио га је Ђура из Црвене Јабуке. Кад је устанак букнуо, среске кметови називаше се *среским буљугбашама*, а за тим *капетанима*.

У кнежини Николе Грбовића били су буљугбаше: Гаја Петровић из Шушеоке, Јовица Милутиновић из Санковића, Живко Сајић из Кадиине Луке, Никола Кутлача из Заруба и Марко Радомировић из Стојшића (из Словца). И у Кедићевој кнежини било је пет буљугбаша: Јован Симић Бобовац из Бобове, Крсман Пирга из Ребеља, Ранко Мишковић из Лелића, Максим Филиповић из Буковице и Стеван из Миличинице.

га као свога оца и поштовали као највећег од Турака заступника. Јербо како се какав муселим или кадија покаже као велики глобар, а он се договори са кнезом Грбовићем и Бирчанином, па покупе и обуку најречитије кметове у најсиромашније хаљине, учине скупштину, пригласе и неке поштене житеље Турке и дођу на мешћему пак викну на зулум, напишу прошеније у ком опишу сав зулум и да га сиротиња не може више да трпи, но паша да га дигне, или сиротиња хоће да бега у Кауре (у Срем). По том то прошеније узме мој отац и однесе везиру, који га је врло пазио и уважавао, и са собом доведе бољег судију. Тако сам чуо, да су за 12 година (толико су Турци после Немаца до Карађорђа држали) променули осамнаест које неправедних кадија, које злих муселима. Тако је слога и под Турцима врло помагала. Где су кнезови у љубави, ту су и кметови и сиротиња сви у љубови и послушанију.

Питате ме какве су то скупштине за Турака бивале, и како су се смели скупљати. — То истина није било ново, то је може бити јоште од Косова остало, а може бити да су бивале скупштине јоште и за време наших царева. — Но ове скупштине, које ја памтим, овако су бивале: Сва три кнеза, мој отац Алекса, Никола Грбовић и Бирчанин Илија заједно по с неколико кметова дођу у Ваљево и донесу сваки од своје кнежине рачуне на суд, ако је преко кога кнежине прешао какав паша, или други какав Турчин, на кога се много

на дочекивање потрошило, или су какву јанију или што друго плаћали што се мора на сву нахију порезати. У мешћеми председава по неколико старих Турака ага, они тевтере виде и кад признаду, да су тевтери упутни, онда кадија потврди својим муром. Кнезови узму тај тевтер расхода и однесу везиру у Београд, који и своју порезу трошковима дода и буruнтију напише колико на једну ожењену главу долази, па тако једних пута дође на мешћемску главу по сто а каткад и више гроша о Митрову-дну и о Ђурђеву-дну. Но треба и то знати да у ваљевској нахији мешћемских глава није више било уписаних него само 750. Тако су кнезови после немачког рата казали првом везиру, и толико су после свагда држали, а оно кад порежу у народу по ожењеним главама, то дође по 8 или највише по 10 гроша, јербо су кнезови главе од везира крили, а спахије и други Турци који су знали нису везиру хтели казивати. Но кнезови кад су ишли везиру поради порезе, поведу среске кметове најбоље газде, који обуку се у најсиромашније хаљине, кроз капу пропали перчини, а кад дођу тамо код везира повичу: „Аман, аман за царево здравље! Много је пореза давати, не можемо, ето какви смо голи и боси, а ми смо злеудне најбоље газде у сиротињи, ко ће од нас оваких дати по 100 по 160 гроша на главу“ и проче. — Онда везир попусти мало од порезе. Тако су и сви кнезови од свега пашалука радили и своје кметове доводили и у Београду се састане

каткад по 200 и више кметова и кнезова у тој великој скупштини. И договоре се сви кнезови, пак кнезови и кметови у пашине сараје. Кнезови уђу код паше, а сиротињски кметови у авлији, али то бива обично сутра дан, кад веће везир разреже порезу, пак им се учини много, и кад сви чују, и онда иду пред сараје и вичу, и помажу до Бога се чује, а паша им понешто одобри и умањи. Сад наша три кнеза дођу у кнежине, али јоште уз пут идући поруче сваки у своју кнежину, определе дан у који ће доћи од свакога села по два и по три човека у Ваљево, и ту се од све три кнежине састане више од 300 људи, и оду на мешћему; дођу и месне аге; кадија проучи везирову бурунтију, и каже колика је пореза. Сад она три кнеза поделе порезу овако: ако је 100 хиљада, то мој отац носи 50 хиљада, то јесте пола на његову од Ваљева до Саве кнежину, јербо је у његовој кнежини житороднија земља и жиродна; сад ону полу дели Грбовић и Бирчанин на поле 50.000, па опет скине Грбовић са Бирчанина десети грош те понесе на своју кнежину, јербо је опет у његовој кнежини боља земља него у бирчанској. А то се све под ведрим небом пред свом скупштином ради и дели, и тако се растану, па по том сваки кнез сазове од своје кнежине од свакога села по два по три човека. Тако је мој отац сазивао скупштину на Рељино Поље на кршноглавском атару. (Не знам зашто се зове Рељино Поље, а имају два камена велика, и врло у далеко стоје, и

то причају да је скакао Реља Крилатица, и да се онде свагда брала за Турака скупштина од непознатих времена, а и за Немца, када су хотели робијаше, кола, профунту и друге робије, све су се онде кметови скупљали и договоре и разрезе чинили, а и ми смо за Карађорђа). Тако је кнез Никола Грбовић у својој кнежини на Љубенину Пољу, а Бирчанин на Понура. Кад се на Рељином Пољу покупе кметови, сваки из свога села доведе, ако му има слепац или богаљ или какав други сакат или убоги сирома, и све их пред кнеза и кметове упараде, и кнез запита: „Ето, браћо, ово сиромака које видимо; хоћемо ли или нећемо на њих порезу ударити?“ — онда кметови провиде и рекну: „Овај море, а овај не море давати.“ И тако се сврши и пореза разреже, и после кнезови купе и везиру односе.

(Највећма су на гласу били у оно 12 година наша три кнеза ваљевска, и кнез Ранко шабачки из Свилеуве; кнез Никола из Рудничке, кнез Петар из Ћуприске; Палалија из Београдске; и за друге сам слушао које мој отац фали, али сам им имена поборавио. Али су Алекса из Бранковине и Петар из Ћуприје најпребрaнији код везира били).

II

Кад су све аге и зли Турци побегли у Видин (пошто им је Хаџи-Мустафа-паша убио у Београду поглавицу Кара-Смаила), онда некако се притаје Бега Новљанин и Ћурт-

оглија у Шапцу. Обојица су се из Босне доселили. У то време кнез Ранко Лазаревић из Свилеуве дође у српски Шабац-баир на конак, но сутра дан дођу Бега Новљанин и Ћурт-оглија и убију кнеза Ранка из пушака, пак затворе се у град; то је било баш уз часни пост 1800 године. — После тога дође мом оцу поп Лука, братучед кнеза Ранка, и жали се како Турци не само што су кнеза Ранка убили него јоште ишту глобе 2500 гроша. Он замоли мога оца те му узајми те новце да се откупи да му кућу не арају. Кад оде поп Лука Лазаревић, дозове мој отац мене да пишем писмо везиру. Он диктира а ја напишем писмо, у колико се опомињем о томе, како су у Шапцу остала прикривена два зликовца (јаничарина), који су Ранка кнеза шабачког убили. „— — Ми кнезови у цареву и твоме измету (послу) ноге до колена а руке до лаката. Па кад ћемо по царевим чаршијама од зулумћара гинути, то подносити даље нећемо, но ти гледај кога ћеш поставити кнезом ваљевске нахије, а ја више ни у чаршију отићи нећу, а то ли ћу кнезовати; него ћу из царевe земље бегати са животом у Немачку“ и прочаја. Он пошље то писмо Хаџи-Мустафа-паши у Београд. После неког времена дође једап пашин каваз у Бранковину нашој кући на конак, и све се тајно са мојим оцем разговара. Кад сутра рано каваз оде, пита ме мој отац: „Знаш ли што онај каваз долази?“ Кажем ја да не знам. „Послао га,“ вели, „Хаџи-Муста-паша, да ми из уста каже, да је ве-

зир рекао: да ако он кнеза Ранка не покаје, онда, вели, Алекса нека иде куда хоће себи селамет тражити." И каже ми да му је везир по том кавазу поручио, да спрема на Палежу конак за војску која ће на Шабац поћи и повући два топа, али то све тајно. Мој отац оде одма на Палеж и за цело прође војска, око 800 крџалија, и оде хитно на Шабац на Баир. Бего Новљанин и Ћурт-оглија, убилци кнеза Ранка, са својим друштвом затворе се у град. Крџалије почну из пушака и топова тући, и баш на наш Велики Четвртак [5 априла 1800 године] запале шабачке куле, а Бега и Ћурт-оглија, прокопавши камени град до Саве, побегну у Босну, а сав град и куле изгору. Њиово друштво повата војска, извезу два топа на чаршију, и њих 27 за једнога кнеза Ранка удаве с конопцем насред чаршије, и по турском обичају, кад једног удаве, пукне један топ.

Тако Хаџи-Муста-паша освети кнеза Ранка и свима јаничарима такав стра зададе, да се ни име јаничарско у београдском пашалуку није смело изрећи. Хаџи-Муста-паша, видећи себе и свој пашалук у опасности од Пасманџије и од ове двојице у Босну побекше, побоји се да и они од Босне не дигну војску и не пођу на њега. Зато је морао све више војске којекуд скупљати, да се брани, а због тога морао је и порезу повишавати, да војсци таин (рану) и плату издаје. Кад кнезови виде да везир сваке порезе све више порезује и узима, они се договоре и сви скупе се. На тој скупштини били су: од ваљевске нахије

мој отац Алекса, Илија Бирчанин и Никола Грбовић, из рудничке нахије кнез Никола, из Ћуприске кнез Петар, из београдске кнез [Стеван Андрејић] Палалија и кнез Станоје [Михаиловић] из Зсока и јошт други. Ту се договоре да узму хатишериф ког су извадили од Порте (1793 године) и у коме стоји уписано: да сав пашалук београдски има давати порезе на 20.000 глава ожењених по 20 гроша, а Хаџи-Муста-паша скоро јошт толико почео да удара (Тај су хатишериф сви кнезови договорно били дали београдском митрополиту Методију, као глави наше цркве и закона, на аманет да га чува као највеће добро народно).

Оду кнезови везиру и поклоне се по обичају, и пошто су мало дворили, рекне те редом поседају, и он лепо се с њима разговарао као год отац с најбољим синовима; попију кафу и ништа о хатишерифу не спомену, но оду после тога митрополиту Методију, пожале се како је везир преко хатишерифа подигао порез, и како већ сиротиња не може да даје, нити има од куд, и кажу да је и њему познато, ходајући по епархији, како и он своју димницу једва може покупити. „Него да нам дадеш хатишериф — рекну кнезови — да однесемо нека види везир, и по хатишерифу нека удара порезу како је цар одредио.“ — „Ќала, кала, сутра хоћем да вам дам ферман“ одговори Методије. Кнезови оду на конак, а митрополит Методије узјаше на коња, те ти у град везиру, и каже му како кнезови хоће да узму од њега хатишериф, и

да њему — везиру — донесу да по хатишерифу порез удара а не више, зато нека се приправи шта ће им одговорити и прочаја. Сутра дан дође мој отац и кнез Петар митрополиту да им даде хатишериф, а он им рекне: „Отиђите најпре до везира па дођите онда по ферман." — Кнезови сви скупа оду и позадуго постоје, преко обичаја, пред собом везирском.

Доцкан отворе се врата од собе везирове и, кад кнезови уђу, поклоне се и по обичају приђу скуту, по том измакну се и у ред стану. Везир запалио наргиле па пуши, а окренуо главу у друго ћоше собе а неће ни једнога кнеза да види. Тако стојали су кнезови читава два сата, а он нити говори да седну ни да иду, већ једнако ћути и пуши, а кнезови такође ћуте и чепоре ногама. Очима један другога питали су: где је наш стари Хаџи-Муста-паша, не можемо да га познамо, ово није он но Грк Методије мучитељ (говори се да Методије није Грк него Ерменин, па се покрстио). После тако дугог стајања на један пут окрете се везир, пусти дим из уста пак рече: „Е кнезови, зашто не говорите што сте дошли?"

„Ја темена учиним — причао ми је о томе мој отац — и почнем да говорим: „Паша ефендум. . ." а он ми пресече реч: „Ја знам шта ви тражите, ви хоћете да ударим порезу по хатишерифу царском; то и ја хоћу, ја нећу једну аспру више него што се у ферману пише. Зар ви не знате то, кад је мени честити цар београдски масип дао, није ми никакве хазне друге дао, но да од вас узимам, а вас од сва-

[illegible] [illegible]! А и ви сами видите ко-
лико ја војске држим с којом бранимо и себе
и вас од читлук-сајбија; и још ми ваља ску-
пити војске. Но кад ви тако кажете, то је за
мене лакше! Ја ћу моме брату, видинском ве-
зиру Пазванџи-оглу, једно писмо писати и с
њим се помирити, моје војске умалити, а само
царски град чувати, и онда баш по хатише-
рифу царском ни једну пару више од вас
узимати нећу, него онолико, колико хатише-
риф казује; а ето вас и ваших ага и субаша
па како вам Бог даде!" — Учинимо темена и
одговоримо: „Истина је, честити пашо, то ми
видимо сами да је тако; но ево жуље и не-
воље: у народу новаца нема, и нема од куд
да дође, а не жалимо. Веће смо све са децe
поистрошили, где је најмања пара од уреса
била. Видите и сами да је све сиротиња и да
смо све турске куће слугама и слушкињама
напунили; и још би у најам давали да имамо
коме, да би само коју пару заслуживали и да-
нак плаћали. Оно мало стоке, да имамо коме,
у пола цене продавали би, но трговаца нема.
Него допусти нам да идемо да се договоримо
не би ли нашли начин у чему би се помоћи
могли." — Везир маву руком: „Еј исађиле (сре-
ћан вам пут)." — Тако ти ми, не седевши нимало
код везира, изиђемо и сви рекнемо уз пут
идући: „Богме, брате, онако је, везир погоди".
— Одемо на конаке онако уморни од дугог ста-
јања.

„Пред вече скупе се сви кнезови у Шун-
дин хан, где сам ја (Алекса) био на конаку,

и нађемо да су пашине речи све истините, и ако он не држи доста војске, то ће освојити видинске аге и субаше, пак ће пет пута више сами узимати, него што ће од нас искати везир да му ми дајемо. Било је разговора од сваке руке, најпосле рекнем ја осталим кнезовима: „Не би ли добро било да предложимо везиру, и обрекпемо нашу војску у помоћ дати му? Кад Видинлије на њега пођу, да их дочекамо и разбијемо, пак ми опет нашим кућама да идемо.“ То сви кнезови одобре, тако да се везиру представи а сви једнако да вичемо: нема новаца и нема се од куд давати.

„Сутра одемо везиру, пусти нас одма у арзодају, где везир седи, приђемо скуту и иступимо се на траг, и станемо снуждени. Везир рекне: „Е кнезови, јесте ли се договорили и шта сте се договорили?“ — Ја учиним темена, и одговорим: „Јесмо, честити пашо. Јучерашње твоје речи истините су и свете. Познајемо и сами да нас од зулума бранити не можеш без војске, а војске без новаца држати не можеш. Али је велика мука и невоља што новаца у сиротиње нема, нити се од куд добити може, а ако упустимо јаничаре видинске на овако сиромашну рају, онда ће сва сиротиња побећи у Каршију (Немачку) и сва ће царева земља пуста и празна остати...“ — „Тако је — тако“ пресече ми реч везир. — „Ми смо свакојако мислили — продужим ја, — но ни од које руке до новаца доћи не могосмо. Но од све муке и невоље ми смо се сви договорили: када Видинлије одоздо пођу, да ти ми

кнезови доведемо наше војске, те разби Видинлије, а ми ћемо после сваки својој кући без ајлука и без тајина вратити се; а ти више војске да не купиш и на тајину и на трошку да не држиш. То је наш одговор, честити пашо, ако га само ти окабулиш." — Онда везир: „Пеки, пеки, хоћете ли ви тако сви кнезови?" — „Хоћемо — одговоре они у глас, — честити пашо, хоћемо у подне у поноћи, кад нам год поручиш, и где рекнеш, довешћемо ти онолико војске, колико овде рекнемо и обрекнемо." — На то паша: „Да-еј, да-еј, бенда северум (јошт боље, јошт боље, и ја то милујем)!" За тим пљесне длан о длан и викне: јазиџи ђел! (да му дође писар), и понуди нас да седнемо. Помози, Боже, поврати се наш паша! Кафа се донесе и разговор се поведе колико ће која нахија дати војске. Ваљевска и београдска нахија, које су близу, даду више: ваљевска 1800 а београдска 750 момака. И тако према броју глава и војску све у тефтер пописа, и сваком кнезу копију даде, колико је дужан војника Срба довести, кад и где рекне паша. „Сад хајдете и у нахијама сваки толико попишите, да су свагда готови са оружјем, опанцима и рубом и све што војнику треба. Ви кнезови, кад ја поручим, који не дође с војском, у његову главу." — Ми му благодаримо и одемо весели, што смо опет нашег Хаџи-Муста-пашу повратили у његову стару доброту, кога митрополит Методије беше потурчио."

Ово ми је, децо, овако све да је било, мој отац казивао, а ја вама приповедам, и жао ми је што не могу да знам, које је године то бивало. Ово даље веће и ја добро памтим.

Како кнезови оду из Београда, Хаџи-Мустафа-паша пошље своје бурунтије у сваку касабу и свакога пазара виче по чаршији телал: „Чуј, чојече! Ко је Србин а нема дуге пушке, два пиштоља и велики нож, нека прода једину краву и пусат себи купи. Тако је од честитога везира заповест. Који то не набави, педесет штапа по табани и педесет гроша глобе. Хај, чујте и почујте, така је од везира заповест!“

Сад мој отац дозове одма буљубаше Живана из Каленића, Арсенију Раонића из Лознице, Ђукана из Орашца, Васиља из Бајевца и Коју из Тулара, и свакога војника каже, и ја му у тефтер упишем име и презиме и село из кога је; и одоше буљубаше сваки своје уписнике спремити, на прво позивање, да буду готови. (Тих истих тефтера наћи ћете, децо, једну половину у мојим писмама а друга половина издерала се; а то је сачувао духовник Јеремија у манастиру Грабовцу, где је мој отац онда војску искупио.) Тако су и кнез Никола Грбовић и Илија Бирчанин у својим кнежинама уредили.

Опет видинска војска пође на Београд, једна удари на Пожаревац а друга на Ћуприј-Паланку. Узму Ћуприју где је био Тосун-ага предводитељ. На Пожаревцу потуче се пашина и српска војска с Видинлијама, но Видин-

лије и ту надвладају и продру хитно на Београд, и београдску варош освоје. (Пред српском војском био је поглавар на Пожаревцу неки из Смедерева што се звао Арамбашић Станко, он је био храбар војник са Србима противу Видинлија, али га Турци на превари убију у Смедереву.) Везир се затвори у београдском граду Међу тим мој отац скупио је био војску у манастиру Грабовцу, чује да су Видинлије варош београдску освојили. Он (Алекса), Бирчанин и Никола Грбовић седну на Палежу у лађу и дођу везиру у доњи град. Запита везир: „Камо војска?“ — Кажу му они да је сва војска готова у Грабовцу, но не могу ући у град, јер су Видинлије капије затворили. Везир рекне: „Остани ти овде, Алекса, а Бирчанин и Грбовић нека иду и нека војску у лађама доведу.“ Оде Бирчанин и Грбовић у Грабовац, узму војску, на Палежу седну у лађе и ноћу дођу на Су-капију у доњи град. Кад се мало поодморе, разреде се: спаије на Видин-капију, везирова тевабија на Стамбол-капију, мој отац с ваљевском војском на капију уза Саву (онда није било покрај Саве кућа), и у један ма јурише и Видинлије истерају из вароши. Један бимбаша видински затвори се у цркву, и туче се из цркве, а Срби наши опколе га. Кнез Илија Бирчанин узме једно оделеније војске и са прочим отерају Видинлије до Смедерева, где се затворе у смедеревски град, куда везир пошље топове, те их и одатле истерају и отерају до Видина. Мој отац остане с војском у доњем

граду код везира, и што није могло војске стати у најгорњу касарну, паша даде трску те око касарне направе колибе. Везир даде војсци ракије и вина на наш Божић, и наша војска, играјући и певајући, запали оне колебе од трске поред касарне, и из те ватре пукне једна пушка и убије некога Алексицу из Јошеве. Пет дана по Божићу дођем и ја ту и донесем мом оцу кошуље и друге потребе; нађем мога оца на Су-капији. Ту сам видео преко стотине глава видинских Турака, које су одсечене и пред везировим конаком стајале; и то је први пут што сам мртву осечену главу видео. — Онај бимбаша, што се у цркву био с друштвом затворио и из цркве тукао се, није се везиру хтео предати, него преда се мом оцу и побратими га, а он га пропусти у Видин. (Овај исти бимбаша, у почетку Карађорђева рата 1804 године око 20 маја месеца, застао се био с војском у Пожаревцу, где га мој стриц Јаков и Карађорђе опколе; и кад се тај бимбаша и ту преда, рекне Јакову: „Чујеш, Јакове, твој ме брат Алекса у Београду из цркве предавао, а ти сад овде, од сад где чујем да има ваш сој, нећу на ту кавгу ићи.") Ја сам свуда по граду ишао с буљубашама мога оца; ишао сам с оцем и везиру. Наша војска са свим је у граду владала и сав град био је готово као опљачкан: ни на топу ни на пенцерима нигде ни најмање гвоздене чивије нема, све су то браћа поскидали и почупали, па по коморџијама кући послали. То све види паша али

нема куд. Та је наша војска од пре нашег божићњега поста с мојим оцем у Београду стајала, и град чувала, до наших ускршњих поста, док се Бирчанин с другом војском од Видина вратио, пак су онда кућама сви дошли. Међу тим кнез Петар из Ћуприје и Стеван Јаковљевић покупе Србе и ударе на Ћуприју и после знатне битке истерају Тосун-агу и освоје Ћуприју и турску војску у Видин отерају.

У Ваљеву бејаше муселим Асан-ага из Сребрнице, и хоће народ да глоби, но мој му отац не да; зато се заваде. Асан-ага нађе четири Турчина, обрекне им дати новаца да убију мога оца, а он оде у Сребрницу кући, да се при том убиству не нађе. Мој отац дође у Ваљево баш на нашу Чисту Среду, она четири Турчина оду и заседну сат од Ваљева у шуму крај пута којим се он мора вратити. Једноме рекну: удри ти кнежева хазнадара Живка, а нас ћемо тројица кнеза. Кад мој отац наиђе покрај заседе, онај један Турчин опали и Живка убије, но они други промаше мога оца и не згоде га, већ побегну у поток пак у Ваљево. Кад мој отац дође кући, сазове кметове, и каже им: „Браћо, метите другога кнеза, ја више нећу; видите сами да су Турци наумили мене убити. Пуцаше на мене један пут, Бог ме сачува; сад ово други пут, и момка ми убише, а мене Бог и опет сачува; трећи пут они ће другојачије радити.“ За тим после многог разговора метну Митра Калабу за кнеза. Дође Асан-ага из Сребрнице, и кад

види да није кнез погинуо и да ће се његово коварство открити, а он повата оне Турке и у Ваљеву их подави, да не би исказали. Нови кнез, Калаба, предузме вилајетске послове, али није био вешт с Турцима поступати за ползу сиротиње. Кад дође по обичају у Ваљево муселиму, да пушта оне, које Турци као криве позатварају, и кад му муселим по обичају рекне: „Кнеже, има твој један у апсу, но пусти га, али ја хоћу Богме сто гроша глобе“ — а Калаба на то је обично одговарао: „Ага, лепо се дрво на поле цепа.“ На то је муселим пристајао говорећи: „Е, кнеже, за твој хатар донеси педесет гроша, па да пуштим кривца,“ и тако колико год муселим заиште, а кнез Калаба опет: „Лепо се дрво на пола цепа.“ Тако је радио и за мале и за велике глобе, и свагда је половину попуштао. У томе су мој отац, док је кнезовао и Бирчанин Илија са свим друкчије радили. Виде то кметови, да Калаба ни најмање није вешт народним пословима, и да он са својим „лепо се дрво на поле цепа“ не може да заклони народ од велике глобе. Зато један пут код наше цркве у Бранковини начине скупштину, дозову мога оца и кажу му: „Хоћемо да опет будеш наш кнез.“ Он се изговарао да не може и да није право да погине од Турака на правди, онда гракне сва скупштина више од хиљаду људи: „Ако ти буде суђено, а ти погини као кнез,“ пак шчепаше га и дигоше на руке. Ја сам био подаље од те скупштине, и кад чујем на један пут ту вику,

и видим оно комешање међу људима, помислим да га убише, но кад дотрчим ближе, чујем да сви вичу: „Срећно, срећно! Алекса је опет кнез!“ и одредише му више момака да води са собом. Мој отац договори се са Бирчанином, и почну јошт оштрије кнезовати и народ од сваке глобе и неправде турске заклањати.

Кад везир у Београду дочује да је то масло муселима Асан-аге било, што су они Турци мог оца хтели да убију, пошље бумбашера у Ваљево по Асан-агу да га дотера у Београд. Асан-ага се уплаши страшно, побратими мог оца и рекне му: „Да си ми по Богу брат, Алекса, што ћу и куд ћу сад?“ — Мој отац за хатер Хаџи-бега, рекне му: „Хајде у Љубинић на конак, па ћу ја наредити теби башка а бумбашеру башка конак, па оданде бежи у Босну.“ И тако Асан-ага, који је после паша постао, у Босну побегне. Сад веће виде видински Турци, како се Срби сјединише са пашом, да не могу силом ништа успети, зато обрате се на везира Хаџи-Муста-пашу, и они и Пазманџија, с молбом, да их пусти у Београду живети мирно у својим кућама. У томе се Хаџи-Муста-паша грдно превари, и пусти их те дођу у Београд где су неко време мирно и покорно седели, а неки су и службе добили; јербо су врсни и удворице били. Но после неких година рекну они Хаџи-Муста-паши: „Ми знамо да си ти цару веран, а и ми смо теби верни, дај ти твога сина нека накупи војске, а ми ћемо сви ићи, ми смо били то-

лико година у Видину, и знамо како се лако узети може, ми ћемо га узети и твоме сину предати, а с тиме ти ћеш цару услугу учинити, да и тебе и нас боље помилује.“ И ту се Хаџи-Муста-паша јошт већма превари: пошље свога сина да купи војску. Кад се везиров син Дервиш-бег поудали, ове ти Београдлије оду код паше, узму изун да и они иду његовом сину у војску, и он им поверује. Они се спреме и оду до Болеча, пак онда се поврате на траг. (Ово сам слушао кад моме оцу неки Мујa алај-бег у Уровцима казује о томе овако: „Кад се — вели — вратимо из Болеча, а ми од Баталџамије натоваримо по мало сена на коње, покријемо одозго са покровцима, да се чине товари, свежемо на првога коња звонце, и водили смо коње до Стамбол-капије. На Стамбол-капији повиче стража „ко сте ?“ на које одговоримо: „Ми смо кириџије, отворите капију.“ Како се капија отвори, бацимо сено с коња, шчепамо оружје, а они који су с нама у вароши у договору били, дочекају нас спремни, и освојимо сву београдску варош. А Хаџи-Муста-паша тукао је из града топовима.“)

Тако после неког времена пође оздо Хаџи-Муста-пашин син с војском, а тако исто и мој отац крене војску с ове стране, а други кнезови с других страна. Сад се јаничари у тесно нађу, док један Цинцарин каже им лагум, куда се провела вода у горњи град, те ти они кроз онај лагум све побушељке до у горњи град, а близу џамије имаду од лагума

врата, све како који изађе, ваљајући се уђе у џамију, а кад се напуни џамија, а они проспу пушке на пашине сараје, капију отворе, и тако Хаџи-Муста-пашу жива увате, и кажу му: „Ми знамо да твој син иде оздо с војском од Видина, а Алекса озго од Ваљева, и други кнезови с других страна, но сад шаљи књиге и твоје Турке, нека се војске одма враћају, или ћемо те сад одма убити.“ Тако ти сирома Хаџи-Муста-паша пошаље те наше војске а и свог сина с војском на траг врати. Сад четири дахије Мемед-ага Фочић, Мула Јусуп, Кучук Алија и Аганлија постану и преко везира почну владати, и што годе они напишу и заповеде, то је везир Хаџи-Муста-паша својим муром морао потврдити. (О томе сам видео тако написато у једној књиги Хећим-Томе, који је онда у Београду седео, и ту стоји забележено, да је Хаџи-Муста-пашин син 1801 године отишао, и да су јаничари воденим лагумом у град уишли, и, како су се утемељили, убили су пашу. Кнезови и паша тукли су се с јаничарима од 1795 године. — У манастиру Боговађи у једној књизи стоји овако написато: „Љета 1801 јануарија 26 удави београдски паша владику Методија; за његово нестројеније и безаконије уподоби се Фоки мучитељу, цару греческому. Того времене бист междусобна бран. Турци Видинлије својему цару непокорни. И много бист междусобно крвопролитије помежду их. И бист скупо жито: пшеница 100 ока 18 гроша

а кукуруз 10 гроша. То време бист лепа зима. Ово сопствено рукоју потписа Хаџи-Рувим.“)

Њих четворица поделе сав пашалук, свакоме по три нахије; они пак сва села у нахији поделе својим момцима, који су се звали мале аге.

О томе, како је Београд узет слушао сам где Мујa уровачки бег прича мом оцу.

После годину или две тај исти Мујa рече мом оцу: „Видиш, кнеже, ова четири пса у Београду (тј. четири дахије) шта раде од раје и од поштених Турака. Ја сам први кроз рупу у град ушао, пак сада, да смеду, узели би ми и ово село (Уровце) и себи присвојили; но и у мене је јоште оштар кремен. Ја ти кажем: ово дуго њима бити неће. Ја ћу да идем на ћабу, но није с тога што ми је ћаба мила, но само да се уклоним, да са псима и ја не изгорим. Него ти, кнеже, послушај мене: доведи кнегињу и оно мало дете (покојни Сима бијаше мален), пак да ја тебе и све што је твоје у Немачку претурим, те живи јоште коју годину у миру. А знај добро: ако ја од ћабе дођем жив, тебе нећу жива наћи; а ако и не дођем, они ће тебе посећи“ — Мој отац каже: „А куд, бег? Да ја побегнем у Немачку, они ће рећи: оде Алекса да крене противу нас Немце, да војује на нас, пак ће други кнезови и сиротиња с мене страдати; но где сам се родио, ту ћу да живим, па што ми Бог да.“ На то му алај-бег рече: „Ја сам ти казао и с моје душе скидам, а доста смо леба и соли заједно појели!“ (Баш сам ово све слушао, кад моме оцу говори).

Сад оне четири дахије искупе кнезове, пошто су Београд јаничари освојили 1799 године, и дозову мог оца и кажу му: „Алекса, већ се ми с царем завадисмо, него смо начинили један мизар (прошеније), да цару пошљемо, него да и ви ваше мурове ударите да би се ми оправдали.“ — „Добро, аге, — одговори мој отац, — да се с кнезовима договоримо.“ — На то они: „Нема ту од договора ништа, него сви редом морате ударити мурове!“ — Иди сад га реци нећемо, пред онака четири лава, који су и свога везира притеснили. Они су прошеније начинили као од стране кнезова и раје, и везира код цара туже, да је он глобар и зулумћар, да је пола раје у Немачку побегло од његове глобе, и да није јаничарских ага, сиротиња не би ни вола имала, на чему би орали и лебом се ранили, нит' би се имало од куд цару арач давати, нити за што соли купити, но све јаничарске аге дају и сиротињу помажу и проче и проче. Кнезови нису имали куд него поударају прсте, Бог зна колико људи, на то прошеније и потпишу, само да се курталишу. Сад већ оне четири дахије почну рахат да живе; сваки је оне своје три нахије, које су му на део дошле, управљао и све приходе себи купио, а цару ништа, но само што су јаничар-аги и другим капиџијама својим у Цариграду мито шиљали, да их код цара бране. Дахије отворише оловски мајдан у Дренајићу ваљевске нахије под Медведником, и све је мој отац од наше куће на колима у Београд олово спремао, но ипак су кумпа-

нијама, што су олово копали, плаћали сваку оку по 20 пара.

Аганлија — ком је у део пала соколска нахија — пошаље у Азбуковицу и покупи араче. Азбуковица је била малићана Хаџибега из Сребрнице, који пошље своје Турке те све арачке новце отме. Аганлија кад чује то ражљути се, и нареди у војску крагујевачке, ужичке, соколске, ваљевске и шабачке Турке. За тим зовне мога оца: „Ја знам, али хоћу да ми и ти право кажеш колико си Хаџи-Муста-паши доводио српске војске, кад сте нас јаничаре тукли?“ — Мој отац морао му је право казати да је 1800 момака свагда водио. — „Е, добро, право си казао, — рекне Аганлија — и ја хоћу да толико војске код тебе у скупу нађем, а доћи ће и Турци из свију касаба, да идемо да тучемо твога пријатеља Хаџи-бега и да му попалимо Сребрницу за моје азбуковачке араче. И хоћу да понесеш јоште 2000 ока ракије: кад пођемо Дрину газити, да сваком Србину по оку ракије дадеш да попије.“ — Мој отац морао је на то пристати, дође у кнежину и спрема војску за одређени рок.

Аганлија удари преко ваљевске нахије са својом војском, мој отац предусретне га са својом војском, и оду на Дрину у Азбуковицу, где се слегну и од свију касаба Турци. Ту се смешају и уједначе Срби и јаничари, као под Хаџи-Муста-пашом што су били Срби са пашајлијама противу јаничара. Ту поарају сва азбуковачка села, тако

да ниједна овца, ниједно крме остало није живо. Аганлија одмара војску, прави план и казује како ће Србима дати по оку ракије, да они напред газе на броду, а коњик да иде за њима. Но ево муке, Хаџи-бег и Асан-ага ископали на броду (с оне стране) шанац и напунили га Бошњацима. Види мој отац да ће сва српска војска у по Дрине пропасти, јер кад би Срби нагазили, Бошњаци би с оне стране опалили хиљаду две пушака у гомилу Срба, и, осим што би побили, који се мало рани, уватио би се за другога, а онај опет за другога, а пуста Дрина брза и аловита, па би све однела и ниједан не би изнео главе.

Кад се Турци Ваљевци и друге касабалије скупе на сéло (еглену, разговор), оде и он међу њих, седне и рекне им: „Ако Бог да: сутра или прекосутра, како пређемо Дрину, одма ћу да запалим Хаџи-бегове конаке.“ — На то ће му рећи Сердановић барјактар: „А како би ти запалио конак твога пријатеља?“ — „Кто — вели — тако, као што би и он мени учинио; тако је сада време донело, и моја војска једва чека да пређе да пљачка тамо Турке... Збиља ви Турци и бегови зашто не молите агу (Аганлију) да се прође ове војне и да не иде преко Дрине? Ви видите онај Осат! ове су оно готово турске куће и деца; па кад ови моји Срби попију по оку ракије и уђу у турске куће, све ће бити брбат, а то неће ни Богу ни људма бити мило. А мало је пак што смо се с царем завадили, пак сада хоћемо и с Босном? Помислите кад немачки

добош залупа на Сави, а ви с децом побегнете на Дрину и хоћете у Босну, а Хаџи-бег, овако као сад, напуни шанчеве с војском и не да вам преко Дрине. — Зашто не промислите куда ћете ви онда, а за мене је лако?“ — „Е мој кнеже, то ми све видимо, али ко сме ономе арслану о миру поменути!“ рекну Турци. — „Ја ћу му најпре напоменути, али ви сви помогните ми“ рекне мој отац, и пред вече оду Аганлији. И дворили су по обичају Аганлином, јер пред њим нико није смео сести, па и сама улема, тј. старци с белим брадама морали су свагда пред њим стајати. Пошто су тако неко време дворили, рекне им Аганлија: „Е хајдете сада на конаке своје, пак сабаиле у јутру ви Турци азур коње; а ти Алекса рано сваком Србину подај по оку ракије, пак ћемо на газ преко Дрине.“ Они на то сви се поклоне, а опет једнако стоје, неће да одлазе, а сви ћуте. Аганлија опет рекне: „Хајдете, хајдете сада, како сам рекао.“ — На то мој отац пође му скуту и рекне: „Ага, ми ћемо ићи, ал' те сва улема и ја молимо, да се смилујеш на оне куће и на ону фукару и српску и турску преко Дрине, и не преводи ову војску; сагрешићемо код Бога, а и код цара се окривити.“ — „Хајдете, хајдете, нема од тога ништа!“ — „Ми одосмо, ага, ал' ћемо опет доћи молити да се смилујеш.“

За тим оду сви. Мој отац мислио је опет да де да моли. Но тек што је тако забринут дошао српску војску, а момак дође и каже: „Хајде,

кнеже, зове те ага.“ Мој му отац оде, он му рекне: седи, и он по турском обичају на колена седне. Аганлија му почне лако говорити: „Алекса, ја сам видим, ово што сам наумио да не може на добро изаћи, али сам се зарекао пред Турцима, и не могу лако одустати; но ти, као што си започео молити, а ти моли; зато опет састави ову улему, и дођите да ме молите; ја ћу се љутити и викати на вас; на послетку ја ћу вас као преко воље послушати, да не идемо преко Дрине; али у твоју главу, ако коме Турчину кажеш да сам ти ја повладио.“ — Мој се отац врло томе обрадује, и у јутру рано покупи све старе белобраде Турке, оду Аганлији и почну молити, а он се ražљути и почне их одбијати, а он и сва улема попадају на колена и љубе скутове, и веће тако једва даде се умолити: „Ал' хоћу — вели (Аганлија) — да ми Хаџи-бег врати арачке новце!“ — Због тога оде мој отац преко Дрине Хаџи-бегу, али Хаџи-бег не да новаца но вели: „Нека дође тај Аганлија, па нека узме сам собом не тридесет кеса но и више, ако може.“ Мој отац једва умоли Хаџи-бега те поврати петнајест кеса, а оних других петнајест разреже по нахији те Аганлији даде, и тако спасе ту српску војску од очевидне пропасти и погибели, и поврате се својим кућама. Ова Аганлина војна била је 1802 године.

Један пут оде мој отац четвртом дахији у Београд Мула-Јусуфу, који је наше село Бранковину држао. Он га лепо прими, али му кафеџија у кафи отров даде. Мој отац кад до

пола филџана попије, мука га увати, остави филџан и једва у свој квартир дође. Дозове одма Петра Ичкоглију, базрђанбашу, с којим се врло пазио, који позна да је отрован и који заповеди да му се даје много благо млеко и од патке крв, и друго што је базрђанбаша знао употребе, те је много бљувао, и тако га поврати, јер није био сав филџан попио. Виде дахије да и тако не успеше, а имаду зуб на све главне кнезове, али особито на мога оца, кога су се бојали и мрзили што је немачки официр био и фрајкор на Турке предводио, а јошт више мрзили су га зато, што је Хаџи-Муста-паши војску доводио и јаничаре тукао, и што је непрестано договарао се са другим кнезовима и сиротињу заступао; исто тако била им је кост у грлу, што је он имао у својој кнежини свагда спремних и оружаних 1800 момака, које је и Аганлија видео, када су с њиме на Дрину ишли. И они — дахије — почну зазирати од тога, што су Срби са својим кнезовима научили војевати; помисле да им они досадити могу. Зато се тајно договоре, да у пашалуку све кнезове исеку и своје непријатеље с пута уклоне, и тако да у безопасности буду, и да са тим народ заплаше и без главе оставе, и да чине шта они хоће.

Дахије пошљу у сваку касабу својим муселимима заповест тајно, и одреде им дан, да сваки муселим свога кнеза погуби; а Фочић Мемед-ага, не могавши се поуздати да ће мога оца и Бирчанина други ко моћи погу-

бити, науми сам тога ради изаћи у Ваљево. Зато поручи да долази у ваљевску и шабачку нахију у теферич и да лови, но да му кнезови конаке преправљају и друге заире што му на 200 момака треба. У јануарију крене дахија Фочић Мемед-ага, удари у Зеоке и код куће кнеза Станоја руча. Премда су и Станоје и Хаџи-Рувим записани били у тефтеру да погину, опет није за онда кнезу Станоју ништа хтео, да се не би чуло и да не би мој отац и Бирчанин побегли. Бирчанин Илија, мој отац и Милован, кнеза Николе Грбовића син (јербо је кнез Никола Грбовић боловао), изађу из Ваљева и сретну Фочића у Пољу Љубенину; он их претворно лепо прими, па оданде пођу к Ваљеву. Но како дођу и сјашу у Ваљеву, одма Фочић сва три метне у апс и метне синџир на врат и обе руке заједно у једно гвожђе, што 'но се зове лисица, које је Фочић са собом донео. Они су били тако оковани, да нису својим рукама ни леба до уста донети могли, него су их други zарањивали.

Чујемо ми у Бранковини тај несрећни глас. Одма мој стриц Јаков, зет Живко Дабић и ближњих неколико кметова отрче у Ваљево, и заједно са старим Турцима Ваљевцима — јербо су сви ваљевски Турци мога оца и Бирчанина уважавали и пазили, — дођу Фочића молити да пусти кнезове. Фочић каже: „Нису ме лепо дочекали и конаке спремили, но најпосле донесите сто кеса глобе па да их пустим.“ Мој стриц, како то чује од Фочића,

које од трговаца Срба, које и ваљевски Турци даду у помоћ, са својим што смо имали накупи и састави 19.500 гроша. Онда је био цесарски дукат 7 гроша и по. Одма оде по пријатељима и оно друго тражити и састављати. Ваљевски Турци били су обрекли у вече све дати; али кад дознаду да ће Фочић и новце узети и кнезове посећи, онда Турци моме стрицу то неће да кажу, али сваки почне се извињавати, да нема код себе новаца но да ће до неки дан набавити и дати. Из наше куће сва чељад и деца поскидали су свој накит, поодрезивале жене са подбрадника и паре ситне, и послали за откуп кнезова, да би се тим бајаги Фочић уверио да већ других новаца немамо, и не би ли се сажалио да пусти кнезове. Виче Бирчанин и Грбовић из тавнице: „Јакове, брате, тражи и састављај и подај колико год иштy, само живот откупљуј!“ — А мој отац једнако виче: „Не дај, Јакове, не дај паре, не остављај ми деце под дугом да робују. Он ће и новце узети и нас исећи. Из овог синџира и из ових лисица не мисли он нас живе пустити. Но кажем ти: не дај ни паре, не остајте под дугом, да ми деца просе.“ — Међу тим и ја се усудим и одем у Ваљево. Сакријем се у једну екмеџиницу, пошљем пандура Глишу Павића, нашега комшију, да запита оца, смем ли ја до њега доћи. Како мој отац чује да сам ја дошао рекне: „Што ће он овде? Ако Бога знаш, Глишо, трчи и проведи га — и каже му којим сокаком — да га не опазе Турци. Нека бега куд га Бог учи,

овде ми ништа ни он ни ти ни ко други помоћи не може, нити ће мене жива Турчин пустити." — Глиша дође мени, проведе ме, и побегнем из Ваљева.

Тек што сам топовски метак у шумар био измакнуо, а чујем где мој стриц с брда виче: „Ај Матија, ај Матија, чекај!" Ја причекам, он ми каза да Турци посекоше кнезове. То је овако било.

Турци свежу мога оца и Бирчанина, а Милована Грбовића пусте. Кад почну везати мога оца, види он шта ће бити и рекне: „Је ли туна Јаков, да му нешто кажем?". — Онда рекне Милисав из Дупља плачући: „Није кнеже овде, но кажи мени ја ћу му казати." — „То му — рече — кажи, да ни он и нико од мојих од сада Турцима не верује". Поведу их на погублење, и као што су ми после тога многи и Срби и Турци казивали, мој је отац са свим при себи био, аки би на пир вођен био, и слободним гласом викне: „Фочићу, Фочићу, не молим те за живот него те само молим, немој ме бешчесном смрћу морити, но сабљом којом се јунаци губе; а знај, Фочићу, да ће моја крв и пред Богом и пред људима теби досадити!" — Он је хтео скупљеном народу говорити, но Фочић повиче: „Водите их даље." На том позоришту света је много скупљено било; јер и Срби и Турци, да би већи стра од дахија имали, морали су доћи да ове прве жртве српске гледају. Најпре даде Фочић на српски једно писмо пред свима прочитати, које гласи овако: „Поздравље

теби, господине мајору Митезеру у Земуну, од мене кнеза Алексе и од проте. Да знате да смо ми ове дахије међу собом позавађали, и они ће се скоро између себе потући, зато молимо: преправите џебане и официра, а војске доста имамо, да нам помогну да дахије одавде отерамо. Ако томе писму не верујете, питајте базрђанбашу Петра Ичкоглију или Јанка Зазића из Скеле и Еладију из Забрежја, они ће вам из уста све казати. — — —« (За то писмо на другом месту казаћу пространије.) Кад се то писмо прочита, рекне Фочић скупљеном народу: „Ето, ова писма сече Алексу, који с Немцима се договара, и код нашег цара нас тужи и опада, и о нашим главама ради, зато би греота била његову главу живу оставити.“ По том повиче на џелата: сеци, и одма оба посекоше (најпре је Бирчанин посечен), а народ с позорја разбегне се, а Турци Ваљевци поплаше се, и одма почели су један по један тајно од других своје важније ствари припремати. Главе обадве метне Фочић више себе на чардак. То је било јануарија 23 пред вече 1804 године. Њихова тела стајала су око 80 фати ниже ћуприје на пољицу до Колубаре.

Фочић је послао своје момке натраг у Зеоке, да одсеку главу кнезу Станоју, па у Боговађу Хаџи-Рувиму, и да му донесу. Оду његови момци у Зеоке и нађу кнеза Станоја код куће, кажу му да иду у Београд, и да их је ага послао, и хоће онде да ручају. Кнез их дочека. Кад су седели у кући поред ватре,

један петао дође пред врата и кукурекне, а Турчин узме шишану и рекне: „Хоћу ли, кнеже, убити онога ороза за ручак?“ Кнез му одговори: „Имамо ручка доста а и тако је петак; али баш кад хоћеш а ти удри.“ Турчин запне шишану пак окрене најпре на отворена врата на петла, а за тим је спусти те кнезу Станоју према себи скреше у прси, који падне. Турчин повади нож и почне Станоју главу сећи; а Никола синовац Станојев који није ни 20 година имао, како види то, утрчи у вајат узме кнежеву шишану и повиче: „Нећеш Турчине ни твоје однети!“ опали и покрај Станоја обали Турчина, погодивши га посред котлаца. Она друга два Турчина затворе се у кућу, и кад сељаци, Зеочани, дотрче, а они из куће почну викати: „Агина је заповест, агина је заповест, умирите се, рајо! Крв за крв нека иде.“ И да би се синовац кнежев уверио, да је Турчин заиста убијен, отворе врата они Турци и избаце Турчина на поље. Онај што је турске коње водао утекао је у поток, како је пушка пукла у кући, а коње је пустио; друкчије Турци би може бити могли утећи. Сељаци стишају кнежева синовца Николу, који је хтео и оне друге Турке да убије, и одбију једног за другог, а оне друге Турке испрате до хана. Кад Хаџи-Рувим дочује, да су кнезови у Ваљеву поапшени, а он не хтедне бегати преко Саве, а лако је могао, него дође у Београд, јави се код владике Леонтија, а Леонтије није смео га сакрити, него јави Аганлији. Овај пошље

момке те Хаџи-Рувима увате и на Варош-капији посеку, и после варошани измоле и сарање га код цркве. То је било после на недељу дана кад су кнезови исечени у Ваљеву [30 јан. 1804]. — —

Као што сам горе казао, причекам ја стрица, и пошто ми каза да кнезови погибоше, потерамо коње што брже можемо и дођемо кући. Моја мати, јошт четири наше жене, сестра и сва деца ударе у запевку и плач. Кажемо им да ћуте, но свака своје што боље има да спрема у торбе, да се бега у шуму, а да се ману запевке, које одма и учине и оно вече одма сви побегнемо у нашу планину Посово, и тамо сву своју фамилију сакријемо, и почнемо мислити шта ћемо даље радити. Кад у јутру (24 јануара 1804 године) ето ти нашега зета Живка Дабића и јошт два Турчина, пријатеља мога оца, са јоште три кмета, и кажу Турци: „Хајде, Јакове, послао нас Мемед-ага Фочић; хоће тебе да окнежи.“ Мој стриц каже им да он не сме међу Турке више ићи, и да неће кнез да буде. — Турци кажу: „Слободно, тврда је вера Фочић хоће опет кнеза од вашега оџака, и неће да иде, докле из ваше родбине кога не окнежи.“ — Кад видеше Турци, да никако мој стриц неће да иде у Ваљево, они се спремише да иду и рекоше: „Е, Јакове, готови конак; ето ти сутра Фочића у гости!“ — Онда мој стриц немаде куда, него оде у Ваљево, и кад је дошао, Фочић му рекне: „Јакове, Алекса је тражио наше главе пак изгуби своју, но ја хоћу

опет од вашега оџака да окнежим.“ — На то му се почне стриц извињавати: „Ја сам узео новце из Немачке и растурио по вилајету да тргујем, а проти не подноси, а од оних других није ниједан вешт вилајету, но молимо те, ага, мети другога кога хоћеш!“ — „Јок, јок! ја од вашега соја хоћу кнеза и никако друкчије!“ говорио је Фочић. Онда мој стриц оде и договори се с ваљевским Турцима, те сви рекну да је Пеја Јанковић из Забрдице Алексин рођак. То Фочић верује и окнежи Пеју, који је код мога оца био буљубаша, и коме смо ми кумовали.

Међу тим Ваљевци измоле од Фочића и тело мога оца неки Манојло из Кличевца на колима дотера и код цркве у Бранковини без главе сaранимо. Глава је остала код Фочића на чардаку. Но неки Живан Јеротић из села Близоња, који је онде послуживао, ноћу је украде, метне у недра, склопи гуњ око себе, и тако главу у недрима нама донесе. Трећи дан одемо к цркви, поставимо страже около, гроб мога оца откопамо, главу на тело наместимо, као што је на живом била и онда опет закопамо. —

Фочић оде у Шабац, но ми опет не повратимо фамилије у кућу, но једнако у планини Посову седе. А ми само ноћу дођемо, и накупи се комшија те седимо; а како зора, а ми опет у шуму у збег. — Како Фочић у Шабац дође, хтео је и тамо кнезове сећи, но његов брат Мус-ага Фочић није дао но рекао: „Ја за ове кнезове стојим добар!“* — Мемед-

ага Фочић частио се код свог брата и по лову ишао, но кад чује да Црнога Ђорђа нису послани Турци могли погубити, него је побегао, уплаши се Фочић и не смеде преко ваљевске нахије проћи, куд су се људи многи већ били узрујали, због исечених кнезова, него седне на чамац и низа Саву у Београд побегне.

III

Ја и стриц Јаков нисмо се имали шта дуго промишљати. Ми смо од оног часа, како смо у шуму побегли, готови били да се с Турцима тучемо, али нисмо се могли ослонити, да ће народ с нама пристати на освету због ова два кнеза, које је истина народ обадве кнежине љубио и уважавао, али без њих такође остале су обадве кнежине без главе. — Мој стриц оде у Тавнаву и Посавину, куда је новце раздао на свиње, да што пре отисне свиње и у Немачку прегна, да би коју пару узели па после што Бог да. Међу тим пукне глас за Црнога Ђорђа да је баш у нашу Себичну Недељу [14 фебруара] са дружином дошао и запалио турски хан у Орашцу и почео кавгу с Турцима, и туче где их год нађе. (О томе казивао ми је доцније неки Лука Марковић из Орашца крагујевачког, да се он

* Шабачка нахија није давала никога у фрајкор; но и кад је у Шапцу седео генерал, нови кметови, кријући од Немаца, купили су арач и по Макарији [Јаковљевићу] из Каопе слали у Зворник, зато Турци нису хтели на шабачку нахију наваљивати и многи су из ваљевске нахије у шабачку пресељавали се и нису у Срем бегали, јербо су у шабачкој нахији мирни били.

— Лука — баш у ту недељу женио, и Црни Ђорђе са сто друга дошао му на свадбу, ручао, пак после запалио хан у Орашцу.) Чује то и Пореч-Алија, муселим ваљевски, узме ваљевске Турке, оде на Уб-касабу, крене све Убљане (Турке) и жене и децу у Ваљево посели, и падне на конак код Грмићâ у Бабиној Луци. Ја видим те ватре и познам да бегају. Одем одма у Котешицу нашем куму, старцу Сави Савковићу, и нађем га с неколико Кутишана на брду, одакле је и он ватре гледао. Запитам ја Саву: „Шта ћемо ми сад радити?“ — На то он одговори: „А шта ћемо, кума-прото? Што је било биће опет; но ми сви жене и децу у шуму за брдо, а ми пушке па на брдо, па што коме Бог да!“ — Помози Боже, помислим ја, кад овај старији тако говори, који зна како је војевати. Одма ја одатле пошљем Живана из Кутешице у Суводање Милићу Кедићу (кога је Фочић окнежио, и који је такође код Бирчанина био буљубаша), и пишем му да купи чете да тучемо Пореч-Алију у Ваљеву, а тако сам исто кнезу Николи Грбовићу писао. (Заборавио сам казати да су Турци Ваљевци, одма како су кнезови посечени, своје жене и децу одселили у градове, у Соко и Ужице.) Вратим се кући, а није далеко, и пошљем у околна села: Раонићу Арсенију у Лозницу, Живану [Петровићу] у Каленић, Живку Дабићу зету у Јаутину; и сва та села, и још друга, с пушкама дођу на бранковички вис. Пошљем ја те се изнесе из бранковичке цркве барјак, који је био од бе-

лога, црвеног и плавог мусулина, са три крста. Тај барјачић пободемо међу нас. То је било 15 фебруара 1804 лета.

Сутра дан ето ти почеше људи из ближњих села са оружјем долазити, и свима је чисто мило и накупи се око 700 људи које старих које младих. Кажем им ја, да сам разумео да је Црни Ђорђе устао палити ханове и Турке тући; и они многи кажу да су то чули. Ја пошљем за мог стрица, да час пре иде овамо. — Људи кажу: „Ево војске, но нама треба џебане; од куд ћемо добити?“ Ја кажем, нека се они само купе а за џебану нека се не брину, ја ћу је из Немачке добити, а веће сви главни људи знали су да је мој отац код Немаца познат, и верују да ће Немци мени дати џебане. Други дан дође мој стриц. Он остане у војсци а ја одма одем да тражим џебане, и 17 фебруара дођем у Забрежје, поручим и дође ми ту Петар Јерић из Звечке и Исаило Лазић и поп Леонтије из Уровца. Ја не кажем одма њима да сам оставио на вису са Јаковом 700 људи, јер рад сам био да видим хоће ли и они да се дижу. Петар Јерић беше убио једног Турчина чамџију;* и ја га почнем карати говорећи: „Зашто, Петре, замећеш кавгу с Турцима? Лако је теби: ви сте овде близу Саве, пак ћете одма побећи преко

* Чамови се зову оне лађе откривене, што из Босне дрва и јанију у Београд возе, а чамџије они Турци што возе, скоро без кошуља, голо само оружје, и где дођу у село бадјава једу и пију; а када се у Београду или другој каквој касаби кавга почне, оставе чамове пак иду коме воле, или ко им више плати.

воде, али ми смо далеко, могу нас Турци све исећи и поробити." — На то се они на мене изрогаче: „Та ми хоћемо да осветимо нашега кнеза а твога оца." — Ја им на то кажем: да ја врло жалим мога оца, „али ако се ми пре подигнемо и завадимо с Турцима, ви ћете онда утећи преко Саве, или помирити се с Турцима". Кад чуше они да ја тако говорим, а они се сви сневеселише и забринуше. Ја кад видим да људи искрено говоре, и да хоће да устају, само ако се ми око Ваљева кренемо, поверим се њима и кажем: „Је ли тврда вера, да вам кажем?" — „Јест, јест!" одговоре они. — „Е чујте, ја сам оставио са стрицем Јаковом у Бранковини сва села, од Тавнаве до Ваљева, скупљена у гомили; и писао сам Кедићу и Грбовићу да и они чете купе да бијемо у Ваљеву Пореч-Алију; и ја одох да тражим џебане у Немачкој!" — Онда сви они ђипе и весело повичу: „Еј јуначе, зашто одавно не кажеш него нас плашиш?" Ту се на ново ижљубимо и уватимо веру да ћемо се тући, и одма се договоримо, да они сву Посавину преуготове, док се ја вратим.

За тим седнем ја у један чун са Еладијом из Забрежја у вече, и низа Саву поред Београда те ноћи дођем у Земун у парлаторију. Рано сутра дан (18 фебруара 1804 године) јавим се мајору Митезеру, мога оца добром пријатељу, и моме познанику, јер ме је отац често к њему слао. Он ме одведе код обрштерова конака, да ме не виде Турци (у парлаторији). Пита ме шта радимо. Кажем му ја да, како

смо чули да је Црни Ђорђе почео палити ханове, и ми се купимо да тучемо у Ваљеву Пореч-Алију, „но сам дошао да ми дате совета шта ћемо радити.“ — „А шта ћу вам советовати? — рекне мајор — но вашу фамилију доведите близу Саве, па ћемо ми наше лађе дати, и вас на ову страну превести.“ — Ја му кажем да се није само наша фамилија с Турцима завадила но скоро половина народа, и, да су на Сави ћуприје, опет се не би лако могло прећи, „него ви гледајте и дајте нама џебане, ми ћемо се моћи с њима тући.“ — Мајор каже: „Царство не може вама дати џебане ни оружја; но ви нађите каквога трговца, нека вам он кријући даје“.... — Ја кажем да не познајем ту никаквог трговца, и он ми каже да има неки Стеван Живковић, и он је побегао од дахија из Београда. Ја га замолим и он дозове тога Живковића. Ја му одма кажем да гледа да набави џебане, да се с Турцима тучемо. На то Живковић рече: „Мој попо, ја хоћу, али немам новаца.“ Ја извадим те му дадем 9 рушпија, и кажем му, кад донесе барут, да ћу му све платити. Толико дадем и Јанку Зазићу из Скеле (који је од субаше Газије побегао у Земун), те ми донесе 9 фунти барута.

Каже мени Митезар: „Има — вели — овде један Турчин Хаџи-Муста-пашиног сина (Дервиш-бега), кога су јаничари ранили у руку, и који је утекао од јаничара.“ По том дозове тога Турчина који се зваше Дел-Амет. Питам га ја: „Ако си од цареве стране, хајде са мном да бијемо јаничаре.“ Он каже да је цар-

еки и да је од јаничара рањен, зато је и побегао у Земун. Ја му опет кажем: „Ако си од јаничара, не иди са мном, јер ће Срби убити и мене и тебе.“ Онда мајор рече: „Ја узимам Дел-Амета на моју чест; он је прави од цареве стране и од јаничара је побегао.“ Онда се нас два уватимо за руке, пољубимо се и побратимо.

Међу тим донеше ми једну зобницу фишека и 300 тапета. Мајор каже: „Хајдете сада.“ — Ја му кажем: „А куда ћемо проћи?“ — Он каже: „Куда сте и дошли.“ — На то му одговорим да ја не смем на чуну покрај Београда, „но дајте ви мени кола да идем преко, и на Бољевце да пређем...“ — Кад мајор, рекао би се згоропади, повика: „Зар да ја пропустим турске људе преко цареве земље? Па да ми ко други говори него ти, прото, што си овамо долазио и што знаш ове регуле! Зар ти хоћеш да ми ово злато са шешира и сабље скинеш?“ — Ја останем као што сам казао: „И опет вам кажем да не смем водом покрај Београда, да ме Турци увате; него молим да ми се отвори да контроманцирам, па ћу онда проћи на Јаково и Бољевце.“ Ја му то рекнем да би ми помогло, а не бих му остао да контроманцирам, да бих морао чалму везати па кроз Београд проћи, јер знам како ме очекују. Мајор љутит каже да то не може бити и оде обрштеру, а ја и мој нови побратим Дел-Амет останемо под једном стреом. Док мајор дође и но лако нам рече: „Но, ћутите ту, док Турци из парлаторије оду; добићете кола, обрштер

одобрио.“ Одоше Турци, а они нама контромански кола, те ти ми у кола, на голим даскама, од Земуна у Бољевце; а оданде у Забрежје пређемо 18 фебруара. Путем ја се договорим са Дел-Аметом како ћемо код народа говорити, и ја га утврдим, да што год ја народу узговорим, да он посведочава: тако је.

Кад пређем, поручим и одма дође ми Петар Јерић, Исаило Лазић и поп Леонтије. Покажем оно мало џебане, и кажем да је отишао човек у Варадин, и да ћемо џебане добијати колико хоћемо. Они одма скупе и крену што су имали готових 300 момака, и док дођемо до Грабовца, било их је 500. Сад ти почнем ја предиковати, да би народ охрабрио: „Ви сви знате, браћо, да су Хаџи-Муста-пашу дахије убиле, и да је Хаџи-Муста-паша имао сина Дервиш-бега, кога је цар поставио да буде везир на очино место; он је, од како су му дахије оца убиле, једнако код цара просио да му изун и ферман даде да покупи војску и на дахијама освету за оца да учини; и већ му је сада цар изун и ферман дао, да може слободно, како буде знао, свога оца покајати. Зато он је сада преко Немачке послао свога бимбашу, овога Дел-Амета, са царским ферманом да он може подићи Србе и све зулумћаре и субаше у град сатерати, па кад се доста војске накупи, доћи ће Дервиш-бег Муста-пашић и довући топове и све дахије и субаше поватати, и пашалук од зулума ослободити. а он на очино место у Београду везиром бити; а сви знамо како смо под Хаџи-Муста-пашом његовим оцем добро

живели и слободу имали,“ и проче и проче. Тако сам ја непрестано говорио тој скупљеној војсци, а мој Дел-Амет све је климао главом и потврђивао: „Јест вала, чојече, тако је!“ — Та моја политика, да не рекнем лаж, са Дел-Аметом узрок је што ћете у многим историјама наћи: да је султан послао ферман Кара-Ђорђу да бије јаничаре; али није истина, нити је цар послао пређе, нити је после одобравао, но ми смо доцније сви, да би народ лакше подигли, и да би га слободили, говорили: да цар није против нас, него да је цар с нама противу дахија, тако смо и људма с оне стране казивали, тако су они и веровали, и од туд се то увукло у историју.

Кад смо Грабовцу дошли, хтедоше да запале хан тј. турску кућу; но бијаше близу један чардак пун кукуруза, те ја једва одбраним да не запале хан, јер би и чардак изгорео, а ране нам треба. Одатле пођемо у Љубинић на конак. Док ја тамо дођем, а брзокоњици све попалили. Дођемо Веси Велимировићу главном кмету на конак. Но Веса отишао у другу зграду и неће да изиђе к нама у кућу. Зовемо га ми више пута, а он нити долази нити шта одговара. Једва у три сата ноћи дође. На опако га дошао! Како дође, поче питати: „Шта је то, и шта хоћете ви?“ Ја одма почнем весео и њему предиковати, као и онима што сам пређе казивао: како је Хаџи-Муста-пашин син послао свога бимбашу и ферман да тучемо дахије итд.; али то све бадава, Веса неће да пристане него једнако пита:

„Шта је то, и на што ће то изаћи?“ Опет ја сирома почнем му с почетка, како цар хоће да намести у Београд за везира Хаџи-Мустапашина сина итд.; но Веса неће ни за што то да зна, већ опет пита: „Шта мислите ви људи, шта хоћете ви?“ — Мени се већ досади казивати, док поп Леонтије из Уроваца рече: „О Весо! а шта се ђогаш, кад знам да и ти желиш оно што и ми? Но видиш ли како твога аге гори хан? Сад само док устанем па узмем угарак с ватре и дунем у стреју, па ће и твоја кућа онако горети, а ти иди дахијама!“ — На то Веса рекне: „Брате, ја хоћу, но не знам на што ће то изаћи.“ — „На што изашло да изашло“ — повиче Леонтије, — „хоћемо да се тучемо! А зар је Фочић мислио на што ће изаћи, кад је кнезове исекао?“ — Онда Веса зовне мене на поље и изађе са мном у мрак. Кад смо били подалеко од куће, рекне ми по лако: „Несрећниче, ти мислиш да оно војске што си на вису оставио и сад на гомили стоји! Оно је све отишло кућама, и Јаков једва с неколико одвојио се, а кметови отишли и однели у Ваљево Пореч-Алији заиру.“ — „Доиста Весо?“ — „Баш доиста, прото!“ одговори Веса. — Ја се побојим да не чује ова војска и кажем: „Весо, о том ћути, ником да ниси казао; јер, једном ако кажеш, тврда је вера: ти ћеш погинути.“ За тим га запитам: „А где је Живан буљубаша, Раонић и Живко Дабић?“ — „Отишли кућама.“ — Опет му ја кажем за главу да ћути.

По том одем у кућу, кажем Ерићу, поп-Леонтију и Дел-Амету: „Седите ви овде, и у овим селима купите војске што више можете; шаљите у села: који није пошао нека вришко иде. А ја ћу да одем на дан на два до у горњу војску у Бранковину, да се договоримо кад ћемо се састати да на Ваљево идемо.“ За тим рекнем Дел-Амету да турски казује, а ја ћу његове речи српским словима писати Хаџи-Сали-бегу у Сребрницу, да измамимо од њега штогод барута и олова, јер је он био против дахија и пријатељ је био Хаџи-Муста-паши. Те ти тако Дел-Амет казуј а ја пиши све оно што сам знао: да је Муста-пашић послао да диже рају и да Турке у градове сатерају, и да ће Дервиш-бег доћи и проче. Зато сада шаље селам Хаџи-бегу, да и он учини гаирет од своје стране, и да цару и царевом човеку у помоћ с џебаном притече итд. То сам писмо послао у Сребрницу, и Хаџи-бег све поверује и пошље нам барута и кремења. (Неки погрешно пишу да је то слао неки бег из Бирча[10] или Лесковца.) Одатле одма пишем и Живану буљубаши, и њему све кажем за Муста-пашиног сина бимбашу, и опширно му јавим, него да он час пре поведе војску у Бабину Луку Грмићима, и кажем му да ће га онде мој један човек чекати. За тим предам мога побратима Дел-Амета поп-Леонтију, Исаилу Лазићу и Јерићу на

[10] У првом издању биће погрешно: Бироча.

аманет, док се ја одозго не вратим. Пак онда узјашем на коња и осванем у Бранковини.

Нађем мога стрица са 10—15 момака а више нема. Питам га: „Камо ти војска?“ А он ми каже: „Црна ти војска! Дођоше неколико њих те све покварише, и ја сам се једва спасао, а они букачи одоше са кнез-Пејом те Пореч-Алији однеше заиру и умирише се.“ Премда ме то врло тронуло, али ја му опет весело кажем: „Хајде ти да видиш Посавце какви су као лавови, сваки мисли погинути а нијeдан не мисли се мирити“ и проче. Испитам који су то кметови што су покварили и војску растурили, и он ми их све поименце каже. Ја одма пошљем за свакога по једнога момка, а они рано дођу и нови кнез Пеја.

Питам ја њих зашто су тако урадили, да од Бога нађу! Поче кнез Пеја говорити: „Па, прото, за Бога, како ћемо се ми са толиком силом тући?! Та ако ти је отац погинуо, није ти среће однео, остало ти је пријатеља“ и проче. Ја и њима удесим моју стару песму и кажем им, да они добро знаду да су дахије убиле Хаџи-Муста-пашу, и да је Дервиш-бег, син Хаџи-Муста-паше, одма везиром постао, и да је све до сад у цара просио, да му допусти да на дахијама оца свога освети, и да му је на послетку сада цар допустио и ферман дао да, како зна, освету учини; и да је Дервиш-паша Хаџи-Муста-пашић послао свога бимбашу с ферманом, да подигне Србе, и да јаничаре и субаше у градове сатера; и да ће скоро Дервиш-паша с великом војском и топовима доћи,

из градова дахије и субаше истерати, и пашалук од зулума очистити, а Дервиш-паша везиром бити наместо свога оца, а сви знамо како је народу под Хаџи-Муста-пашом било. „Зато ти, кнеже Пејо, ако мислиш царев кнез бити, а ти иди царском човеку Дел-Амету, који је ферман донео, и кроз који ферман не може нас ни пушка ни топ нити какво друго оружје убити. А већ имамо у Љубинићу око 1000 војника код Петра Јерића, попа Леонтија и Исаила Лазића из Уроваца, и у тој војсци је царски човек Дел-Амет; а и Црни Ђорђе већ је све ханове попалио, и народ подигао. А ти ако нећеш и неки кметови, а ви идите у Ваљево Пореч-Алији, па се са њим затворите, а ми ћемо јемачно доћи на вас; а знајте да је јачи цар и сав народ него твој Пореч-Алија.“ — То слуша Ђорђе Крстивојевић из Забрдице кмет, који је дошао с новим кнезом Пејом, па рече: „Чујеш, кнеже Пејо! Да овај прота рекне: Ђорђе, једи месо у петак и среду, — ја ћу јести, а камо ли нећу Турке тући.“ (То вам само напомињем да видите колико су онда Срби постове уважавали.) Онда кнез Пејо одговори: „Та, брате, хоћу и ја, али како ће на послетку изаћи?“ — „Нема ту више много разговора, но ти, кнеже: или идите у Ваљево Пореч-Алији и с њиме се затворите, а ја одох у Посавину пак ето ме на вас, или и ви хајдете са мном.“ Тако се они склоне и сви одоше у Љубинић у војску. Ја дигнем Богу руке, кад само уклони оне раски-

даче одавде, да опет гњиздо савијем и војску купим.

Турци Шапчани дочују за скупљену војску на вису — која се била разишла, — пођу на ваљевску нахију, и дођу у Бељин, село шабачке нахије. Мој стриц Јаков са војском оде пред њих, и 23 фебруара побију се, где погине од наше стране буљубаша Исаило Лазић из Уроваца, а од турске стране погине њиов ага Арап-аџић бег. Рањених било је од обе стране. Турци се узбију и пођу Ваљеву у помоћ, но Јаков и поп Леонтије пођу с војском поред Турака. Турци падну на конак у Свилеуву, у покојног кнеза Ранка илити попа Луке Лазаревића, и по селу притисну арати. Наша им војска пресече пут од Ваљева, и пође на Турке; а они направе од авлија метеризе и стане се, а села доносила су им рану; а наша војска била је у планини Гомилици; и тако сваки дан пушкарају се. У то време чујемо ми опет о Црном Ђорђу, да се тукао са Турцима на Дрлупи и на Сибници, а о свему томе нити он нама што пише, нити ми њему, но само по речима људи знамо.

Кад се они букачи растуре, и кад нови кнез Пеја оде у доњу војску, почеше мени опет долазити буљубаше: Живан из Каленића, Арсеније Раонић из Лознице, Васиљ [Павловић] из Бајевца, и доведоше војске. Ја њих оставим у Пошара и Јасеници, да они купе што више војске, и да чувају да не би Поречалија ударио у вилајет и да имаду споразумије са кнезом [Николом] Грбовићем, Кеди-

ћем и Миливојем а ја отрчах да донесем јоште џебане, која ће бити готова у Бољевци, јербо оно што сам пређе донео дао сам оној војсци коју сам оставио у Љубинићу. Тако дођем ја на Забрежје; донесе ми Живковић само 64 оке у 4 торбице, узане као воштане свећице; ја то узмем и једва му с муком исплатим, но кажем да он трчи и да на колима донесе што више може барута, јербо ово нема ништа. Обрече се Живковић и таки оде. Ја узмем оне врећице и сваком момку у терћије повежем, као јапунџета, па онда пођем Ваљеву. Но кад разумем да су Турци Шапчани, Зворничани и Срби Јадрани од Бељина у Свилеуви, ударим на Гомилицу где је наша војска. А ту били већ дошли и они храбри ајдуци: Дамјан и Григорије браћа Недићи из Осјечне, Ђорђе из Остружња и из Кутишице Дамјан. (Они су сви после на Чокешини изгинули.) Фебруара 25 оставим две врећице тј. 32 оке барута и нешто олова тој војсци у планини Гомилици код Свилеуве. Каже ми стриц да је много Турака и сумња да ће их моћи разбити, зато, како одем, да му добрих барем 200 момака пошљем, да се они Турци најпре разбију, пак ћемо после сви на Ваљево. Ја ону исту ноћ 26 фебруара стигнем у нашу војску у Грабовицу један сат до Ваљева, и одма одвојим најбољих 200 момака и са Луком из Кутишице пошљем стрицу на Свилеуву. Сутра дан, 27 фебруара, пошљем ону једну врећицу од 16 ока барута кнезу Николи Грбовићу и његову

сину Миловану, да они даду половину кнезу Милићу Кедићу.

Фебруара 28 позовем Турке из Ваљева на договор, и дође ми Сали-спахија, који је био мога оца ћата и јоште пет старих Турака. Ја им кажем оно што сам и нашим војскама казивао: како је Хаџи-Муста-пашин син испросио код цара, да свога оца на дахијама покаје, како је послао свога бимбашу, да дигне Србе, да све јаничаре у градове сатерамо и да ће по том Дервиш-бег Муста-пашић довести војску и топове да истера јаничаре, а он да остане везир у Београду, по царевом ферману, наместо свога оца, и прочаја. Кажем и то, да је тај Дервиш-бегов бинбаша код мене у војсци итд. И то сви они верују, јер ја сам тако казивао, како би могло бити. Таква нам је онда у нужди најбоља политика била, а сирома Хаџи-Муста-паша* није ништа о томе знао. Кажем ја тим Турцима: „Истерајте ви Пореч-Алију, пак ми да сви кућама идемо, и у миру како смо и били да будемо. Ако ли не истерате, а ви нас чекајте, до 5 дана доћи ћемо, да га ми сами истерамо. Но ми опет нећемо на вас, који сте мирни и добри цареви Турци; ви се одвојте до чаршије горе, а ми ћемо његов конак окружити, пак ћемо се огледати.“ — Веле Турци: „Е мој прото, пошто дође војска у куће, ту се онда неће знати ни прави ни криви.“ — Ја им кажем да друкчије не може бити. „Ми морамо

* Место Хаџи-Муста-паша треба разумети Хаџи-Муста-пашић. **Љ. П. Н.**

Пореч-Алију или жива или мртва у рукама имати, ако не побегне. А ви ако га почнете бранити, немојте нас кривити шта вас снађе.“ Усред тога нашег разговора дође стари кнез Никола Грбовић и војску према нама упаради, а Јовица Милутиновић од марама барјак начинио и носи га тамо амо покрај параде. Погледаше Турци и рече Сали-спахија, ћата мога оца: „Ала од куда вам онолика војска?“ — Ја му кажем: „Та ти имаш арачки тефтер у рукама, и знаш колико има мушкараца: све је устало, и старо и младо. А то што видиш то је само до Словца и до Бранковине, а Грбовић с војском башка је, а Кедић башка, а једну војску имамо на Белом Броду, а другу на Палежу — чувају од Београда, — а једну имамо код Свилеуве у Гомилици, према Шапчанима и Зворничанима, који су били пошли Пореч-Алији у индат, па их је у Свилеуви Јаков оптекао, итд.“ Преко свију разговора рекнем ја: „Или Пореч-Алију из Ваљева истерајте или се надајте: ето нас на Ваљево, па што ком Бог даде; а вера је тврда: за пет дана нећемо ударити, не би ли ви Пореч-Алију сами истерали. И опет вам кажем: ето нас до пет дана, ако Пореч-Алију међу вама уздржите“, — и растанемо се.

Вратим се ја и Живан буљубаша, који смо ту на састанку били, и нађемо где нас чека стари кнез Никола Грбовић. Међу прочим договорима запита он мене: „Душо, кад ћемо ударити на Ваљево да палимо?“ Ја му кажем да сам дао веру да за пет дана нећемо уда-

рити; али због тога сам ја то учинио, што је доста Турака у Свилеуси, и што сам тамо 200 најбољих момака у помоћ послао, да оне Турке разбију, пак онда сви скупа на Ваљево да ударимо. Кад саслуша он то, рече ми: „Да ниси, душо, вјере задавао, ја сам мислио баш вечерас да ударимо; али кад си на Свилеуву послао војску, и на пет дана одгодио, нека остане док видимо шта ће на Свилеуси бити; но велим да ја уз пут испод Ваљева ово чардака, сена и сламе замунђам, нека она пасја вјера зна да ћемо да палимо.“ — „А ти дела то кнеже!“ рекнем му ја, и он оде у своју војску у Жубер, али по мраку. Сад да видите моје памети, које ме уверило, да стари људи право кажу: прва војска за другога. Ја саставим војнике и рекнем онима који су из ближњих села: „Вечерас су, браћо, покладе: идите кућама те покладујте, па рано у јутру дођите.“ И они одоше, само до 400 остаде с нама у Грабовици на конаку; а ја, ослањајући се на оно што сам с Турцима уватио веру, да за пет дана нећемо ударати, легнем без бриге да спавам. Ал’ у неко доба ноћи дотрча стражар, избуди нас и каже да изгоре Ваљево и многе пушке пуцају. Устанем ја и погледам: Ваљево доиста гори! Повичемо војску и скупимо, пошљемо у ближња села да брже сви дођу, и тек сад видим какву сам погрешку учинио за љубав поклада, а с друге стране чудио сам се ко удари на Ваљево, и ко га пали. Али ово је овако било: Када је Грбовић преко Колубаре врло доцкан од нас отишао по мраку,

бовићем и Кедићем да се договоримо шта ћемо сад радити. Стари кнез Грбовић каже: „Ови се Турци у онакутв рдоћу затворише, где им се, душо, без топа не може ништа учинити. Но ваља их чувати, док се од глади не предаду; али нема брашна (он тако зваше барут)! Но иди ти, душо, тражи брашна, а ја ћу ову пасју вјеру чувати и ценити као и они што су мога Алексу и Бирчанина ценили.“

Те ноћи, кад смо се тукли на Ваљеву, видели смо с брда сво небо црвено на Руднику који је Карађорђе и Јанко Катић запалио, и то кад види наша војска, врло се охрабри; а тако су исто и они (као што ми је после Катић казивао) видели пламен од Ваљева. То је било на покладе 28 фебруара 1804 године, а исти дан и Јаков је на Свилеуви разбио Турке, и кажу да је око 270 Турака погинуло.

Ја ону исту ноћ стигнем у Забрежје (последњег фебруара 1804 године), но Живковић не бејаше донео џебану. Пређем на бољевачки чардак, где ми дође неки обрлајтнант, који је на кордону; он римског вероисповеданија, али је препун човекољубија и правице; пита он мене зашто се бијемо с Турцима; ја му све показујем: какве смо зулуме трпели, „и даље би трпели, но дахије пописаше у свој тефтер све који су за цесарскога рата били официри, каплари и солдати, а при том и најбоље калуђере и попове да исеку, и већ мога оца кнеза Алексу, Бирчанина, Хаџи-Руфима и друге по пашалуку исекоше кога могоше уватити. Ми други побегосмо у планину и посастајасмо се у буљуке,

од буљука начинише се чете, а од чета војска, и хоћемо да се бранимо не би ли цар чуо, да пошље каква добра везира да нам помогне, јер ми нисмо на цара, ни на Турке цару покорне устали но на четири дахије и њиове субаше а наше зулумћаре, и волимо, и заклели смо се пређе сви изгинути и утаманити се, да се српско име не чује, него покорити се овим Турцима. Но ја вас молим, господине, дајте ми совет, кад смо већ ми овако закрвили, коме ћемо пружити руке, да нас заштити и у мир постави.“ — Обрлајтнант на то одговори: „А кога ви у овој страни више имате него митрополита Стратимировића? Он је од ваше нације као крал, а добро се пази са принц-Карлом, а принц Карл сада је над свом војском у нашем царству најстарији војвода. Пишите њима двојици или генерал-команди у Варадин, не би ли се за вас подузели; молите се.“ — Ја рекнем: „Господине, та ја не знам ни једном попу написати писмо, а то ли ја да напишем митрополиту и принцу Карлу!“ — „Та — рече — знаш ли ти какогод написати, да ти се речи могу прочитати?“ Ја му кажем да то знам, и да сам мало у Срему учио, и да ми се могу сваке речи прочитати; али кажем му да ту ваљаду политичне титуле, које ја не знам, нити умем како ваља написати. На то ми обрлајтнант рече: „Прођи се ти, човече, титула и политика. Ако ти њима политично пишеш, и они ће теби политично одговорити, пак нећеш знати где си. Већ ти напиши онако како си мени казивао, и дај мени ја ћу им послати.“

Ништа то; ја не смем да се усудим. Одем у Забрежје, и кажем да ћу чекати Живковића, и сутра ћу опет на чардак прећи. Ону ноћ дође мени писмо од Грбовића, и од наших буљугбаша, да су Турци ону ноћ кад сам ја отишао, побегли из Ваљева, тако ми исто и стриц Јаков пише да су разбили Турке на Свилеуси, и много их побили, но да гледам џебане што више и брже могу да понесем да идемо на Шабац.

Ја онако радостан пређем на чардак бољевачки. Дође лајтнант и поп Јаков, парох бољевачки, са кочијама; ја се поче хвалити и казивати, како су Турци ону ноћ из Ваљева побегли, како их је мој стриц Јаков разбио на Свилеуси, и да је пало око 270 Турака, а оно друго рањено и поплашено побегло у Шабац, и кажем им како смо ону ноћ, кад смо ми Ваљево попалили, видели пламен на Руднику, и надамо се да је и Црни Ђорђе Рудник освојио итд. Сад лајтнант рече: „Та ви мeђер имате доста и добре војске, кад ви можете на три места победити у један пут онако силне Турке, као што их ми познајемо какви су.“ Ја кажем: да ми војске имамо доста и да Турцима ни мало у храбрости нећемо уступити, „но дајте нам џебане, пушака и топова и вештих официра, па ћемо ми Турке и из градова истерати“ итд. Он опет каже ми: „Пишите ви оној двојици, како сам ти јуче говорио.“ Сад ја узех размишљати, јербо мислим да није до сад Црни Ђорђе комегоде писао, па се бојим да он од једну руку не пише, а

ја од другу, пак ћу му покварити план и посао. Запитам лајтнанта, од како је он на кордону јесу ли каква писма од Црног Ђорђа или кога другога на кога годе прешла? Он каже: „Како се чуло, Црни Ђорђе и ви да купите војске, одма сам ја дошао на кордон, и знао бих да је какво годе писмо у ову страну на кога годе прешло, но није никакво.“ Ја онда рекнем: „Кад ме ви, господине, тако советујете и слободите, и кад није ни једно до сад прешло писмо од Црнога Ђорђа, ја бих написао како било да било, но ја немам ни дивита ни пера ни артије.“ А он на то рече: „Иди, оче Јакове, донеси му што треба за писање.“ Попа Јаков отрча на кочија и донесе ми дивит, перо и четири табака артије. Ја пређем у Забрежје у кућу Пантелије Ружичића, и на малој столици клечећи пишем ноћу, а Пантелија држи свећу; писао сам како сам умео. Написао сам два писма, једно митрополиту Стратимировићу а друго — сад не знам управо коме, заборавио сам, или принцу Карлу или генерал-команди, јербо ми је обоје напомињао лајтнант. Колико сам могао, описао сам зулум, који смо трпели од јаничара и казао сам да би још даље трпели но они пописаше све у своје тефтере, ко је био официр, каплар и прост солдат у фрајкору, који су од 1788 у рату аустриском противу Турака војевали, и хоће све да исеку. Казао сам како су већ исекли кнезове и главније људе; „које поватати могоше исекоше; ми млађи устрашени од смрти у шуме побегосмо, и од бегунаца скупи се војска; реши-

смо се и заклесмо се да волимо сви изгинути и име српско утаманити, него се овим зулумћарима подложити; зато се молимо да царство аустриско пружи руку и овај невини народ каквим начином зна избави од пропасти коначне“ и проче. При том искао сам да нам даду џебане, топова и официра. И сад се смејем, како сам онда мислио и писао, јер сам тражио на послетку, ако нам неће друкчије помоћи, а оно бар да нам врате онолико војске, колико је нашега фрајкора њему (ћесару) служило, као бајаги да нам зајам врате. Ова су писма писана била последњега фебруарија, или првога марта 1804 године, поборавио сам датуме.

Сутра однесем писма на чардак. Дође ми лајтнант и поп Јаков, донеше ми црвеног воска; ја прочитам моје јадно просто прошеније, а лајтнант: „Ето тако, просто српски, они ће све разумети; а да си ти њима с политиком писао: они би вама политично одговарили па не би знали где сте.“ Онде запечатимо писма, и он их узе да пошље.

Од стрица долазе једнако момци и питају: „Камо џебана? Војска веће готова да иде на Шабац.“ Чекам Живковића али га нема да дође. Већ стриц Јаков отишао на Шабац, српски Баир освојили, и турских неколико кућа попалили, а Турке у град сатерали; то је било у почетку марта. Дође Живковић, донесе џебане, која засеца 600 форинти сребра, али не да без новаца, а ја новаца немам да платим. Ето грдне муке и невоље. Читава два дана мучим се по

селима, да коју пару нађем; но који би ми дали, они су отишли у војску, нема их код кућа Срећом Бранко Ашковић и Мијаило Теодоровић дотераше на скелу забрешку 300 дебелих вепрова, а они су ортаци мога стрица. Сетим се ја: помози Боже, ево новаца! Поменем овој двојици да даду полицу на Хаџи-Бајиће у Митровицу да исплате 300 талира Живковићу. Но они скочише за очи: „Прођи се, прото, зашто се задужујеш? Сутра, кад у Срем побегнеш под дугом, а и онако, чиме ћеш се ранити итд." Ето опет муке горе. Војска оде на Шабац, а џебане нема а новаца нема, све зло од горега Читав дан молим за полицу, а они не даду се умолити. Најпосле запитам ја њих: „Је ли Јаков ваш ортак?" Кажу да јесте. „Добро (одговорим ја), ја сам Јаков!" (јер то је једна кућа била, нисмо ништа у кућевним стварима одвојили, и он је мене свуда, а ја њега заступао), и рекнем повелително: „Одвојте дакле мојих сто вепрова, хоћу да дам за џебану." Али кад видим да они опет не даду, онда повичем ја на моје момке: „Пресеците и одвојте сто мојих вепрова, пак потерајте у скелу." Пођоше момци да отискују вепрове, а кад види Бранко и Мијаило да се ја не шалим, дођоше и рекоше, те ја плајвазом, а немам дивита, напишем полицу да Хаџи-Бајићи исплате триста талира Живковићу; па онда пренесем преко Саве и дам Стевану Живковићу, а он мени џебану. Доста барута, и олова беше прилично, и два џака готових фишека.

Сад овде дође из Раниловића Радоје Трнавац, и обрадује се, кад види да смо ми нашли извор и човека који ће нам добављати џебану, и ја она два џака фишека дам Радоју, те он то однесе у њиову војску, а оно барута однесем у Шабац, да тамо куршуме лијемо и вијемо фишеке и с Турцима се бијемо. То је у марту око 10, мало пре или мало после, било. — Стефан Живковић доносио нам је џебану с процентом на сто тридесет, али џаба! Док неки Димитрије Пуљевић и он поче нам доносити понешто џебане, и оде у Нови Сад. и покојни новосадски владика Јовановић пошље нам један од цркве гвоздени топ подуљи од по фата, кога је Пуљевић крадом у Варадину дао оправити, и кару и све као најбољи топ спремити; и кријући и топ и ђулета и тобџију, некога Мату Немца, на Кленку, крадом ноћу претури. Добисмо топ, сад кто јако ми Срби! Кажемо нашој војсци да нам је ћесар из Беча послао, али да сваки ћути и таји. Веће народ увери се, да ми имамо споразумије с Немцем, и да ће нам војска доћи, и тако сад почнемо град оним топићем тући. Владика Јовановић даде Пуљевићу и други онолики топић, те га Пуљевић у Варадину оправи.

IV

Око последњих дана марта 1804 године дође нама од генерал-команде варадинске одговор на она моја писма, која сам из Забрежја

писао и молио за помоћ. Сад не памтим сво писмо како гласи, но толико упамтио сам, да генерал-команда по вишој заповести јавља нам, да је аустриски двор са отоманским двором у највећем пријатељству и да он нама никакве помоћи ни у чему учинити не може, но да ће толико учинити и нас и турске дахије позвати да нас помире. И баш све ми се чини да је то писмо датирато 20 марта, ваљда је по римском.

Ја узмем ово писмо, зовнем мог стрица Јакова, Митра Миличанца трговца, Коју из Свилеуве, и јоште њих двојицу, прочитам им оно писмо, закунем их да ником не кажу, да нама Немац неће помоћи, и да све говоримо: ето Немца, ето топова, да се народ не би поплашио. Међу тим чујемо, да је владика Леонтије долазио Црноме Ђорђу, и по заповести дахиској давао му сто кеса новаца, и да све што има његово пренесу му у Немачку, да се само умири, а и помало гласало се, да се Црни Ђорђе већ умирио. Ми се поплашимо од тога да не буде истина сад, кад ми већ Шабац топом бијемо. Као генерал-команда, тако нам је и митрополит Стратимировић писао, и свима, а особито мени самом савегује и каже, да ми у свом претпријатију свагда држимо да смо турски поданици били, и да ћемо по свршетку овога дела опет турски поданици бити; зато колико боље можемо, да своје људе чувамо, да без нужде не бива крвопролитија, и да се чувамо да не бешчестимо турске џамије, хареме, турске гробове, и, једним словом,

што годе Турци почитују за светињу и ми да почитујемо, да не би и добре Турке и самога султана нањутили и на гњев раздражили.

Како ја та писма примим, узмем 18 момака и пођем да нађем Црнога Ђорђа, да му писма прочитам и да се договоримо, да се не би усудио когод предати и да један план имамо, по ком ћемо војевати (међу тим послао је био Црни Ђорђе Павла Поповића из Вранића, да види шта ми горе радимо и бијемо ли доиста Шабац, и од куд нам топ). Дођем у Орашац крагујевачки. На брду сретнем кнеза Симу Марковића и Теодосија кнеза из Орашца; распитамо се, и они ме по оцу познаду; сјашимо и поседамо у пољу. Питају ме шта ми горе чинимо; ја кажем да ми Шабац бијемо и да већ и топ имамо, и кажем им да сам ја пошао Црном Ђорђу, да се договоримо да један план узмемо. „Јербо се — велим — он туче с Турцима тамо, а ми горе, а ништа се не договарамо; а ево писма која морам да му прочитам и на њих одговор да пошљемо“. И њима прочитам писма. — Вели кнез Теодосије: „Попо, како си ти писао, а ти пиши опет и одговори на то писмо; а Црни Ђорђе не зна писати а нема ни писара, он само зна Турке тући, но се ти врати.“ Ја кажем да ја морам те морам Црнога Ђорђа наћи. „Али — вели кнез Сима — ти не знаш путова пак можеш у Турке упасти, а тамо куд ти идеш има Турака.“ Кад они виде да ме не могу никако да врате, рекну ми те уклоним све моје момке на страну, а тако и они учине, па онда искрено ми кажу:

„Ми смо — веле -- прекјуче ударили на Јагодину, а нисмо знали да је Кучук-Алија с крџалијама дошао, и ту нас Турци разбију, и Јагодину оставимо, и отишао је Црни Ђорђе по оном крају искупљати војску, а ми сад идемо у врбовку, пак ћемо опет до који дан ићи Ђорђу.“ Тиме они мене поплаше, што не знаду где је Црни Ђорђе. Вратимо се заједно код збега у Кљештевици и ту ноћимо. Ја те ноћи препишем она писма и дам копије да они Црном Ђорђу даду, и тако ја опет дођем у Шабац.

Овај Кучук Алија, четврти дахија, како је видео да се са Србима умирити не могу, узме много новце, проведе га неки кнез Максим из Губереваца преким путем до у Врбицу, где је био Црни Ђорђе и Катић Јанко на конаку у хану са једно сто момака; и кад по пољу види војску, мислио је да је наша, јер није се надао Турцима с оне стране; док Кучук Алија нападне тући, а није ни у њега много више војске било. Црни Ђорђе са оно момака тукући се с муком у планину измакне, а Кучук Алија уграби црвени ћурак Црнога Ђорђа, однесе у Крагујевац и каже: „Рајо, ја сам Црнога Ђорђа погубио, и ево му ћурка.“ И тако људи му верују и заиру му донесу, и он оде к Јагодини и к Нишу, покупи крџалије и доведе у Јагодину. А наши не знали да је ту с крџалијама Кучук Алија, и тако ударе на Јагодину и буду разбијени. Како је Кучук-Алија наше од Јагодине одбио, крене се Београду, но Васа Чарапић дочекао га код Белог Потока око Авале и више од 100 глава

им је одсекао и коња отео и друге којекакве пљачке. Црни Ђорђе, по други пут, после оде с војском и Јагодину очисти. Онога кнеза Максима, који је провео из Београда Кучук-Алију, кад смо после с војскама на Београд дошли, изведу нам преко Топчидера у логор, и Катић Јанко ножем га свега исече.

Међу тим ми једнако бијемо Шабац, ваљевска војска и шабачка Тавнава и Посавина. Пред Тавнавом био је кнез Станко из Бошњака; а пред Посавином кнез Теодор из Жабара, пред шабачкима био је неки Остоја Спуж, врстан човек. Мачвани су мучни људи на војни. Само неки Андрија Витомировић * из Дреновца и Остоја Спуж држали су по неко число момака, а Ђорђе Ћурчија хода по Мачви и око Цера, слабо у Шабац долази и у бој се пушта. У априлу месецу дође глас да су зворнички паша Видајић и Мула Ножина покупили војску и дошли у Лешницу и хоће Шапцу и Мус-аги у индат. Поручимо ми кнезу Мијаилу мачванскому и Ћурчији да скупе војску под Цером, и да чекају док и наша војска дође па да се на Турке удари. Одбере мој стриц Јаков око 400 момака ваљевских и из шабачке Тавнаве, одведе у Чокешину манастир, где само застане Ћурчију са неколико момака а од кнеза Мијаила нема ни гласа. Хтео је Јаков око манастира бусије правити, па онда

* Кад смо ми с ваљевском војском марта 1804 године на Шабац дошли и Шабац умуасерили и почели туђи, онда је био Остоја старешина и неки Андрија Витомировић, а после настане Лука Лазаревић, а још после Стојан Чупић; од Мишара и Милош Поцерац.

с Турцима бој заметнути и онде их дочекати, но Недићи нису хтели, него изађу даље к Лешници и бој заметну, а Ћурчија Ђорђе узме своје друштво и оде у Цер а не у бој. Но Турци Лешничани, вешти онуда, проведу своју војску странпутицама с леђа, и све наше опколе, и тако се вас дан тукли, где у једној вртачи опколе наше војске и с њима оне славне и храбре све ајдуке и обадва Недића. Њима пред мрак нестане џебане а Турци јурише, те су се сви пушкама кијачки тукли и ножевима секли, док мноштво Турака надвлада и 'нако израњаване побију и исеку. А мој стриц Јаков с неколико више рањених него здравих избави се. То је бој био уочи Цвети на Лазареву Суботу, тј. месеца априла 18[11] лета 1804.

Шта сам ја на Шапцу радио, док је горе стриц отишао и тукао се с Турцима. — Ми смо од пре често одлазили на кленачки чардак пословима; а тако су и шабачки Турци долазили куповати што им треба. Турцима Шапчанима једнако смо говорили да они не трпе муасере (опсаде) за хатер Фочића Мус-аге и његових субаша, но нека их протерају из града, пак ми са њима да будемо у љубави као што смо и били, иначе и они ће сви погорети. Зато су и казали Шапчани Мус-аги: „Ја излази ти од нас, да не

---

[11] Године 1804 Лазарева субота била је 16 априла.

трпимо ми с тебе; ја ми ћемо сви Шапчани грнути на поље и раји се предати."

Ја сам често одлазио на Кленак, где је доодио обрштер [Андра] Стојићевић и капетан Коста Јовановић, и они су наши добри пријатељи, и Турцима једнако говоре: „Истерајте Фочића, пак мирни будите." Док веће склоне се и Шапчани и Мус-ага да изађе, и на чардаку начинимо капитулацију: да Мус-ага изиђе и да иде са својима у Београд, а ми са Шапчанима у миру као пре да будемо; и тако потпишемо да прекосутра рано изиђу. Иска се Мус-ага да у Босну иде, но му ми то не допустимо но он нека иде у Београд, а може харем и децу у Босну послати. На то се Мус-агини полномошчници потпишу и обрштер за сведока, и да ће обрштер дати лађе да Мус-агин харем до Брчке испрате, а граничаре да Мус-агу од Кленка низа Саву до Земуна и у Београд пропрате. Турци кажу: „Камо и Јаков, да се и он потпише?" — Ја им кажем да је све једно, „но ако баш хоћете, сутра ће и Јаков доћи."

Сад ја кажем Шапчанима да њиова војска стоји у Лешници за коју и сами знаду, а наша према њима, пак може бити да ће се побити: „Зато дајте два Турчина од вас, да иду и да кажу да смо се ми помирили и да је Мус-ага изишао из града, но нека се војска босанска врати, да се више кавге не замеће." Они дадоше Хаџи-Змијањака, и још једног стара Шапчанина, и ја дадем два момка да их отпрате до турскога логора, а пишем стрицу Јакову да дође и то ноћас, и кажем

зашто је. То је било у ићиндију кад су пошли, баш онај дан кад су наши разбијени, 18 априла. Кад би око 4—5 сати ноћи, али стриц дође. Чудим се ја кад пре дође моје писмо до њега, кад ли пређе он дође, и рекнем му: „Како дође тако брзо?“ — „Бе — вели, — како сам ишао, споро сам дошао.“ Питам је ли добио моје писмо; каже да није, но каза како су разбијени. Ја му казах да сам уговорио да Мус-ага са својих 300 субаша сутра полази. Он се томе обрадује. Таки наредимо гроструке страже око Шапца, да не би Мус-ага дознао да је наша војска разбијена на Лешници.

Сутра рано одемо на Кленак, и Мус-ага пређе из града, са својих близу 300 момака, те га граничари отправише низа Саву до Земуна, пак у Београд (и ово ће бити око 20 априла), а његове две лађе уза Саву Немачком до Брчкога, а једна му се лађа са пртљагом потопила.

Сад кад она моја два Турчина иза Шапца послата дођу у Лешницу у војску, скоче на њих Бошњаци и почну их резилити и претити да их исеку што су Мус-агу пустили да иде и Србе послушали, „а ми — веле — ове смо потукли а сутра би дошли у Шабац, да и оне потучемо.“ — Еле се врате на траг. — Како Мус-ага изиђе из шаранпова, а ми сви у град, пак са Шапчанима лепо пазаримо и поздрављамо се, и спахију спахијом, ефендију ефендијом зовемо, како годе првих година, пак опет на наше квартире, и да спремамо да војску кућама

отпуштамо. Наредимо, да од Срба остане Павле из Вуконе у граду са 20 момака, док се народ ослободи Турцима долазити и доносити ко што има на продају.

Међу тим дође мени писмо од Црнога Ђорђа да дођем у овај и у овај дан у Остружницу. Стриц остане располажући. Ја таки одем у Остружницу. Кад дођем, каже ми Црни Ђорђе, да нас зову у Земун, где ће бити варадински генерал и дахиски полномоћници да нас мире. Ми преправимо девет пунктова шта ћемо од дахија захтевати, пак да се миримо (ове пунктове наћи ћете у мојим писмима). Дођу нам контроманска кола; седне Црни Ђорђе, Катић Јанко и ја, и момак Карађорђев Антоније Пљакић. Дођемо у Земун у генералову башту. Седи генерал с леву страну и официра доста у реду; седе Турци, око 10—12 њих с десну страну; дадоше нама тројици у зачељу три столице. * (А Антоније Пљакић, као што сам му уз пут казао, стане с дугом пушком иза Црнога Ђорђа, а био је личан и обучен у најлепшим хаљинама.) Пита генерал Ђенеј[12] зашто се бијемо с Турцима. Ми кажемо по реду какви смо од дахија зулум подносили, и најпосле исекоше наше кнезове, као: Алексу, Бирчанина, Станоја, Петра из Ћуприје, Хаџи-Руфима — и побројимо све друге, које смо онда добро знали,

* У другом једном свом рукопису спомињући овај састанак вели: „Један од Турака рече: је ли то *Црни Ђорђе?*“ а он: „Којекуда баш сам Турцима црн, а ником другом, а јошт ћу им црњи бити, ако жив Ђорђе буде.“ **Љ. П. Н.**

[12] Право му је име Женеји.

— и ћадијау да све главне људе и оне који су у аустриском рату војевали исеку, да сама деца остану итд. — Рекоше од турске стране два муасила (то су од царства и финансије): „Шта је било, било; неће аге сад онако чинити, и они се кају.“ — На то Катић турски рекне: „Баш и неће! Ви седите мирно, ви сте царски мухасили; ми на цара нисмо ни на вас цареве служитеље устали, но на дахије, с којима ћемо срећу с оружјем да поделимо.“ — Пита генерал Ђенеј даље: „Шта захтевате ви од Турака, шта ли Турци од вас? Мене је мој двор наредио да вас помирим.“ — Ми прочитамо 9 пунктова, од којих први је био да 4 дахије и њлове субаше не буду у Београду — и проче, што ћете наћи, како рекох, међ’ мојим осталим прочим писмима.

Од тих наших захтевања Турци нешто остављају, генерал додаје да би како до мира довео. И било је много препирке од обе стране, али од Турака мање, јербо се стиде и познају своју кривицу. (И ово да знате: било је у Топчидеру десетак кућа сламњача бугарских, пак су празне остале а Бугари побегли. Кад смо ми из Остружнице пошли, оставимо Аћима Дољанца из Остружнице да се прикучи оним кућама и да их у ово и ово време запали пак да се уклони.) Сирома генерал мало нагибаше и на турску страну и труди се да би како дошло се до мира, но ми често погледамо на оно што се надамо, док опазисмо у Топчидеру димове. Скочи Катић аки би не знао. Рекао би се зграну, и рече: „Нуто, господине,

ви нас на царски и ваш образ преведосте преко Саве, а дахије пале куће и робе сиротињу као вуци овце без пастира!“ Устаде и генерал, опази димове — у небо упрли — од десет кућа, пак се окрене на оне Турке, изврати кожу: „Ви једне кесеџије, ви једни бунтовници свога цара, ви сте вашег везира убили, ви српске кнезове исекосте, и мене цар послао да народ склоним да се помирите, а ви пред очима мога цара, који је мене уместо себе послао, сиротињу палите и убијате“ итд. А Турци сви вичу: „Вала није од нас нико у Врачар изишао, вала била, није наш нико!“ Ђипа Катић између седећих Турака и Немаца, рекао би се помами, ватра му из уста сева. Сирома командирендер нађе се у чуду, једно се боји да Јанко њих кога не додирне, те би морали сви у контроманац ићи, а већма се боји да онако љутит Јанко не заметне с Турцима кавгу, и све једнако виче: „По лако, Јанко, по лако, Јанко!“ — „Лако ћу, господине, лако — виче Катић, — јер сам овде за водом и преварен, ал' чућеш ме сутра на Врачару!“ пак окрете се Турцима и рече: „Чујте, и дахиски и царски Турци, идите и кажите курви Кучук-Алији: у јутру рано нека изађе на Дедино Брдо или у Врачар, где он воли, па хат му, хат ми; кубура му, кубура ми; гардија му (миждрак), гардија ми; сабља му, сабља ми; чиме он воли, да ја и он мејдан поделимо а сиротиња нека мирна буде!“ Уста и Црни Ђорђе и рече командиру Ђенеју: „Господине, опростите на вашем труду и доласку,

ал' од мира ништа нема, и од сад ћете чути и видети бојева, и с Богом!" Окрете се опет Катић Турцима и рече турски: „Да абир ђерет (још један пут вам кажем), кажите опет курви Кучук-Алији, што му поручује Катић Јанко из Рогаче; ако је мушко, сутра рано на мејдан да ми изиђе." — — Тако опет ми на кола седнемо и одемо; пређемо у Остружницу, и ту се договоримо да иде Црни Ђорђе и Јанко Катић да купе војску, а ја у овај наш крај, тако, како ћемо 9 маја баш на св. Николаја сви доћи на Топчидер. (То је све било наше Велике Недеље пред Воскресеније 1804 године.)

Ја како дођем у Бранковину, кажем моме стрицу уговор. Одма поручимо за кнеза Грбовића и за Кедића да узму од сваког села најглавнијих по 4 по 5 људи, и дођу на Рељино Поље на скупштину и договор: који ће поћи на Врачар, који ли ће остати око нахије страже чувати, и да оставимо ко ће у нахији у одсуствију нашем гишину наблюдавати. Одма се скупштина скупи, договоримо се да ми на Врачар идемо, Кедић да чува од Сокола а Грбовић од Ужица, али сваки по неко число с нама војске да пошље и да пође пред свима Милован син Николе Грбовића. (А од Шапца били смо сигурни, јер кад смо Мус-агу испратили и нашега кнеза код кадије оставили, тако смо тврдо уговорили да се они од нас ни ми од њих ништа не бојимо.)

Сад требало је народу суд оставити. Ја сам имао кормчију и читао законе Усти[ни]-јанове и Мојсејову строгост над Јеврејима

и испишем неколико параграфа из кормчије. Од којих побројаћу неке: 1. Ко би убио човека, да се убије и на коло метне. 2. Ко отме девојку силом (као што је гдегде бивало а особито у каквим бунама, кад се судови побркају), тај женик, кум и стари сват шибу да трче а други штапови да се каштигују. 3. Ко украде јагње, прасе, коња или вола, тај да плати двоје и да се каштигује штаповима. 4. Ко утече из војске без допуштења, да трчи шибу. 5. Са страже који побегне, да се стреља. 6. Који се криво закуне и криво осведочи, тај ону сву штету за коју је сведочио, да плати, штаповима да се каштигује, и да му се никада више ништа не верује, и да се за свагда лажом прогласа. 7. Кад се сваде и псују, који се превати за оружје, као пола убиства, да трчи шибу — — итд. 14, 15 ли пунктова. Сад у скупштини кажемо да ми сваки на своју страну с војском одлазимо, нахија остаје без старешине и суда, а народу који код кућа остаје требаће суда, зато нека скупштина избере два поштена човека, да их у Кличевцу, немачком шанцу више Ваљева, оставимо. Скупштина повиче: „Ви старешине изберите и именујте, да видимо које ви знате.“ Ми представимо Петра Читака из Мушића Грбовића кнежине, и Јована Рабаса из села Рабаса. Сва скупштина одобри да су они поштени и прави кметови, и да им се даде власт да буду и судије. Сад ја пред народом прочитам оне пунктове које сам из кормчије преписао, како су стари цареви судили, бегенишу ли они

и хоћемо ли овако. Они сваки пункт један по један саслушају и повичу: „Тако, тако нек нам се суди, да нема глобе ни хатара.“ Предамо те пунктове Читаку и два пандура, да иду у Кличевац да начине колебе и тамо да седе и суде; што не могу расудити да нама на Врачар у логор шаљу и да узму једнога свештеника из бранковичке цркве, јербо тамо их је доста било, да начине капелу макар ода шта, да онде службу служе и Бога за војинство моле.

6 маја 1804 године пођемо: ја, стриц Јаков, Живко Дабић, кнез Пеја и више отмјених војника. Дођемо у Уровце, где нас сва наша војска дочека. Дође нам од Шапца Остоја Спуж, Андрија Витомировић из Дреновца, по с неколико момака. Попа Луку вратимо на скелу, да и онај други топ дочека из Варадина, што је новосадски владика дао а Пуљевић оправљао, и да га, како прими, на Врачар дотера. На Палеж превозимо војску. Карађорђе је пре на дан довео крагујевачку и рудничку војску, оставио је покрај Топчидера пак дошао у збег на Дубоко (јербо су сва оближња око Београда горња села пребегла у Немачку преко Саве према Дубоком) и поручи да Јаков дође у збег на ручак, и он оде. Ја превезем војску и топ. Војска пева и врло весела; ал' кад пређе господар Ђорђе па уз параду сву војску: „добро дошли, браћо!“ поздрави, и кад га видоше и његове речи: „добро дошли, браћо моја, српски соколови'“ чуше, — верујте, децо, да ту није војник остао,

који запевао није, а многи је старац радосне сузе проливао, кад је тако дочекао. И преко свог Дубоког рекао би да не само војници певају, но да је и шумар и сваки листак на дрвету људски глас узео и пропевао; и тако с певањем у Остружницу 8 маја на конак дођемо.

Турци из Београда опазе, где је војска (крагујевачка и рудничка) на Топчидер дошла, па изађу и коњик и пешак, а наши пређу преко Топчидера. Побију се, но Турака је много било и наше натерају на Топчидер, те се преко 17 Рудничана удави, које смо после, кад смо логор поставили, нашли и повадили. А за двадесет момака затвори се у пашину кућу која је била на два боја, и под чардаком рибњак, где је везир лети излазио на теферич (то је било на овој првој чесми великој идући из Београда пећини). Таман ми с нашом војском из Жаркова долазимо, и чујемо где пушке пуцају, а дотрча момак Црном Ђорђу и рече: „Ударише Турци многи, а наши се туку, али су врло у страу." А господар Ђорђе само повика: „Потрчи коњик, и пешак брже хајде!" па ободе дората и оде. Сва војска потрча, потрчах и ја; а Немац Мата тобџија повика: „За Бога, господине прото, оста топ сам. Куда ћу сад ја с топом?" Ја онда једва уставим Јеремију из Козличића[13] и Зарију из Кутешице, и ја останем; али не смедох за војском топ на ћуприју да терам, јер то по-

[13] У првом издању стоји погрешно: Козичића.

ложеније места не знам, но уз поље окренем к шумару. Напред отрчим на коњу, из брда видим да сам добро погодио баш према Турцима. Кару оставим у чести, с топом потрчимо према Турцима с брда у по стране баш онде где је кнез Милош начинио после кућу и станару. Свучемо топ у по стране. А Турци коњици притисли сво поље изнад пашине куће, а по пољу бејаше свуда пшеница посејана, а пешак опколио кућу и на кућу пуцају, у којој Пљакић и наш момак Пава и поп Сретен и јошт за 15 момака изнутра се бране. Али су Турци у једне собе већ ушли и запалили, те кућа с једног краја гори, а наша војска прелази преко Топчидера, али не може брзо да пређе преко воденичких брана. Напунимо помажући и ја тобџији, топ. Али шта ћемо сад? Топ гледи из стране управо у нашу војску; ето сад невоље! Нема се чим да закопа, да се кундак спусти и топ у Турке подигне. Но невоља изиђе на ум. Потрчимо преко стране, нађемо два повелика камена, подметнемо под точкове: топ се диже управо у турске коњике. Опали тобџија те једнога бела хата погоди, а лако је погодити, јербо су коњици турски били густи као шума. Како наш топ пуче, а наши се војници тргоше на траг, док доле повикаше: „Наш је топ, наш је топ!“ а они опет у напредак, а турски коњици прскоше. Међу тим топ опет напунисмо и управо у пешаке, који су кућу опколили, ђуле паде; а пешаци оставише кућу и побегоше сви за брдо, а наша војска за њима (а на свом брду пшеница већ влатава). Кажу, да је

викао Карађорђе: „Не идите даље, не идите!“ Ал' ко чује, ко не чује, и тако наши испадну на брдо, а Турци на брду чекају, пак се поврате и наше заокупе, те још седам осам глава одсеку. „А, којекуда, по души вас, виче вама Ђока: не идите даље, превариће Турци, ал' ви Ђоке не слушате!“ рекао им после Карађорђе. Сад они из куће и из пламена изађу, црни као Арапи, које од дима а које од барута. Од онда мене Пљакић прозове побратимом. То је било 9 маја, лицем на летњег св. Николу 1804 године. —

Сад с леве стране Топчидера поставимо логоре, свака нахија башка. До аде на камењаку био је кнез Сима; до њега у малој дољи Карађорђе и Катић Јанко заједно с момцима; Јаков и ја, и сва ваљевска нахија, више Камене Ћуприје, ћуприју чувамо; Младен Миловановић код Ајдук-Чесме; Милан Обреновић ниже њега, све с леве стране Топчидера; Чарапић Васа на Камаљу, и чувао је друма од Стамбола. И одатле изилазимо преко Топчидера и с Турцима се често по Врачару бијемо, и Турци истерају чето-каик до за аду, и одатле нас топом туку.

Док дође писмо од бимбаше Миленка Стојковића господару Ђорђу: Турци неће другоме да се предаду но хоће самом Црном Ђорђу. Миленко је одма, од прилике кад и ми, устао и с пожаревачком нахијом Пажаревац умуасерио, чувао и тукао се. Карађорђе узе Јакова, Јанка Катића, кнеза Симу, нашег новог кнеза Пеју, зета Живка Дабића, Милана, од шабачке нахије Спужа Остоју и Ћурчију

с њиним момцима, јербо је од шабачке нахије војске било мало и Јаков је њима командирао, а Лука је после комендантом постао. — Митрополит Стратимировић пошље нам као чадор цркву војену, и пошље сав окрут, као: антимис, путир и проче све за божествену литургију потребно. Ту смо служили, и све старешине на службу ту долазили. — Карађорђе са свима другим које сам именовао оде на Пожаревац, да предаје, и одвуче топ. Ја останем на команди. —

Чују Турци да је отишао Карађорђе и све остале старешине и да их нема у логору; изађу и нагло на нас ударе и до Камене Ћуприје дотрче на Топчидер, где смо се ми јако утврдили, и које пушкама које картачом — јербо нам је био дошао и други топић — дочекамо их и много их побијемо, а они односе, и више их ранимо. По дугом боју они се врате, а ми за њима на брдо. И кад видимо да они одиста побегоше, фришко извучемо топић онај други (за који је Лука остао те дотерао, а онај први отерао је Карађорђе и Јаков на Пожаревац), и Турке све ђулетима у леђа, а они у трк побегоше. У Савамали бејаше око 50—60 турских кућа и једна џамија; а кад се Турци не смедоше у оне куће уставити, но они побегоше и у Варош-капију уђоше, онда ја и поп Лука с војском уђемо у оне куће, а већ је био близу мрак. Кад се смркне лепо, а ми заповедимо, те све попале, и вратимо се у логор на Топчидер.

Турци у Пожаревцу даду Црном Ђорђу доста коња, пушака, сабаља, ножева у сребро окованих, које он на све старешине сразмерно подели, а Миленку остави више од 10 хиљада оваца, које су се у нахији арнаутске на рани застале, да Миленко, узевши себи тал, друго по војсци подели. (То је било између 16 и 20 маја 1804.) Вративши се они с Пожаревца, ударе на Смедерево и избаце на град неколико топића. Завичу Турци, и изиђу њему на договор и рекну му: „Бег-Ђорђе, немој да се бијемо, но иди ти на Београд, и што год с Београдом урадиш, и ми ћемо онако пристати.“ И тако уговоре да се Турци на поље из града не мичу, јер ће од наше војске побијени бити, но да чекају судбину Београда. Како се Пожаревац преда и очисти од Турака, Миленко Стојковић дође с војском и начини шанац у Кумодражи; а четокаик стоји му за Кајабурном.

Дође Кара-Ђорђе и друге поглавице, са сјајном од Турака пљачком, свак у свој логор (у Топчидеру). Сад већ мој први нађени лиферант Стефан Живковић има 60 Чивута у Земуну, који потајно вију фишеке и све трећи четврти дан ноћом у аду по 7—8 буради фишека претура; а ми по народу покупимо новаца и у трговаца узајмимо, и све му плаћамо. Сад је веће лакше било: све су старешине у гомили, пак се старамо. Али је Живковић на сто тридесет добивао, и себи капитал начинио, и колико он донесе, то ми на Врачару за дан за два бијући се потрошимо, пак опет:

„донеси!“ као крадом, али то све Немци знаду, али кроз прсте гледе. Све четири дахије седе у граду и излазе на бој са крџалијама, које је Кучук Алија под плату довео. Ми смо имали плаћена пријатеља у Земуну, и како разбере да ће Турци сутра на нас ударити, он дође према нама у раван, куд 'но има насип Лаудановеђуприје, натрпа трске или сламе, запали велики пламен — видимо и већ познамо да ће Турци сутра изаћи на бој, и бивамо спремни. А лако је дознати, јер земунски трговци и терџоман сваки дан у Београд прелазе својим пословима, пак дознаду. Тако смо на Топчидеру стајали, и нас неколико договарамо се.

Будући да смо Немца у почетку молили да нас прими, пак не хтеде, треба да пођемо и Руса тражимо. Он је наш јединоверни и јединокровни, он ће нама помоћи. У месецу јулију (1804) пређе нам и Петар Новаковић Чардаклија, аустриски ритмајстор, кога је жена била у Будиму код руске принцезе, која је била за палатином. Чардаклија био је своју жену са Стојковићем Атанасијем и Теодором Филиповићем послао у Росију (ми нисмо знали да је тамо његова жена), и он навали да се иде у Росију. Тако одреде мене, Чардаклију и Јову Протића из Пожаревца. Пређе и неки Гаја (Николајевић) с Чардаклијом (кога ћете доста писама међ мојим артијама наћи). Начинимо прошенија како смо умели, попишемо од сваке нахије где годе има каквих зидина, развалина или гомила камења од цркве и манастира, и кажемо да су то све Турци сад поразоравали,

да би с отим Руса на већи гњев подигли и ражалили, да за толике цркве освету учини.

Ми како смо дошли на Врачар, одма смо оно прошеније, које смо пред генералом у Земуну од дахија тражили, послали преко Немачке у Цариград са 9 пунктова, а може бити да је и Аустрија писала како јаничари неће да пристану на мир. — Стојећи и тукући се ми с Турцима по Врачару, дође нам од везира из Босне, Беђир-паше, (у почетку или у половини јулија месеца 1804) бурунтија; а тако исто и Турцима донесе везиров дивитар-ага: да обе стране од бојева престану и да је њега султан одредио да дође и Србе и дахије помири. Тако и ми и Турци од боја престанемо. Прошенија (за Русију) стоје готова, но за њих мало људи знаде, јербо ми кријући то све радимо и чекамо док дође Беђир-паша, да видимо шта ће бити, пак у Росију да идемо.

Везир дође близу Дрине. Пишемо ми и питамо нашег пријатеља Хаџи-Сали-бега у Сребрници како ћемо дочекати везира, и колика му је војска. И то ћете Хаџи-бегово писмо наћи у мојим писмама, где вели: „Код везира је, које његове тевабије, које бега и спахија, 7500. — Ви ћете на Дрину — вели — послати неколико одабраних кмета без силаја (без оружја) који ће га дочекати; а ви ћете кнезови на Врачару дочекати га са војском усулиле, а и ја ћу с њим у ордији доћи“, и прочаја. Ми од Мачве наредимо кметове да га на Дрини дочекају. У Шабац пошљемо кнеза Милована Грбовића са 50 коњика а на Палеж

оде Јаков, кнез Сима и Катић Јанко са 600 коњика.

Дође везир на конак на Беле Воде у Жарково. Сутра дан спреми се Карађорђе и ми сви с њиме, око 2000 коњаника бољег од бољега, све са оружјем. Коњици около стоје, а ми са Карађорђем уђемо у чадор везиру на разговор. Катић толмачи. (Заборавио сам казати: Ону ноћ, кад је везир на конак на Беле Воде дошао, сва четири дахије седну у лађе и низ Дунав без фамилије побегну. Може бити да је и везир рекао да бегају.) Ту нам везир златна брда обећава, но најпосле Карађорђе рече: „Фала ти, честити паша, ми знамо да цар нама зулума не чини и рад је, и тебе је послао да нас умириш. Али дахије су ноћас низ воду побегле, они ће у Видину војску покупити, и опет на нас ударити, као што су и за Хаџи-Муста-паше чинили, док га веће и убише. Зато ти у кратко кажем, да четири дахије докле годе нама у руке не дођу мртви или живи, никаква мира дотле нема, нити о миру говори! И с Богом!“ — Везир Бећир-паша уплаши се, и рече: „Бег-Ђорђе, отур! отур! и кажи ми кога имаш да пошљем у Адакале, а ја ћу послати на стрица Реџепова да их побије.“ — „Имам“ рече Карађорђе „Миленка бинбашу.“ — И тако везир напише буруntију Реџепову стрицу, да изда четири дахије, да их Миленко бинбаша побије и главе донесе. Тако исто и Реџеп-ага своме стрицу пише: Ако не побије Фочића Мемеда, Мула-Јусуфа, Кучук-Алију и Аганлију, да ће он од Бећир-паше погинути.

(Даду писма бинбаши Миленку Стојковићу, он узме момке, седне на чето-каик, дође у Ада-кале, покаже писма стрицу Реџепову, а чету је оставио на пољу. Реџепов стриц види везирову бурунтију и Реџепово писмо, и рекне: „Иди, пак дођи, кад се смркне.“ Миленко дође, он му покаже собе где су дахије. Миленко опколи, Турци угасе свеће. Миленко запали доста крпа и баци унутра, засветли се, и они с поља све побију, главе одсеку и у Београд донесу.)

Кад везир с конака од Белих Вода пође, ми изведемо нашу војску вртаљ сата од камене Цареве Ћуприје у поље, ставимо је око пута у две параде око 12 фати у далеко, поставимо један топ на једном крају, од куд везир у параде улази, а други на крају стражњем од ћуприје. Како везир и војска његова међу параде уђе, наши топови почеше пуцати, један на једном а други на другом крају; у јадних Бошњака и у везира капи крви у образи нема, тако су се устрашили. Прођу и оду у доњи град. Сутра рано мој стриц, Катић, кнез Сима, Грбовић и више кнезова оду у град, однесу оних 9 пунктова које смо у Земуну од пуномоћника дахиских захтевали а и кад смо на Врачар дошли на порту послали; тако кнезови и Бећир-паши прочитају и кажу, да се по овоме можемо умирити итд. Бећир-паша одговори: „Иншала, иншала, јошт ће боље бити, све ћете добити.“

Дођу кнезови, и како је обичај био, да и Карађорђе и друге старешине у ваљевској војсци код цркве се (од шатора) скуп-

љају у ладу, тако се и сад покупише. Кнезови казују да је везир прошеније одобрио и да је јоште боље обећао да ће он уредити. Запитамо их: „Кад је везир све обећао испунити, јесте ли тражили да, или он или ми, замолимо од Немца једног чиповника који ће на нашем уговору бити, пак ако би ми покварили уговор, нека Немци пишу у Стамбол да смо ми криви; ако ли Турци покваре и зулум почну, да Немац јави султану која је страна крива?“ — Кнезови одговоре: „Богме, то нисмо искали, а ваљало би, но иди сутра пак ишти!“ — Ја сутра узмем са собом Петра Новаковића. Одем најпре код Хаџи-Сали-бега, јоште мога оца пријатеља, и кажем по реду зашто сам дошао. Хаџи-Сали-бег вели: „То је добро, то треба да иштете, и ако не буде од комшије Немца на уговору сведока, све ће бити празно.“ — Пође он с нама да нам толмачи. Дођемо везиру и кажемо да су кнезови дошли и од њега обећање његово казали да ће нас у добар мир поставити, и да ће оне наше пунктове које су кнезови јуче код њега представљали испунити, „и да ћеш, честити пашо, јошт боље уредити него што ми иштемо; како то кнезови народу казаше, сва војска у глас повика: да живи наш султан Селим и наш везир Бећир-паша!“ То му исказа Хаџи-Сали-бег из Сребрнице, а паши се насмејаше образи, поглади велику белу браду и рече: „Иншала, иншала, даси-јапарум!“ Пођем опет скуту и рекнем: „Јошт и ово те народ поздравио: да на ту нашу погодбу и

уговор зовнеш или ти, или ми да зовнемо једнога од немачкога двора човека, да нам буде сведок уговора, па ако ми преступимо, нека Немци јаве нашему цару да пошље војску своју и нека све Србе исече; ако ли Турци зулум почну чинити, као што су чинили, нека Немци, као наше најближе комшије, јаве нашему цару, нека цар пошље свога једнога везира и војску да нас одбрани.“ Кад Хаџи-бег истолмачи, онда ти мој везир закрвави очима па громогласно: „Олмаз, олмаз!“ — и још громовитије по трећи пут: „Олмаз! (не може) — рече. — У нашега цара земљу не сме се нико мешати; у нашега цара доста има верних Турака који ће му казати ко буде крив.“ Пођемо скуту и одемо.

Дођем у логор, опет се искупе старешине, и Карађорђе пита ме: „Е, којекуда, шта си добио?“ — „Добио сам три велика олмаза“ — одговорим ја, — „неће паша сведока,“ и по реду све искажем. — А Карађорђе, кад све саслуша, рече: „Ене-де сад! Зар ви мислите тако да се умирите, па кућама. Нема ту мира, од сад ће да буду бојеви велики. Но ти спремај пак иди куд си пошао!“ (тј. у Русију). То је све чини ми се, било последњег дана месеца јулија 1804 лета.

Веће како је везир дошао, стало је свуда примирије. Иду наши људи у Београд и Смедерево слободно. Од наше нахије отпустимо четири кумпаније да се код кућа одморе месец дана, пак да дођу да ове измену на Врачару. Пођем ја и дођем кући у Бранковину, да се спре-

мим за Русију, ал' ето ти Дамјана из Кутешице к мени: „Хајде — вели — за Бога, ено Турака на Дрини и није их врло много; излазе те пљачкају пак опет на Дрину, а ми седимо на Симину Брду. Тамо је Лука Грбовић и Ђурчија, али један другога не слуша, а лако би Турке (тј. Мус-агу) разбили.“ — (Овога смо Дамјана из Кутешице ја и стриц у почетку слали у Црну Гору владици и графу Ивелићу у Рисан, и молили; но Ивелић одговара, да је његов господар, тј. Рус, с Турчином у великој љубави, но упућује нас у Цариград, да султана молимо. И то ћете Ивелићево писмо* наћи у мојим артијама, а владичино је изгубљено.)

Дамјан једнако салетео: „Хајде!“ — Ја му кажем да без војске нећу ићи. — „Хајде — вели — војске има доста за ове Турке, само старешине нема.“ — Ја одма пошљем за оне четири кумпаније које су на одмор отишле, и скупим, и близу Добраве дођемо, пак ћемо преко Варне на више, али дотрча један Србин на коњу и каже да дођоше Турци у Шабац, уђоше у град, „и ја — вели — једва утекох.“ Ја одредим две кумпаније да чувамо ћуприју на Добрави код Крнуле, а две да пошљем на велики од Шапца друм да и ону ћуприју код Мрђеноваца чувамо, и одатле пишем на мезул стрицу на Врачар, да су Турци у Шабац ушли. Наређујући ја војску на ћуприје, сат ли два ли прођу, ал' ето ти двојице

* Ивелићево писмо изгубљено је. Љ. П. Н.

на коњима иду, и кажу ми да се само два сата задржаваше Турци у граду, пак се опет натраг вратише и одоше кроз Китог. Ја са оно четири кумпаније кренем се преко Варне и дођем на Ново Село код Дрине, дозовем и ону са Симина Брда војску, добро се известим да је Мус-ага, кога смо у априлу месецу из Шапца у Београд сатерали, преко Земуна отишао у Босну, самовољнике покупио и увребао, крадом прошао испод наше војске, дошао у Шабац, ископао своје новце, натоварио и одма побегао у Босну; кажу, да је имао сто ока дуката. Однео сто ока дуката, у Шапцу на Баиру одсекао 70 глава, јербо се нико није надао, и онда су посекли Радомира оца Павла Радомировића. То је било 6 августа 1804 године, лицем на Преображеније.

Заборавио сам казати: Како је дошао Црни Ђорђе са Пожаревца са прочима, — одма Ђорђе Ћурчија зовне: „Ко је ћурчинац, хајде за мном!“ Накупи 10,15 ли бескућаца, удари у Грабовац ваљевски, поара један дућан робе некога Ђорђа Маџара и однесе; и тако све узгред зулум је чинио до Мачве; по Мачви хода и истражује где што турско да нађе. Узме у своју руку митровачку скелу, намести свога брата на скели, скеларину наплаћује себи. Много пута био је опомињат од Црнога Ђорђа и од свију да се тога прође, и на Врачар у војску дође; но бадава, он вели: „Ја границу чувам, од скеле новце за

џебану дајем.“ А нигде се са Турцима није побио. Ћурчија био је из Босута немачкога.

Како сам ја са Добраве јавио стрицу да су Турци у Шабац дошли, и Јаков и кнез Сима с војском поитају, и кад чују да сам ја на Новом Селу, тамо дођу. Ја само један дан будем с њима, пак ми кажу да идем на Врачар, а они други трећи ли дан убију Ћурчију и његово друштво.

Ја кад дођем на Врачар, искам новаца од Јанка, вели: „Немам, ишти од Црнога Ђорђа,“ а он каже: „Док дође Јаков и Сима.“ — Сви веле: „Иди, шта чекаш?“ а ни један не даје паре. Но ја, кад сам отишао до куће да се спремим, понео сам двеста педесет дуката својих сопствених; али то је мало за велики пут. Најпосле питам ја Чардаклију колико најмање за тај пут може бити доста, јербо ја нисам никуд од Сарајева даље путовао. Он вели: „Може 300 дуката.“ — Кажем ја њему, да ја имам 250, а колико он има па да идемо; а Јова Протић трговац је, понеће за се што му треба. — Чардаклија каже: „Ја немам више него ових 11 форинти и ову пушку, но дај ишти јошт ако даду; ако ли не даду, да идемо и са то 250, пак докле дођемо; Руси поповима добро деле, просићемо.“ Заречемо се: баш да пођемо, па макар не дошли више; ако где и погинемо, доста је браће и на Врачару погинуло за свој род. Сад тога дана дотера Стева Живковић џебану, и сви се састанемо код Црног Ђорђа, и опет о путу и трошку поменемо. Господар Ђорђе каже: „Којекуда, ја

сам при путу (чини ми се кући је полазио), но ето Јакова и Симе и Јанка; нека вам даду две три хиљаде гроша, пак идите." — Видимо да је мало, али — шта ћемо? — и то кабулимо. Сад са Живковићем уговоримо у који ће дан послати нам чамац и возаре, које смо му одавно наручили, да буде готов кад заиштемо. Стева се обећа послати нам. Јоште каже: „И ја ћу на другом чамцу потерати нешто олова да продам у Адакале, и тако ћемо кроз Ђердап заједно проћи." — „Помози Боже — рекосмо ми — то је јошт боље, јер ми и онако нисмо Ђердапу вешти." Сад пишемо Миленку да он пише Јови Протићу у који ће нас дан чекати у Раму на Дунаву. Дође уречени дан за полазак, и дође и чамац са три возара. Кажем ја сад Јакову да је дошао чамац и заиштемо новаца, он ми каже: „Иди Сими, нека он даде!" — Одем Сими. — „Иди Катићу, нека он даде!" — И тако сам ишао свакоме по два пут, и баш ни један ни грошића. Ја најпосле дођем онако љутит нашем чадору, зовнем попа Симу из Бранковине, и мало за кућу наручим, па онда узмем прошенија која су од давно била готова, и рекнем мом стрицу Јакову: „С Богом остај!" — „Зар — вели — оде?" — „Одох у име Бога" — „А дадоше ли ти новаца?" упита ме даље. — „Дадоше колико и ти", одговорим ја. — Он на то рече: „Стани мало!" и даде ми 50 дуката.

V

Ја зовнем Чардаклију и у два сата ноћи 1 септембра месеца 1804 године на Сави више Топчидера у чамац седнем и рекнем: „С Богом, земљо и завичају, већ у тебе јали дођи јали не дођи!“ И тако возари повезу живо. Покрај Београда прођемо, и сву ноћ путујемо низ Дунав, а кад свану, требало би штогод јести. Сад се нема шта, јербо у хитњи ништа спремили нисмо. Пође и Гаја Николајевић с нама, и сам не знам зашто је пошао. Дођемо у Смедерево, где изађемо и ја и Чардаклија, оба да што купимо за јело. Шта ћемо наћи? — сира, леба и грожђа. Кад седнемо опет у чамац, онда се сетимо како смо паметни: идемо у Русију а изађосмо међу Турке! Видимо нашу памет; али су Турци јошт луђи, зашто нас не питају куда ћемо. Повичемо на возаре да брже возе да измакнемо.

Тако низ Дунав путујемо до Рама. Сад не знам или онај први или други дан возили смо се у захождениjу сунца поред Рама близу краја, док ето из куће човек сиђе поближе Дунаву, запита чији је чамац. Возар одговори: „Наш је.“ Он кад нас добро разгледа повика: „Гони чамац крају.“ Ми изађемо из чамца, и назовемо добро вече. Он по лако одговори: „Бог вам добро дао, и добро дошли моји сопутници!“ — Ја по томе познам да је то Јова Протић, и одговорим: „Бољим дошли, ако си ти онај кога ми тражимо.“ — Каже: „Ја сам,“

и пољубимо се. Ја му кажем за Чардаклију да нам је то трећи друг, и одемо по том у конак, где се добро на вечери почастимо и у здравље и за срећна пута и по доста пути напијемо.

Јова Протић био је са свим спреман. Кажем му колико ми новаца имамо, но да он понесе што више може. Он каже: „Ја ћу понети 50 дуката." Но чини ми се понео је више, но нама неће да каже онда, ваљда да се у путу боље штеди. Ноћимо ту (у Раму), и у јутру, тек се расвиће, зовну нас човек на Дунав. Одемо ја и Протић, кад ал' дошао Стева Живковић; даде нам једнога жива шарана: „Најте ту рибу и што пре можете уготовите и понесите — рече; — ја одох по лако, а ви кад ме стигнете, питајте се са мном као са непознатим човеком, да моји возари не познаду да смо се уговарали, а тако и вашим возарима кажите" — и оде. Ми се вратимо у конак, и док ми фруштуковасмо, дотле и шарана зготовише. У име Бога пођемо, car седнемо на чамац, и кад се повеземо, рекнем ја: „Овако се навезао Колумб са својом дружином на сиње море, да нађе Америку и упозна је са Европом; а ми се навозимо данас на тихи Дунав да нађемо Росију за коју ништа не знамо где је, но само што смо у песни чули да је има, и да Србију упознамо са Росијом!" — Ал' рече Јова Протић: „Почекај, побратиме, почекај, док на Ђердап дођеш, видећеш како ти је тих Дунав!" — Возе наши возари побрзо, угледамо Живковића на Дунаву и сустиг-

немо — јербо његови не возе. Кад близу будемо, поздравимо једни друге срећним путем. Запита нас Живковић: „Ако Бог да?“ Кажемо да хоћемо у немачку Оршаву. „Дакле, каже, ми смо друштво, и ја намеравам у исто место“. — Путујемо мало, док Живковић поче као сам да руча, пак онда рече: „Дајте чамац до чамца, па заједно да ручамо; ја имам добра вина, кад ви имате рибе; а слађе се у друштву и руча.“ Тако саставимо чамце један другом у близо и ручамо онако путујући и веселећи се. (Живковић возаше два музиканта у чамцу те му свирају.)

Поред Пореча прођемо ноћом. Сад дођемо у оно село, где узимају думенџије, који су кроз Ђердап вешти лађе спустити. — Кроз Ђердап не смеду обичне дунавске и савске думенџије спустити лађу, јербо нису вешти и могли би одма лађу потопити, но се из оних села думенџије узимају који су вешти Ђердапу, и говоре да они никаква данка не дају, но само горе и доле лађе испраћавају. — Сад ми Живковића замолимо да када себи нађе думенџију, да и нама нађе. Живковић рече: „Хоћу, браћо! А што не бих? То није муке, а они су то и дужни чинити.“ — Сад дођу думенџије и узму сваки свој чамац, и путујемо неколико низ воду. — — Чује се нешто где хучи! — Пита мене мој побратим Протић: „Чујеш ли, побратиме, штогод?“ — „Чујем нешто хучи, а не знам шта је.“ — „Оно је — вели — глас твога тихога Дунава.“ — „Шта, побратиме јадан, зар Дунав и онаки глас има?“

— „Није, није — вели — већ се оно гуске лепршају по Дунаву, и сад ћеш видети где се беле.“ Јошт неколико пођемо а оно се нешто указа бело по води: „Ено, побратиме, гусака!“ — Тек то Јова изрече, а повика думенџија: „Ко се плаши, нек у лађу легне.“ — Ја и Гаја Николајевић легосмо у лађу, а вода пљусну преко нас. Док повика думенџија: „Устајте, ко је легао!“ — Ја устанем и натраг погледам, а оно се опет бели и рекнем: „Ао побро, црних твојих гусака а горега мог тихог Дунава!“ и одемо даље. — Кажу ми: кад је мала вода, онда скаче преко камења, које се много из воде види, и брзак причињава, те се букови беле.

Живковић изађе повисоко и оде сувим у Оршаву, а ми дођемо водом на скелу у Оршаву, ал' ето ти Живковића и једног Србина обрштера. Питамо се ми опет са Живковићем као са непознатим, износимо наше хаљине, али мало смо и имали. Пита нас обрштер: „Попо, ако Бог да ви?“ Кажем да хоћу у Велику бугарску Трнаву, код владике Данила, који је био у Шапцу, а ја његов ђакон остао, пак сад Срби су с Турцима у кавзи, зато хоћу да идем код мог владике. — „Лепо, лепо — настави обрштер, — а зашто не идеш преко Турске?“ Кажем да не смем од Турака но хоћу преко Влашке. Пита Протића куда ће он. — Протић каже: „Имао сам ортака, пак побегао у Влашку и однео ми рачуне.“ — „Добро, а ви брате куда идете?“ упита Чадаклију. — Чардаклија заноси рекалиски: „Ја идем,

господовање, тражити гдегод службу, а писао ми је један пријатељ да у Јашу има код чокова служба, зато тамо идем.“ — „А одакле си?“ рече ми обрштер. — „И ја сам из Србије“ одговори му Чардаклија. — „Да тамо идеш, то верујем, а да си из Србије, није истина: твој језик није српски!“ — и рече: „Хајдете, хајдете, да од мене не иђете.“

Ми ово наше покупимо и у котроманац седемо. Ту нам Живковић дотера један шарен интов врло леп, што је за нас купио. У јутру седнемо и на конак у Чернец дођемо. Један добар трговац бегенише наш интов врло добро и даје нам свој полован врло тврд и јаки интов и даје 10 дуката прида, но ми не хоћемо, волимо да се ми возимо на шарену интову. Пођемо, од Чернеца пола сата одмакнемо, док у наших лепих каруца један точак са свима шпицима сломи се, само главчина остаде! Ето ти нам сад весеља! Шта ћемо сад? Ко ће да иде да моли онога трговца да сад трампимо? Сад је лакше него кад је он хтео! Извадим ја 10 дуката и пошљем Чардаклију натраг, и даде Бог те онај узе 10 дуката и наше каруце, а нама даде његове које су нас, гдешто с поправком, до Петробурга довезле. Дођемо у Краљово. Ја кажем да се не могу старати јелом и пивом и прочим, да све за њих и набављам и плаћам, него ја ћу давати докле траје новаца, а други нека исплаћује где што треба. И тако определимо Протића Јову да плаћа и води рачун, а како нестане, ја извадим те по 20 дуката дам му, и опет тако.

Дођемо у Букарест 14 септембра (1804 године) на конак. Нађемо росиског конзула и јавимо се тајно њему куда идемо; он нас саветује и каже: „Овим књажеством ништа се не бојте, но у Молдавији гледајте да је што брже пређете.“ Донесе нам исти конзул од вла-бега Ипсилантија пасош — — —.

Пошљемо по коње у мезулану; дођоше коњи и пођемо. Дођемо у Фокшан где се деле ова два књажества; пређемо преко потока у молдованску варош. Трефимо баш у меану коју држе два Србина, Петар Бијуклић из Ужица и Никола Карановчанин, који се ту Молдованком и оженио, оба наши земљаци. Ми смо мислили онде да ручамо па одма даље да идемо, зато одма ручак и наручимо. Кад уђемо у собу, али Петар Бијуклић скиде капу пак се са мном у образ пољуби: „Како сте, оче прото, како је Црни Ђорђе и Јаков и сва наша браћа?“ — Ја се уплаших где ме човек познаде па рекнем: „Опрости, брате, ви се у мене упознајете; ја нисам прота већ сам ђакон. А што ме питаш за Јакова и Црнога Ђорђа, јесам их чуо али их не знам.“ — А Бијуклић: „А зар ти мене не познајеш?“ Кажем ја да га нигда видео нисам, нити га познајем. — Слуша његов ортак Никола, па каже: „Прођи се, Петре, човека, ти си се упознао“ — „Нисам, Нико, нисам. Него, прото, зашто своје име кријеш? Ниси ли ти син покојнога кнеза Алексе из Бранковине; ниси ли ти онај који си у мојој кући ноћио, кад си одвео девојку из Ужица за твога кума Јоксу Пријепољца; и знаш ли какав ти добар

ђогат беше? Не криј се, не бој се, тврда је вера, пре ћу ја умрети него ви. Ова два брата не знам, али тебе познајем, и сад знам куда идете и шта носите, и ја ћу се на ваша писма потписати, па ако што вама буде, нека и ја погинем: доста наше браће и у Србији гине.“ — Ја једнако ћутим и одричем. Зовну га Никола на поље и он изађе. Онда Протић и Чардаклија рекну ми: „Ако га познајеш, зашто се не кажеш? Може се човек ражљутити, пак нам пакости учинити.“ — Кажем ја да је све онако као што он говори „и ја њега добро познајем, али без вашег договора нећу да се кажем.“ — „Кажи се, веле они, кажи.“ Уђе опет Петар, ја устанем и загрлим га, па се пољубимо, и сви се изљубимо, питамо се и дуго разговарамо.

Док ми ручасмо, дотле посласмо Николу Карановчанина да нам пасош потпише и на пошти коње узме. Никола пасош потпише, али вели нема коња на пошти, морају се чекати. Узе Протић пасош па с Николом опет на пошту, кад тамо пуна штала коња а они кажу да нема коња. То није чист посао! (Ваља и то да знате да је Ипсиланти, влашки бег, привржених Росији, а Муруз, молдавски, Турцима.) Уплашимо се ми, зашто би они говорили да нема коња а коња у штали пуно и нама их не даду. Опет оде Протић, он зна влашки, иште коње, а они кажу нема коња сутра до подне. Ми се јоште већма забринемо. Но Бијуклић рече: „Не брините се, ја ћу то уредити.“ Оде и нађе проста кочијаша, поскупо

га погоди, јоште му толико обрече, кад нас на прву пошту одвезе, да на пошти каже да га је пост-мајстор погодио до прве поште да нас одвезе, јербо у Фокшану није било коња. И тако ти ми дупло платимо и у два сата ноћи пођемо из Фокшана до прве поште побрзо терајући. Дођемо од Фокшана на прву пошту. Наш кочијаш каже да га је пост-мајстор погодио донде и платио му. Одатле узмемо пошту и што брже од поште на пошту терамо, дајући кочијашима добре напојнице.

Дођемо пред мрак у Јаш и у конак генерал-конзула у авлију сиђемо. Одемо њему у собу, мало постојимо и на његова питања, како је на Врачару, одговоримо. Мало за тим зовну генерал свога слугу и запита: „Лошади готови?“ — „Готови“, одговори му слуга. — „Готов пашапорт?“ — „Готов, ваше превосходитељство“ одговори му опет слуга. — За тим окрете се нама: „Јест у вас бумаги (артија)?“ — „Јест“ одговоримо ми. — „Давајте.“ Дамо му ми прошенија и он нам рекне: „Ви бумаги за границом у карантину Могиљевље будете получит, счастљива дорога!“ Ми му кажемо да смо ради онде (у Јашу) преноћити и одморити се. На то конзул: „Нелзја ночеват, надобно што скорије бјегат за границу, чрез Дњестр, и тепер будете се зват молдовански купци, росиски поданици.“ И ту нас је у свој пасош записао: молдовански купци, росиски поданици. —

Ми што брже од поште до поште терамо. Дођемо на Дњестр према Могиљеву, а тамо стоји лађа; ми хоћемо наш интов у скелу да

увучемо, но један чиновник рече: „Појдите ви а кољаску потом будем превести.“ Осташе наша кола и богажња, а ми сами у чамцу врећемо у Могиљев у карантин. Тек ми излазимо из чамца, а дотрча пет молдованских момака на коњима онамо на обалу, вичу и питају: „Где су ови људи чија је ово кољаска, нека пређу да их видимо.“ Оде један чиновник руски и каже им да су ово поданици руски а молдовански купци, и тако се они врате. После онај чиновник нама каже, да су за нама трчали да нас поватају, и да су нас са оне стране стигли, да би нас вратили у Јаш, и Бог зна шта би од нас било. Зато је генерал-конзул од нас бумаги и узео, ако би нас поватали, да се прошенија спасу, и зато нам није дао у Јашу поћити но брже да бегамо за границу. Ми то вече уђемо контромацирати а преко-сутра наше бумаге по куриру дођу нам у руке.

Кад контроманцирамо, кажу нам да нас зове Константин, брат Александра цара руског. Изађемо из контроманца, и тек што пођемо у Каменец Подолски Константину царевићу, а кола нам се поломе. Чиновници нађу нам мајсторе, раскопају кола и поправе што је фалило. Натоваримо опет нашу богажњу и дођемо у Каменец Подолски. Велики кнез Константин егзерцира солдате на плацу. Ми сиђемо с кола, чекамо и гледамо како егзерцира а све жестоко виче. Кад сврши, оде у собу; позваше и нас сву тројицу, уђемо и поклонимо се. Књаз пита: „Ко ви и од куд?“ Ми ка-

жемо да смо из Србије и да хоћемо у Петробург до цара. „Јест у вас бумаги?“ — „Јест“ одговоримо ми. — „Шчастљива дорога, прашчајте!“ па оде у собу, а ми низ басамаке те у један бирцауз, мало поједемо, — — — пак онда предузмемо пут у Кијево. Путујемо и дођемо у Кијево у један трактер, који држи један зовоми от-Бенковић, Србин из Баната. Сиђемо с кола и видимо да су нам каруце распале се и даље не могу ићи, док се не оправе. Колико се тај от-Бенковић обрадовао, и кад је чуо да српски говоримо, нас све и по два пута пољубио, и својој жени (Пољакуши) казује: „Ово су моји слатки, прави и љубезни земљаци“; и она нас љубезно поздравља пришествијем, и каже да се и она врло радује што је њен муж своје земљаке видео итд.

Сад дâ нам дозвати мајсторе да нам кола оправљају, која за четири дана једва бише готова. Сутра дан позове нас кијевски губернатор, пита нас тко смо и куда ћемо. Кажемо ми тко смо и куда хоћемо. Он каже: „А зашто ћете ви на Харков, кад је вама пречи пут био од Каменц-Подолска?“ Кажемо ми да у Харкову имамо једног друга, кога би ради са собом узети. Губернатор нас пространо питао за Србе и Турке, како се бијемо, и ми му сва ондашња опстојатељства и српска и турска раскажемо. Он каже: „Ваше дјело неодложно, нужно што скорше јехат и прашчајте.“ — Дођемо у квартир, ручамо и прођемо по пијаци.

У Кијеву дува једнако ветар и носи песак у очи. Сутра одемо у велику кијевску Лавру, где се не зна у што ће се најпре гледати: или ћу слушати анђелско пјеније, или ћу гледати двери и иконе и велико темпло, које се сво у сребру и злату блиста, и сам човек не зна где се нашао. Постојимо мало, и одандe одемо у пештере. У једној пештерици нађемо где се служи литургија, само један одговара, а један старац седи, велика му брада као снег, пред њиме књига колико велики триод и све миче уснама и тајно говори, а у оној књизи све сама имена, зачално писме црвено; тако премеће и шапуће она имена, не знам каква су, и баш не хтеде на ме да погледи. Ја се вратим и тамо амо по пештери ходах, па опет у квартир. Ја Кијево, пештерску лавру и њене лепоте изнутра и с поља не могу описати. Требало би да онде врло за дуго будем и опет не бих могао изразити какво је. А што ми је у очи најмилије падало то је, што су око све цркве све посадевата топовска ђулета од сваке мере, и чини ми се толико их је, да их сва српска кола не би у један пут могла потерати, јер их је врло много у реду, а у висину има фат садењуте суре. Велим моме друштву: „Да ми је двадесета част само од ове једне врсте да их на Врачар отерам, и ових неколико топова, сада бих већма волео него сва звона свете лавре да у Србију преселим.“ Вели Протић: „Ако Бог да биће и нама тал од тога, кад су она овако близу границе.“

Дођемо код фон-Бенковића опет у трактер, који нас је врло лепо и љубезно частио. Кола су већ готова била, зовнемо нашег љубезног домаћина да нам трошак покаже, но фон-Бенковић каже: „Сваком другом наплаћујем на персону по рубљу, а вама као мојој браћи Србима по пола рубље.“ Наплатимо се и пођемо, а он јошт спреми нам хлеба и једну шунку. Опростимо се и како смо умели захвалимо му на љубезном дочеку, седнемо у кола и рекнемо „с Богом!“ а он нама по сто пута срећан пут од Бога запроси. Управо сиђемо на Дњепр где је ћуприја све од пола јела некако увезана и на води плива. Како с каруцама на њу наступимо, а она под нама поче тонути и сви у кола наплаци у воду опливаше. Каруце иду а она се за нама опет диже, и тако све под нама тоне, а за нама се диже, док пређосмо; и ту смо се поплашили, кад најпре поче да тоне, док већ видесмо шта је.

Узмемо пут Харкова, но све преко некога песка белог што је Дњепр изнео. Туда се по лако путује, јербо кола у песак упадају до полак паоца. Чини ми се да тај песковити пут траје неколико пошта, заборавио сам. Кад изађосмо из песка, онда смо брже путовали. Дођемо у Харков и нађемо Чардаклину жену (коју је Чардаклија са Стојковићем и Филиповићем послао а ми нисмо ништа знали) и сиђемо код ње на конак. Чује за нас Атанасије Стојковић и Тодор Филиповић (оба Срби и професори у Харкову, и дотрче чисто да нас виде). Грлимо се и љубимо боље него да

смо из једне фамилије ; ту се они не могу сити да напитају, нити пак ми да им доста казујемо како је по Србији и по Срему. Седећи и разговарајући се, и вечера приспе, где заједно вечерамо и разговарамо се. Теодор Филиповић тихо се разговара и умерено, Атанасије Стојковић доста ватрено. Пошто оду они на своје квартире, запита Чардаклија мене и Протића Јову: „Од ова два човека кога би волели да са собом поведемо?“ Ја му кажем да би овог мањег волео, „јербо ми се онај већи сасма ватрен и плаовит допада.“ Привати реч Протић и рече: „Ако онога већега (тј. Стојковића) поведемо, ни на по пута без кавге нећемо моћи отићи, и најпосле узеће нам и кола, па се он возити а ми ићи пешке.“ И тако сви рекнемо Теодора да поведемо.

Сутра дођу они опет к нама. Кажемо ми, да смо ударили на Харков и донели аманет и поздравље од народа српскога да Теодор Филиповић с нама у Петробург иде, да нам буде толмач и писар. Сад рекне Стојковић: да Теодор не може с нама поћи, јер је у служби професорској итд., но ми рекнемо Теодору да се он од содружества како зна иште, пак да идемо. Теодор кад оде, представи содружеству у университету и каже све како је; они му ни мало не одобре Кроз то сви чују ко смо и куда идемо. После подне дођу нама опет Стојковић и Филиповић и са њима један трбушаст професор Француз; жестоко се разговара и рече: „А куда сте ви јадни пошли? У Петробург, је ли? Зар ће вам моћи Русија што

помоћи? Где је Петробург, где ли сте ви! У Француску, у Француску идите, ако сте ради помоћи добити, која вам је ближа а и кадра је помоћи свакога који од насилија страда!“ Пак лупне чизмом о патос. „Хај, хај, да хоћете само поћи, сад бих вас ја собом у Париз водио, пак да видите добре и брзе помоћи, а од Руса се никад надати немојте.“ Кажем му ја да смо ми с Русима једног вероисповедания, и да нас та надежда овамо вуче. „Да, да — повиче Француз, — то су попови наређивали за свој интерес, а не гледају народну срећу“ и проче и проче. — Кажем ја да ми не тражимо никакве ни од кога помоћи, но само да нас с нашим поглаварима Турцима помири с којима се бијемо, који цара свога не слушају, а ми нисмо са султаном у кавзи, но смо на зулум устали а своме смо цару покорни и прочаја.

Сад Стојковић и Француз одоше а Филиповић код нас остаде. Питам га ја: „Како сме тај проклети Француз тако да говори?“ а Филиповић ману главом па каже: „Француз остаје свуда Француз.“ — За тим поведемо опет разговор о његовом поласку, и он рече: „Да је Бог дао да најмање писмо имате од поглавара с Врачара на мене, могао бих се онда ишчупати, а овако ми не даду. Сад ја покажем како сам на Врачару, како сам носио мур мога стрица Јакова, у хитњи, кад сам пошао, заборавио оставити, но у џепу однео и ево га. Сад Теодор пун радости рече: „Добро ће бити“, пак он написа писмо овако: „Поздравље

теби, брате Тодоре, од мене Црнога Ђорђа и од Јанкова твога ујака и од све сиротиње. Знаш ли, брате, када смо се састали на Дубоком у збегу, и кад смо те заклели да идеш у Русију и да научиш росиски језик, и да ћемо ми послати наше људе тамо, пак да ти с њима идеш да им будеш толмач и писар? Ето их сада шиљемо. Како те нађу, тај час са њима иди куда те они позову, а они имаду наставленије. И ако нас превариш те с њима не одеш, више ниси наш род; а бићеш проклет од свију Срба и од све сиротиње, ако нас не послушаш као што си рекао, кад смо те послали . . .“ Сад ја ово његово писмо мојом руком препишем и оним стричевим печатом запечатим и, аки би на Врачару било писато, с датумом августа последњих дана потпишем и адресирам: „на Теодора Филиповића у Московску, где се нађе“, а мур онај о камен потрем, на путујући у Москву, бацим га у једну бару да се не нађе више.

Одма Теодор узме оно писмо и од свега содружества окупштину учини. Да им оно писмо те прочитају, па онда рекне: „Господо моја! Да, од вас кога, народ његов страда и да вас себи у какву нибуд помоћ зове, би ли, ви који, одбацио народни позив или би послушали глас народа свога?“ Сви су други ћутали, а онај немирни трбушати Француз скочи са столице и рекне: „Да моја нација тако страда, па да мене себи на жертву зове, ја не само да сам професор у Харкову, но да сам император у Петробургу, ја бих престол

царски оставио, а мојој нацији отишао, па или јој што помогао или не помогао, са њима бих све подносио.“ Онда Теодор Филиповић рекне: „Ја сам Србин, господо, и ја знам љубити српску нацију као и Французи и други родољупци; дакле идем да с родом делим срећу и несрећу!“ А Француз повиче: „Право, право, г. Филиповић!“ Рекну и други, но опет му кажу: „Опомени се, како ћеш у Петробургу директору одговарати.“ — „Како ми год Бог даде, а ви праштајте!“ — За тим дође Теодор к нама, и почнемо се спремати. Но Теодора млађи брат Мијаило (Грујевић) нема код кога да остане у Харкову, а и трошка свога немају, на каруце унутра не може да стане; и тако начинимо му место острагу кола, место сандука, и тако Мијаило, кад стојећи кад по мало седећи, до у Петробург дође. Пођемо из Харкова. Путујемо; врло јака зима беше.

VI

Дођемо у давно чувену и пожелану славну Москву, где се одморимо један дан и прођемо се да је бар колико толико видимо, срца и очи насладимо. Но човек у толикој пространој вароши, а никада до сад толико у гомили кућа не видевши, шта ће пређе да види и да му се начуди: древноцарствујуштему Кремљу, црквама, или дивним дворовима и лавкама? Требало би да се дете онде роди и одрасте, па тек у старост о Москви штогод да казује, а не као ја,

у планини почти одрастао, па као човек из једне помрчене собе изађе те у бели свет или у снег погледи, пак му се одма и вид занесе, док мало очи протре. А и ни један ми други предмет у очи или срце стати није могао, јербо га је предмет Врачар, Србија и отечество и сва чуства потпунила. Ту чујемо да је Прозоровски близу Москве, а и он је један од росиских магната, те ти ја и Теодор Филиповић (који се код нас Божа Грујевић звао; то му је име дао митрополит карловачки Стратимировић, кад је Божо из Петробурга нама у Србију пошао, да (га) не би почем Австријанци поискали као свог поданика) седнемо на кола те отиђемо његову дворцу. Тамо ноћимо и рано у јутру у његов двор, где нас госпођа уведе у једну топлу собу и каже: „Господин јоште има посла у другој соби.“ Седећи ми на столици, а и она на асталу у самовару чај кува и даје нам те пијемо, а она једнако, како попијемо, опет наслужи; по три ли по четири ли уписмо, а милостива госпа опет наслужи. Кажем ја Теодору да ја више не могу пити, он ми каже: „Попиј ту пак изврати шољу“; и тако учиним, и она, даде Бог, већ престаде. Каже Теодор: „Таки је адет: докле год не извратиш шоље, све они дослужују.“ Томе смо се после и смејали, а и мало бар памети и обичају научили. У том изађе Прозоровски, с нама се поздрави, седе и пита нас: од куда смо, и кто смо, и дља чега смо њему дошли. — Кажемо: да смо Срби и од Београда с Врачара дошли, и зашто с проше-

нијем и полномошчијем идемо у Петробург, императора за обрану и помоћ молити, пак смо чули за њега, и толико с пута свратили молити га, да и он од своје стране, по свом код двора уваженију, препоручи нас и советује како ћемо се у оваком опстојатељству владати. Он известивши се о свему, и српском востанију против Турака, и нашему ондашњему положенију, опомене величину Турака у Европи а малину Срба, који су се тако осмелили у невреме возбудити, сожаљује и рекне: „Извините, баћушка, тепер ја у оставки! Но при свем том ја ћу на моје пријатеље писати и колико могу вас препоручити, а ви пођите до государја. Счастлива дорога, прашчајте!“ —

Дођемо опет к нашему друштву (чини ми се преко 70 врста путујући) у Москву. Сутра поранимо преко велике Москве, док веће и свану. Говоре да је Москва 15 руских врста дугачка, тј. 3 сата. Путујемо на пошти, док дођемо у варош зовому Клин на конак. Вас дан нас је гонио ветар и понешто падао снег. Све се бојимо да нам снег не уквари каруцама пут. Сиђемо у један бирцауз, соба ладна, а ми озебли, јербо ни један немамо на себи ништа ни козом а то ли лисицом или самуром постављено. Ја како сам летос по Врачару лаке војене хаљине носио, а нисам се ни научио далеко путовати, тако и пошао; а Чардаклија и Божа у немачким, кроме Јова Провић што има једну као турску бунду, којом дањом у каруца сва четири ноге замотавамо,

а Мијаило Грујевић, Божин брат млађи, острагу на месту сандука, у свакој погоди на пољу, и сам не знам како се може одржати од Харкова до Петробурга. Сад бирташ наложи у фуруну и запали свећу, и у соби ништа друго до свеће. Угреја се нешто фуруна, и ми се огрејемо и почнемо вечерати, али што се тање може и јевтиније, и готово смо постали сви као пустињици и прави посници, зашто је готово нестало новаца. На вечери сетим се ја да је сутра св. апостол Лука: „Хај, хај, да сам ја сад у Србији, ја бих вечерас код мога пашанца Молера био и у здравље, ако хоћеш и окама, вина изобила пио; и знам да ће они у наше здравље пити, но дајте 'вако озебли по један сатљик и ми да попијемо у здравље и њино и наше.“ Вели Чардаклија: „Прођи се, човече, вина Видиш да кажеш да је новаца готово нестало: а знаш куд си се занео и где си.“ Повика Јова Протић: „Где смо да смо, дај донесите! Баш хоћемо по један попити а у здравље наших Срба у Србији, макар ја моју бунду продавао да се до Петробурга довеземо, а онде ћемо казати да немамо новаца, па ако им дин подноси, нека у њиовој кући помремо од глади.“ (Но ја знам да је и Јово имао новаца својих, па није котео ни показивати ни трошити; но ваљда је мислио, да су у мене општински новци, и да ми је дао г. Георгије на пут; а кад му је и Чардаклија доказао, да нико мени на пут ништа дао није кроме стриц мој Јаков 50 дуката, а друго су моји сопствени, онда је веровô, али је опет

чекô да ја све а на свих пет потрошим, па кад би баш нестало, и он би своје морô трошити.) Донесу нам по сајтлик вина, те ти ми све у здравље верховног вожда комендагта и свију Србаља, а све сваки из свога сајтлика! (Али какво јадно вино! Црвено истина али на дно пала као нека среш; и на дну по 2—3 драмајлије; кад ти хоће да донесе, а бирташ узмућка, те се зацрвени, а од винскога осећања ништа нема.)

Преберемо софру, оде Протић са својом бундом у каруце и леже, Теодор и Чардаклија по клупама, а ја простревши нешто ћилимчића, баш покрај фурунских врата. Бирташ наслага брезових дрва пуну фуруну, пак затвори и рече: „Немојте отварати, док сва дрва не изгоре и угљен се учини: убиће у главу.“ Тако лежећи, сваки на свом месту, док, ваљда сам ја највећма озебао, пробудим се и отворим фуруну и опет заспим а не затворим. Треба знати да се ове фуруне изнутра из собе ложе, отварају и затварају. Но дрва не изгоревши како ваља, удари она сила по соби, те ти онај ћумур удари у главу мога Чардаклију и Теодора, а они с клупа поспадају на земљу као пијани и мало живи, и једва се сете ода шта је, те с великом муком иваљају се на поље, пак седи у снег и премештај се с места пак на друго, док мало к себи дођу и снег једва на ниже дим извуче. Дође мени Јова Протић и виче: „Еј, побратиме, јеси ли жив? Ова два хоће да помру.“ Изађем на поље, имам шта и видити: оба седе у снегу, наша-

рали сву авлију премештајући се, више него два јата препелица. Запитам: „Шта је то, браћо, ако Бога знате?“ — А они: „Та, не брате, него душману, зашто нас ноћас поби? Оди седи у снег па ћеш видети шта је.“ — Ја се изговарам, да „ако сам отворио фуруну, ја сам баш на вратима спавао, па опет сам фала Богу здрав.“ — А они опет: „Та оди ти седи овде у снег, пак онда реци да ниси крив“ и проче. Мени се даде на смеј; а поможе ми у смеју и Протић, док већ и они шалу нашу окабулише, и мало за тим усташе те пођемо својим путем и много смо се путем томе смејали, и чини ми се да сам се онда први пут насмејао, од како смо Дунав прешли, а и сад, писајући ово, не могу да се од смеја уздржим, кад помислим на њиова по снегу лежишта. Зато сам и упамтио да смо у Клину били у очи светога евангелиста Луке (тј. 18 октобра 1804 године).

И одемо даље, и веће поиздаљега угледамо високе звонаре Свето-Петрова града, у ком знамо да је цар коме смо пошли. Тек наступимо у сокак перви, где се кола, саонице и проче различите дрвене ствари оправљају и из нова граде, али један на коњу у црвену капуту рече нашем кочијашу: „стој!“ — и стаде. Он завири у наше каруце и запита тко смо. Ми кажемо да смо руски поданици а молдовански купци (јербо смо под таким именом од Јаша донде путовали, како нам је генерал-конзул рекао и у пасош записао). Онај: „Хорошо!“ по руски рече нашем кочијашу: „појди за мноју.“ А он

пред нама а ми за њим, до у трактир зовоми „Нови Париз“ близо дворца. У вече јоште дође нам један официр, не знам како му је име, поздрави нас срећним пришествијем, седне, и он распита тко смо и имамо ли пашпорт. Ми му га покажемо, и он га узме са собом, по прочитанију и рече: „Ми за вас имамо препоруку од генерал-конзула из Јаша, и од давно вас погледамо. Будите спокојни и одморите се, а свагда се и сваком под овим именом молдовански купци казујте. А много даљом и не ходајте у тизим хаљинама, да не паднете коме у подозреније: овде различитих људи има који на свакога мотре, испитују и примечавају, а особито као на стране људе. А кад буде време, вас ће позвати где требате; а вама ће овај козјаин (домаћин) у свачему на руку чинити.“ И отиде и пашпорт однесе. То је било баш лицем на свјатаго Димитрију мироточивога тј. октовра 26 дне 1804 года у вече.

Веће нам бирташ почео давати ручак и вечеру. Но Теодор и Чардаклија каткад, у немачким хаљинама, и у трактер оду, а ја и Протић Јово у турским хаљинама све у нашем квартиру донешена јела једемо. Сутра преданимо. Дође опет један чиновник око један сат ноћи, и каже: „Узмите ваше бумашки и пођите за мноју.“ Ми узмемо прошеније и полномошчије са собом и пођемо за оним чиновником не врло далеко у један дворац. Пројемо две собе и у трећу, где нас дочека министер иностраних дела Чарторински. Поклонимо му се, и поздравимо како смо умели; и он нас поздрави

срећним пришествијем и посади сва четири на столице, а он сам седе на канапе. Ја — као што ме друштво одредило, с оно мало брадице, а зар и с тога што сам се баш у Србији родио и понајбоље почетак српског востанија а и садашња опстојатељства знам — устанем и она на цара наша прошенија изручим и седнем.

Министер прошеније прими, види да је на императора и рече: „Хорошо, ја ћу доложити государју.“ Пита нас најпре за имена и где се који родио; кажемо: да сам ја у Србији у ваљевској нахији у Бранковини селу; Протић у Пожаревцу; Теодор у Цесарији у Руми; Чардаклија, заборавио сам где за се каза, негде чини ми око Арнаутлука, и да је био у Цесарској ритмајстер, да, „како се Србија побунила против Турака, одма сам прешао у Србију.“ — „Хорошо, хорошо, нам уже извјестно что Серби востали против Турок. А как тепер ваш вожд Георги Черни и прочи војводи, здрави ли?“ — Ми: „Слава Богу, здрави и клањајут сја вашему високопревосходитељству и императору. С упованијем на јединовјернују Росију, и лучшему надјејут сја, и избављеније од Турков.“ — „Хорошо; но Сербија от Росији очен далеко, а ми с Турками пријатељи.“ Он по том: „Турки в Белеградје у тврдињи?“ — „У тврдињи, ваше превосходитељство.“ — „А сколко их там јесте?“ — „Ми думајемо что јест шестнадцат тисјашч, и болше будет; а и тепер босански везир привел из Босни 7600“ (босански везир довео је 7600, како сведочи

Хаџи-бегово писмо). — „Јест ли в Сербији и болше твердињах и сколко в них Турак думајете?“ — Ми: „Јест твердиња Смедерево, хиљада пет стотина; Шабац две тисјашчи; Сокол хиљада пет стотина; Ужице 4500 — толко думајемо.“ — Он: „Јест там болших пушек?“ — Ми: „Јест довољно.“ — „А Сербов колко?“ — „Пјатнадесјат тисјашч, что тепер вооружало сја, а когда сви востанут, то и болше седмдесјат тисјашч будет.“ — „А дља чего босниски визир превел толко тисјашчи?“ — Ми: „Он од султана послат что би нас помирил с белиградскими и прочими Турками.“ — Он: „Јест ли каков мир зделал?“ — Ми: „Он зделал толко что би четири дахије Фочић Мемед, Кучук Али, Мула Јусуф и Аганлија на лодкам побјегли низ Донај; за которима наш вожд послал војводу Миленка у Адакале, погубил всја четири.“ — „Прочим Турком визир что зделал?“ — „Он прочим Турком всја опростил; а нам објешчал сва наша прошенија, у девјат пунктов предложена му, точно исполнит, и од султана на то потверждеције исходатајствоват и хатишериф. Ми благодарили везирју за такво објешчаније, и молили јего да би он (везир) искал јединаго чиновника, ил' ми да иштемо от аустриског двора, котори би сведоком био на погодби нашој, да ако би ми ребелију учинили, или Турки нам по первому својему обичају зулуми почели дјелат, то да австриски двор, најближи сосјед, самаго султана точно извјестит. Везир сказал, и то громко и јаростно: неможно јето бит, ни један крањ

у нашега цара земљу мјешати сја не будет; јест — сказал — у нашего султана вјерних мусломан, котори јему правду скажут, когда и что в Сербији воспосљедујет. По том ми узнали что Турки бјелградски и везир хошчут нас обманут, толко что би ми оружје положили.“ — Он: „Правда, ето ја буду ваше прошеније доложит государју императору; а вам желају спокојно спит, и прашчајте.“ — Оде и ми одемо.

После неколико дана опет нас у исти доврац зовну, те на њиово питање почнемо од немачкога рата казивати : како су наши оцеви у фрајкору војевали и пизму од Турака примили; како су наши кнезови и зашто нашу војску Хаџи-Муста-паши у помоћ против Пасманџије видинског и дахија водили ; како су дахије Београд освојили и Хаџа-Муста-пашу убили. Ово сам ја казивао како је мени мој отац казивао, од горњег краја Сербије и око Београда, Јова Протић пак од доњега краја Пожаревца и до Видина ; јербо Чардаклија је тек скоро пред наш поход из Цесарије прешао, а Теодор Филиповић (Божа) у Србију ни долазио није ; зато им опстојатељства позната била нису.

(Овде децо немојте ми замерити что ја не пишем имена, будући да смо онда крадом и с великом опасностију пролазили кроз туђе земље и ништа записато нисмо носити смели од политическиих дела и имена, но само што нам је говорено, у памети смо носили, и као купци свуда се показивали ; а сад сам већ од онда

до сад свашта претрпљавајући поборавио, и мало ћете имена записатих наћи, и то нека из политике незаписата, а нека и из заборављења, но дело, ако не и опширно, то ћете баш онако наћи како је бивало.)

По свему горњему разговору запита министер Чарториски: „А јесте ли просили у аустриског двора, у вашега најближега сусједа, помошчи?“ — Ја кажем: „Ми јоште перних дана, у месецу марту, дали прошеније с најтврђим упованијем да ће они нам дати војску, оружје и проче војене потребе, и да ће нас конечно ослободити испод ига турецкаго, ибо су наши преци у сваком случају превржени и вјерни били двору аустрискому, а особито у рату с Турцима Јосифу цесару (како ми је отац казивао) 18.000 фрајкора од Србије под командом Михаљевића 3 године против Турчина војевало, и то смо бар искали (ми смо истина искали у прошенију первом бар 18.000 фрајкора да нам за оно даду). Но они су нам писмено на наша прошенија одговорили: да су они с отоманскоју портоју у великом пријатељству, и да они нама ни војске, ни официра, ни оружја дати не могут; и да би са портом пријатељски и мирни трактат кроз то нарушили; премда опет владјејушчи кроз прсте гледали су а терговци нам за денги потребнаја дајут.“ — Министер; „Правда, јето как христијанин! правда, что би нарушил (трактат); а так и Росија тепер с портоју очен пријатељи! Јест писменој у вас от Аустрији одговор?“ — „Јест, токмо в Сербији остал.“ — „Хорошо, надобно

хранит одговор такој." — Ја: „Токмо међу прочим одговором то једно говорјат, что се буду постарат позват нас и Турки дља помиренија, за јето и пришел варадински командирендер Ђенеј и позвал у Земун до 15 Турак белоградских и нашего вожда Георгија Чернаго; Јанко Катић и ја тамо с ним били. Генерал посредством својим помежду нас и Турок ничего не успјел, ибо Турки не пристали на наши пункти котори ми предложили."

(Сад, децо, о оном одговору немачком, на моје прошеније, које сам писо у Забрежју и послао преко доброга обрштера Лајтнера, перших дана месеца марта, хоћу мало и пространије казати. У њему смо све искали а и да нас са свим ослободи испод ига туског и проче. И како мени и мом стрицу Јакову у истом месецу марту дође одговор са свим против наше жеље да нам ни у чем помоћи неће, јербо би свој пријатељски с портом трактат покварили, само да ће нас и Турке позвати да помире, — видимо да је од мира слаба надежда, почнемо се разговарати о Русији, премда нам аустриски цар крој прсте гледи а лиферанти за новце свашта додају. — Ја сам онај писмени одговор сачувао, и кад смо, 1805 лето, српски совет установили, најпре у манастиру Вољавчи, нахији рудничкој, а после преместили због недостатка ране нама и коњма у монастир Боговађу у ваљевској, па кад смо узели Смедерево, преместимо у Смедерево а после у Београд, — ја онај одговор аустриски да нам помоћи не могу оставим у нашему совету, у

архиви да се храни, ако би нас Немци кадгод прекорели зашто смо ми оставили њих као прве и ближње коншије, а отишли тражити Русију за покровитеља, да им смело можемо казати, да су они нас оставили а не ми њих, и да виде наша у марту прошенија и њиов одговор у истом месецу 1804 године; као што су мене неки великаши у Цесарији, кад смо пребегли 1813 године, и корели, но сам се ја тизим изговарао, које и није лажно, и они све то сами знаду да човек, кад се дави, макар за што вата се, макар је без надежде, а колико боље држи се где тврду надежду има, као ми на Русију, — и колико сам жалио за оним писмом, кад ми је требало да га покажем само, но нисам ни знао где је. Мислио сам да је у совету изгорело, или да га је мој стриц Јаков, које ми је казивао, закопао у Београду са прочим важним писмама које се наше политике тичу. Но по неком времену, кад г. Милош опет умири ово земље, пређе и Грујевић Мијаило (Мијаило који је при паденију Србије 1813 године у нашему совету секретар био) и почнемо се о оном аустриском одговору и о прочим важним писмама разговарати, која се тичу наших ондашњих опстојатељства и које с киме преписки. Онда ми он каже, да се онај први одговор аустриски десио међу његовим прочим писмама, и кад је он из Београда побегао и у селу Ади код Дунава седео, да су дошли Немци и сва његова писма однели и прегледали и све опет

му вратили, само су овај одговор задржали који су у марту месецу Србији дали.)

Из Петербурга 14 декембра 1804 пођемо ја и Протић Јово. Истога дана Василије Каразин донесе ми ово мало у кадифи евангелије, који изнутра својом руком на корица написа овако: „Високопочтеному господину протојерею Матвею Ненадовичу въ знакъ искренняго своего почитанія и доброжелательства, ему и ближнимъ его, В. К. 1804. год. Декемвра 14. день. Еванг. Мат. глава 10. стихъ втори. Еванг. отъ Іоана глава ӑі стихъ м: и мд."

Ово сам евангелије ја донео, и кад смо 1805 совет устројили, ја сам га био поклонио совету српском и око тога смо советнике скупљали, и било је у совету до 1813. Кад смо у Срем прешли, не знам ко га је пренео, но после 1816 године опет мени дође у руке овако разрушено. Зато га веће никуда не дам из наше куће, и ви га чувајте, ако је овако разрушено, нека се знаде да је и оно трпело страданије. Донео сам онда и оно велико оковано евангелије у нашу бранковичку цркву, у врељанску мало помање.

Тај дан 14 декембра пођемо из Петербурга (а на три дана пређе дали су нам Руси по 300 #) преко Варшаве, Галиције у Мађарску; дођемо у Токај јануара 5 увочи Богојављенија 1805 године ;преко Дебрецина у Арад. Ту се мало са Савом Текелијом поразговарах. У мене је био кожу руски до земље, рукави до прста, штранком опасан, капа на глави руска, зимна, црна, чизме мачком постављене.

Дођем Текелији на врата; не пуштају ме у собу. Замолим за кратак разговор с господином; кажу му какав мундир имам. Рекне, уђох, скинем капу; види голем перчин а малу браду (јербо је била млада). Текелија: „Молим тко сте и одакле?“ — „Ја сам Србин из Србије.“ — Одма дуну, угаси свећу, и рече: „Ви сте Ненадовић?“ — Кажем: „Јесам“. — (Већ је он чуо и знао да сам ја очо̂ у Русију.) Пита ме каква је надежда. Кажем да је прилична — —. Његова сестра дошла и много гостију има, одем скоро. Пуст сокак, блато до колена; идући у бирцауз по мраку кожу се сав до колена укаља, дигох га у руке; спаде једна чизма, узех је под пазух; спаде и друга и једна чарапа, све то покупих из блата, једва ноге ишчупавам. Чини ми се да нигде онакога смолнатога блата као у Араду нема. Дођем, једва погодим у квартир, све бацим, уморан седнем знојан; а Протић: „Ха ето твога Текелије!“ Види да ми је умор и мука досадила, хвала му, узе те ми све изопира, намести да се суши.

Дођемо на Дунав, пређемо у Србију. Дођемо у Кличевац бинбаши Миленку Стојковићу; Протић оде кући.

VII

Миленко даде мени свога хата, пет момака и сексану, да ме до Катића у Рогачу отпрате. Таман пређемо на Кулићу Мораву, одмакнемо један фртаљ сата од скеле, трчи

један човек на коњу мимо нас. Само повика: „Бежите, ето озго Турака!“ а ми натраг, уђемо у скелу и на десни брег излазимо. Дотрчаше турски брзокоњици напред, повикаше: „Еј, дај лађу, дај лађу!“ — Ми од онога човека дознамо да су Турци крџалије. Одма пошљемо за бинбашу Миленка и јавим за Турке; а веће сва војска крџалиска дође, и сјаше, водају коње и вичу: „Дајте лађу.“ Ми ђоја неотице упустимо лађу с брода низ Мораву, и вичем на возаре: „Држите лађу, држите: оде лађа!“ до једнога врбљака, и ту је свежемо у врбљак, онда Турцима одговорим: да „не смемо дати лађе, док не дође бинбаша Миленко, но причекајте сад ће.“ — Турци кажу: „Ми смо из Београда, изун имамо од Карађорђа да идемо на наш вилајет; но дајте лађе.“ — Кажем да „ми верујемо но лађе без бинбаше не смемо дати, но ви рахат будите: сад ће он доћи.“ Турци коње повезаше, ватре положише, кафу пеку и пију. До сат ли два ли, дође Миленко, огрте влашку белу кабаницу, и влашку капу, и дозива их турски, каже: „Селам вам је од бинбаше, сад ће доћи, но кажите ми ко сте ви.“ — Турци кажу: „Ми смо из Београда Гушанац-Алине бинбаше, Али-Призрен и Бећир-Ђакова, отпуштени смо да идемо на вилајет.“

На обали има око 50 и више дењкова памука. Онда повика Миленко: „Дајте тај памук поваљајте на скелу, да у лађи узгред превеземо“, и Турци мисле: истина је! Но Миленко

нареди све дењак до дењка и начини бусију, а веће и војска поче придолазити.

Онда Миленко скиде влашку кабаницу и капу, па рече Турцима: „Ево мене, Миленка, дођох; но ко сте ви и куда ћете?“ Кажу они ко су и куда мисле и да су они друштво Гушанац-Алино, и да имаду допуштење, а да је Гушанац остао у Београду. Пита их Миленко: „А којим сте путем у Београд дошли, и колико вас има?“ Кажу Турци да их има триста душа, а да су дошли преко Ћуприје, џадом великом. Миленко њима каже: да они опет могу ићи џадом којом су и дошли, а да овуда њима проћи кроз вилајет не да. — Турци једнако вичу: „Ми имамо и од Гушанца и од Карађорђа изун.“ — Миленко: „Јуз изун! — сто изуна — и да је сам Карађорђе и Гушанац, ја овуда не дам проћи.“ Веће је мрак, наше војске дође доста, Турци се заноћише.

Но кад види Бећир-Ђаковали и Али-Призрен, да онде прећи не могу, они са 20 друга седну ноћом у лађу, низ Дунав дођу у Градиште, изађу на суво, кажу у Градишту ко су, и где им је друштво остало возећи се на Морави. — Но Градиштани не допусте преко села да сами иду, куда хоће; но им рекну да их отпрате уз Дунав до њиова друштва, и пођу. А кад виде Турци да ће изгинути, онда у једном селу утрче у један котар (сењак), и почну се тући. Најпосле запале сено и потрпају све оружје и најбоље ствари што су имали у ватру, и ту и они сви изгину и погоре.

Они на Кулићу опет рано ископаше изун да се превезу, но кад им одрекосмо конечно, а они окретоше уз Мораву и између Багрдана — управ место заборавио сам — на конаку удари Карађорђе с војском и све их поби и плачку узму. (И то се онда говораше: да је Гушанац назвао њих невером, кад га остављају, и да је писао Карађорђу да ће они из Београда побећи, да их дочека и побије. Та прилика може бити). Ово је било 1805, јануара око 10,12 ли, јербо смо ја и Протић јемачно били у Токају 6 јануара на Богојављеније, и, како смо прешли, други дан то је било.

Ја оданде: у Рогачу Катићу, у Тополу Карађорђу, и у Бранковину. И дуго сам чувао мој мундир, руску кожушку, капу и чизме мачком постављене.

По неком времену саставимо скупштину неких других послова ради, молимо се Богу у Врелу код цркве, народа много. Изнесем ја оно велико евангелије пред цркву, и целивају људи. Ја кажем: да је ово свето евангелије послао по мени сам цар Александер, да га целивамо и на њему се закунемо да се не издајемо, и да ће нам он помоћи скоро; но они да то сви тајe, да не би Турци дознали; а ми ћемо сви да вичемо: да смо царева раја, и да ћемо данак давати, а да ћемо зле Турке и зулумћаре тући, и да ћемо кнезове у Цариград слати итд. Људи све то мени као свецу верују и кажу: „Ви уређујте, и како знате, а ми ћемо слушати.“

Будући док сам ја из Петербурга у путу био, наше су старешине чиниле скупштину, порезали трошкове, и сваки по својој нахији купили араче по 3 гроша на главу. Јербо је требало и за пуштање Бећир-паше из Београда, који је био код Гушанца-Алије као под стражом, да му даде ајлук што су му дахије дужне остале, и није га хотео отпустити, докле наши комендати нису дали Земунцима облигације, а земунски трговци даду опет од себе Гушанцу облигације да ће они исплатити. И тако Гушанац отпусти Бећир-пашу баш на сам Митров-дан, тј. 26 октобра 1804, и дође на Палеж на конак.

Удари повелики снег, везир дозове стрица и рекне: „Јакове, ето ти чадора, ето топова, ето џебане; то је све царско! И ви ако сте, као што велите, царева раја, а ви пошљите за мном, а ја одох; ако нисте царева раја, ето вам топова а ето и џебана, па што вам драго!“ Узјаше на коње, и оду по снегу. (Али ваља да знате и то, да су Бошњаци се поболевали многи у Београду, пак утеку до у наш логор, и узму пасош да иду у Босну; но Срби сретну на Дубоком, побију; који ли пређе преко Колубаре, сирома, преко ваљевске нахије такођер изгинуло је; не верује се да је пола очло у Босну колико је са везиром дошло, но све скоро пропало.)

Но сад што ће Јаков?! Држећи се да смо сви царева раја, морао је оно све отпратити на Дрину и на Бадовинци Турком предати и квиту узети, како је сигурно све царско Турком предао. Ову квиту, кад смо у пролеће наше

депутате у Цариград послали, по њима и квиту (послали), од које се Порта уверила да смо баш права раја, кад нисмо његове топове и муницију уставили и себи задржали, а лако се могло.

У ваљевској нахији 1805 био је арачлија поп Павле Марковић из Такова. Те се зиме које арач, које пореза Гушанцу, које за џебану купило; и на пролеће учинимо скупштину у Пећане више Остружнице, у једној пољаници окруженој све шумаром, и чувамо страже, да не би Турци из Београда ударили. Онде прострема једно јапунџе црвено, и бројимо новце арачке и пореске, од сваке нахије донешене. Около седе све старешине и Карађорђе. А кад се накупи на јапунџету велика громила новаца, дуката и белих, онда Карађорђе рече: „Ето, којекуде, је ли ово право оволике силне новце давати Турцима, да нас боље туку, или је боље за ове оваке новце куповати џебану, па ми да Турке бијемо?"

Онде су нам били дошли два бољара од вла-бега из Влашке, да нас увјешчавају (и то је по налогу портину) да се прођемо и да се не бијемо, да се порта не би на нас ражљутила. Ми бојарима кажемо да ми у свачем смо порти покорни. „А ето гледајте колику смо страшну суму се задужили, док смо Бећир-пашу од Гушанца откупили; и да нисмо цару покорни, ми би могли лако и Бећир-пашу побити, и могли смо оне топове и муницију себи задржати, коју је Бећир-паша у нашим рукама оставио; но смо права раја царева,

који смо то све на Дрину одвезли и Турком предали преко Дрине, и ево турски тавил (писмо) итд. Но ми уверавамо, преко све покорности цару, ми ових Турака зулумћара у Србији трпети нећемо и сам цар да заповеди." (Видећете писмо вла-бегово како нам пише 1805 године маја 17 у мојим прочим писмима.)

Од тих новаца исплаћујемо дугове Гушанчеве и за џебану; испратисмо наше депутате: проту из Шопића, Стефана Живковића и Протића Јову до Букурешта, пак Јова да остане у Букурешту а Чардаклија * да иде у Стамбол. Ми смо у прошенију ** нашем записали да шаљемо два наша посланика, али трећи да стоји свагда по где у тајности, да може свагда у руску мисију одлазити, и наставленије примати ***, као што су нам у Петербургу казали Руси. И послали смо порти све наше рачуне: колико смо преко нашега обичнога данка страшну суму морали дати, које око Беһир-паше и његове босанске војске, које за

* Петар Новаковић Чардаклија, који је са мном у Росију ишао, поизостао је у Петербургу, како су нам Руси рекли, чекајући курира из Цариграда, да виде хоће ли порта покорити се и Русима кајнарџиске и друге трактате испунити или ће рат објавити. У марту 1805 дошао је [у] Букурешт и чекао на наше депутате и прошеније, и онда с протом Алексијем и Живковићем отишао у Цариград.

** О овом прошенију има прота ово забележено: „Што ћеш наћи у потписима Карађорђа и друге старешине измешато потписате, и што нисмо Карађорђа првога потписали, то смо онда као неку политику мислили, да не би порта мислила, да је Карађорђе натерао друге да се потпишу, но да смо као сви једнаки и једно желимо и једно просимо."

*** „А и новаца, ако би нужно било" вели у једној белешци прота.

откуп од Гушанца за Беһир-пашу, да се цар на сиротињу која се задужила смилује итд. Ово је било последњих дана априла 1805 года у Пеһани. *

Казао сам напред како је Мус-ага јоште у августу 6 1804 мимо Ћурчију прошао и у шабачком Баиру преко 70 душа убио, у град ушао, новце ископао и опет на Дрину побегао. Договори се Јаков и Катић Јанко (ја сам онда у Петербургу био): покупе војску око Добраве, да учине освету над шабачким Турцима што су преко уговора вероломно Мус-агу у град пустили, и пођу ноћом, а био је велики снег и мраз. Но из далека војска путујући, једва по снегу у саму зору пред капију шабачку дођу. Капија била отворена. Пођу унутра улазити први, а други још из далека иду. Таман оџа изађе да на џамији заучи сабу — барјамску јутрењу молитву — (а то било баш на турски барјам [14]), кад угледа где први улазе на капију, а други се црне на снегу и за њима иду. Мане се оџа сабе и молитве, веће из гласа повиче: „Аман, Турци, умети Мухамед, уђе Вла на капију у шанац!“ Грну сви Турци на

* На другом месту прота пише о скупштини у Пеһанима ово: „Првих дана маја 1805 године ми смо на скупштини били у Пеһанима, на умки, и то више пеһине у шумару, бојеһи се да не би Турци из Београда изашли на нас. Онда смо донели онде од свију нахија покупљене новце за араче, пребројили и Турцима дали; а попређе били смо изабрали проту Алексу Лазаревића из Шопића, београдске нахије, Живковића Стеву и Јову Протића, за у Цариград послати. Ово је била прва депутација султану.“

[14] Те (1804) године био је барјам 22 децембра.

капију, дочекају наше: многога у кућама убију, а друге сатерају у јендек око Шапца. — — Веће је свануло; из јендека нико побећи не сме, јербо је поље: који побегне, тога Турци онако у пољу убију. И тако је и Јаков и Катић, вас дан стојали у јендеку до мрака, нити једу нити пију. Турци су доносили врелу воду те на њих просипали; доносили кошнице, међу њих бацали, да их пчеле кољу. Ту је много наших најбољих момака погинуло, као: неки Митар Миличанац, врло богат трговац; Станко мога оца пандур из Платичева сремскога, који је код нас са женом у кући био и добро се обогатио; неки Митар Цинцар у мог оца хану на Палежу ортак, био богат и јунак; и прочих много је изгинуло до мрака. А кад се смркне, јурише и побегну у Баир, а Турци с леђа многога ране а многога и убију. Говоре да је око 60 онда погинуло, а у наших је и џебане било нестало; али је и Турака бар толико пало. То сам слушао, кад сам из Русије дошао; а ту био нисам.

Јоште и о овоме, децо, да вам кажем. Кад сам дошао из Русије, оних наших ускршњих поста пише ми Јанко Катић да су сви момци одустали Карађорђа, и сам остао, но брже да му у Рогачу дођем, да идемо у Тополу, да видимо шта је било. Ја за дан у Рогачу дођем, сутра одемо у Тополу с наших по пет момака. Дођемо кући Карађорђа, то никога кроме кућевних слугу и госпође Јелене. Питамо: „Где је господар?“ — „Очô је у Крћевац.“ — „А Где су момци?“ — Каже: „Ту

ономад у јутру спремили сви коње, дођоше и рекоше: Збогом остај, господару, ми одосмо нашим кућама; не можемо бадава тебе служити; а кад на војску пођеш, ми смо с тобом готови.« — Мало постоја, дође и Карађорђе сам на дорату, са његовим сеизом Симом. Исто и он каже, али је љутит као змија, мало и говори.

Ми пошљемо за буљубашу Петра Јокића, и у Гараше за буљубашу Милована, за Пљакића у Каменицу, да они покупе све момке и у Тополу дођу. Чекамо неколико дана, дође Милован буљубаша из Гараша, Марко из Јагњила, Урош из Жабара; Петар попре је дошао; и тако сви, око 40 момака, искупише се. Карађорђу нијелан не иде, нити их он прима. Упарадимо све момке и питамо их зашто су они оставили сама господара, и зашто нам казали нису, да они неће код њега бити, »ми би од сваке нахије од нас по пет момака дали да код њега буду, јербо је и греота и срамота да наш вожд сам без момака буде, и ви сте не само њему но свима нама и народу као неки неверлук учинили, и ко се у вас од сад поуздати може!« итд. — Они: »Истина да смо ружно учинили: требало је да смо и вама јавили или бар чекали до скупштине, као што ви велите; али ми не можемо код њега без плате стојати. Ми сваки дан трчимо тамо амо, његове заповести и вилајетске уредбе разносећи, коње потрсмо, руо подерасмо, а код куће наши послови пропадају, а ми смо готови кад год пође на војску, ми ћемо с њим, итд. Но ако хоћете нам определити штогод

плате, ми ћемо опет му служити и верни као и пре бити.“

Оду они на своје квартире, а ми одемо г. Ђорђи. Он, једно љутит а друго му је жао, скоро да сузе не пусти. Кажемо да се момци кају што нам нису пређе јавили, и да они моле да им се што ајлука определи — „а, господару, не могу без плате, макар колико, служити!“ — Он каже: „Идите, како знате, тако и уредите.“ — Ми се договоримо да им обрекнемо плате на месец по 60 гроша (онда је био дукат цесарски 10 гроша) тј. по 6 дуката на месец. Искупимо момке и кажемо да им таку плату опредељујемо, и да од нас гледају; који хоће нека остане, који неће нека сад иде кући да знамо; а ми ћемо на његово место из других нахија момцима потпунити, јербо свуда добрих момака има. На то сви пристану и благодаре, обрекну се да ће они и у напредак у његовој служби бити. Ми кажемо да то није у његовој само служби бити, но то је служба целога народа нашега, „јербо је Ђорђе свију нас врховни вожд, а ви њега чувате као један аманет народни; и који од сад не буде у највећој опасности са њим, веће од њега одустане, тај ће се звати издајица народни, и ми ћемо онога, који би га издао у чем, изнаћи и уфатити, пак не само њега но и његову целу фамилију јоште и од тетке дете на ватри спржити. Који то не кабули, нека изађе из параде и нека слободно иде кући, а наша ће брига бити Карађорђи момке наба-

зити." — Они сви у глас: „Ми кабулимо и сви остајемо код њега; само да нам ајлук који брекосте дајете, да можемо куповати коње и одело" итд.

Одемо сад Карађорђи и кажемо све. Он седи у авлији. Ми доведемо све момке, и који к руци, који к чему, говорећи: „Прости нам господару, ми смо погрешили, јево се кајемо, и пред ова два господара се заклели; јево и теби се опет заклињемо да ћемо бити до смрти верни." — Њему се завртоше сузе и рече: „Хајте, хајте свак на своје место; а што је било, било; да је просто, ни спомена нема. А од сад који жели од мене да изађе, нека ми напред јави" итд. — С отим посао свршимо. Он мене и Катића добро угости. Сутра дан у Рогачу на конак Катићу, пак у Бранковину.

VIII

Божа Грујевић (Теодор Филиповић) први секретар совета, у априлу месецу дође. Његова је старина и фамилија у нашему селу Врелу, но он је седео код нас у Бранковини, и почео писати устројеније совета, каков совет треба да буде у нашим ондашњим опстојатељствама.

У јунију месецу дође нам писмо од г. Ђорђа: да ја повезем топ и њему у Тополу дођем, да идемо да бијемо и попалимо Карановце; Јаков да узме доста војске, да изађе на ужичку међу од ваљевске нахије; а Ми-

лан и он да од рудничке на међу изиђу и чувају, да не би ужички Турци пошли у помоћ Карановцу и нама с леђа дошли. Ја спремим једно 100 момака, јербо он каже да онамо има војске, али топа нема. И Божа Грујевић са мном пође. И како он у свом журалу пише, да смо из Бранковине за у Тополу пошли јунија 7, и сваки дан где смо пролазили и како смо Карановац тукли, освојили 29 јунија, на Петров-дан, и попалили, на кратко описивао. И ово пише. Кад смо дошли у Тополу, како нас је г. Ђорђе угостио, и на његово, тј. Божино, питање о востанију, и да му је Карађорђе казивао овако, вели Божа: „Из уста јего слишах начало востанија Сербов. Пришедши к њему Турци, да га секу као и друге, он их растера, побегне, сазове Станоја [Главаша]. И први дан њих 4 била *су*, трећи дан 9, седми *дан* 300, а десети *дан* 2000 *скупили се* говорећи: „Ако нам је по самом гинути, нека (смо) у гомили (да) гинемо.“ По том визитира момке; пушка у многих празна била (момака пушке у многих празне биле), *и* ниједан фишек; а *у* многих *по* један фишек у пушци, *који говорише*: „Нећу пуцати, док к њему не дођем и убити *узмогнем* (узмогу и узнам) сигурно.“ Онда *их* распусти, но да буду готови сваки пут, кад их позове; распусти зато, да Турци децу не поробе (потребе). Онда чувши да сви устају, потера све, и који није хтео, њему Турчина обеси на врати или закоље. Онда, бојећи се село глобе, сви *су устали* (устану).“ — Ово је вако записао Божа Грујевић да му је Карађорђе

из уста казивао, кад смо на Карановац пошли, у Тополи на вечери.[15]

Хајде кад сам ово Тополе да запишем што ми је казô један старац, Станко из Врбице, који је био у чети, када је Кучук-Алија у Врбици на Карађорђа ударио и ћурак му отео. „Удари", вели „Кучук изненада; а ми се почесмо тући а к планини измицати. Ту нам погибе тринаест момака осим рањених. Једва уз поље измакосмо у буковичку планину. Ту се поискупљасмо и чувамо, да не би Турци у планину у робље ударили. Кучук-Алија се у Врбици заноћи. У два сата ноћи повика један из његове војске. „Ај, чуј, Србине: одоше Турци путем на Плочник" (великим друмом). Ми потрчимо. На Плочнику уватимо бусију; но онај превари и проведе Турке другим путем на Бању и Тополу (јербо је онуда мали пут био) пак у Крагујевац. Ваљда је оно викао Максим кнез из Губереваца који га је свуда водио. Кучук-Алија осване у Шљивовом Селу, ухвати три човека и посече, пак у Крагујевац оде, покаже Карађорђев ћурак, и сељаци почну заиру доносити му." И ово ми каже Станко из Врбице, који је с Карађорђем био на Новом Пазару баш на св. Ђорђа 23 априла [1809], пак и на Суводолу, где је варошица, и има кула, и да је преко 600 Турака погинуло, али

---

[15] Прота није верно навео речи из Божина дневника. У овом издању то је учињено, али што је прота изоставио, овде је обележено положеним словима, а што је додао или друкчије казао, стављено је у округле заграде. Нису означене само две незнатне измене: пришедше, Турки.

је и наших доста, и дође глас за пропаст на Каменици, те се вратисмо, а били смо пошли да се са Црном Гором састанемо.

Пожаревачка нахија. Године 1805 разбије Миленко и Добрњац Афиз-пашу на Иванковци, 6 августа; натера га у Параћин. То вече дође ноћом Карађорђе и Младен с војском; Миленко помисли да се Турци повратише, опали из шанца пушкама, док Карађорђе залупа добош, тако се познаду.

Сутра 7 извезе Карађорђе топ у винограде параћинске, опали на Параћин, Афиз-паша побегне. Карађорђе није пустио војску у Параћин, будући је оно други пашалук, лесковачки. Афиз-паша од резилука у Нишу умре. Наши депутати маја 28 дошли у Цариград, предали султану прошеније 1 јунија. Како чује руска мисија да је Афиз-паша на Иванковци разбијен, узме наше депутате, проту и Чардаклију, у једну лађу и 27 августа у Одесу пошље. — Живковић Стева пре је од порте са изуном пошао преко Влашке, ђоја да каже да је Афиз-паша од цара послат, да се Срби не би побили, но нека Афиз-пашу послушају. Док је дошао Стева, Миленко Афиза потукао. А да је и дошао Живковић, не би Афизу помогао.

Опојени трима славним победама, позовемо врховног вожда да дође у Боговађу, да Богу благодаримо, и њега па ново међ' народом прогласимо, — који смо од три нахије скупили, од ваљевске, шабачке и рудничке, —

потврдимо, и многољетствије би одговарало хиљада пушака и два топа. Он пише да он воли у Борку, но да дођемо кнеза-Симиној кући. Одберемо ваљевских, шабачких и рудничких 4—500 најотменијих људи, и владику Антима. У Борку скупштина. Међу прочим опоменем ја, као што сам и пређе сваком поособ говорио, за совет. Карађорђе, тако и све старешине одобре, да ја бирам кога хоћу, и тако ја накупим шест советника од кметова и трговаца, и кажем: да ми само име совета за време чувамо, „а кад се умиримо, то ћете ви, главни команданти, бити у совету,“ итд. Карађорђе одреди да у манастир Вољавчу идемо и тамо седимо. Већ ми каки смо таки смо, даду мени првенство, и одемо у Вољавчу. То је било августа 15 на Велику Госпођу 1805. — Божа Грујевић и секретар и концеписта, архивар, столоначалник и сва званија на себи носи.

У Вољавчи пустиња, планина и врлет, нити имамо шта изести ни попити, прави пустиници и посници. Замолимо г. Ђорђа; одобри; преместимо се у Боговађу, где свашта на колима доћи може. (А не као у Вољавчи: човек на леђи донесе по 40 ока брашна, и то кукурузна, јошт да га има доста.) — Сад ако и јесмо у монастирским ћелијама, опет нисмо испосници, ако се и из својих кеса ранимо као и у Вољавчи.

Међу тим временом убију смедеревски Турци кнеза Ђушу Вулићевића. Карађорђе почне тући Смедерево. Пише мени, одем из

Боговађе, тучемо Смедерево и узмемо. Он заповеди, одем у Боговађу, допратимо совет у смедеревски град, и тамо седимо.

Јануарија 4 године 1806 пише господар Ђорђе, дођем у Кнежевац. 5 рано пођемо на Цареву Ћуприју на Топчидер, с тим уговором, да узгред, ако нађемо каквих Турака уз пут. закачимо, али да не почињемо велики бој, јербо у нас нема ни сто педесет коњика, а пешака ни мало; истрчаће Турци из Београда где их много има. Веће наши брзокоњици отрчаше, у Макишу салетеше око 20 кола турских са сеном, почеше пуцати. Турци од кола начинише кару, бране се. Чује се бој у Београд. Ми одемо путем Жаркову, а стиже Дема, Гушанчев кабадахија, са стотину хатлија, а други из Београда буљук за буљуком трче. Повика Катић: „Брду! У шуму барјак!" и тако уграбимо у шумар. Крџалије оду путем, затеку Поповића Павла из Вранића са 20 момака у Мајданима, код Белих Вода, оптеку, потуку се; а други отрче у Железник, око шанца затеку људи и 7 глава одсеку, и побегну натраг. Оставе Поповића рањена и јошт два момка, а други здрави се одбране. Дођемо у Железник, видимо седам без глава, а Карађорђе: „Ха, по души вас, чувај добро стражу, чувај!"

Одемо у Остружницу; спреми мене и Божу у Беч молити императора Франца за џебану и друге потребе, одакле пошљемо прошеније императору Александру руском, с отим и у

Цариград султану. То ће бити око половине јануара * 1806 године, тако ми се чини.

Бавећи се ја у Бечу, изађе Карађорђе и Јаков с прочом војском на Дрину ниже Лешнице, где је Мемед капетан Видајић довео војску. У жичком пољу побију се, где је Карађорђа тане у врат ударило, но свилена марама није дала пробити; те се Карађорђе уклони под Видојевицу. Турци опколе нашега буљубашу Живка Дабића и писара Карађорђева Јанићија; вас дан на њих јуришали и једва их мрак отме, те се измакну, а Турци продру у Шабац. Карађорђе испод Цера дође близу Мишара, у Јеленчи око шљивака начини нешто шанчића од прошћа. У јутру изађу и Шапчани с Мемедом Видајићем, нагло ударе на шанчић, но их храбро одбију: тукући се вас дан и сав шанац оптекли; док пред вече некакви калуђер из каонског монастира, Макарије, и Петар Молер са 20 момама из шуме проспу пушке, повичу: „Јуриш, јуриш, браћо, ви одозго; побегоше Турци!“ Тако се Турци поплаше, побегну Шапцу. (Јакова је још на Дрини тане зврцнуло у главу, и попре отишао у Браниковину да се лечи.) Ту је Карађорђе био у великој опасности, како је сам у шанцу говорио: „По души ти те шљиваре босанске, како неће да се без зла окану!“

Ту чује Карађорђе да је од Сребрнице Хаџи-паша у то време — знајући да је наша

* На другом месту забележио је прота: „Око 10 јануара пошао чича Ђорђе у Беч императора за цебану и друго ко- [illegible]“

ваљевска војска на Дрини сва — с војском дошао у Ваљево, бранковичку цркву и наше куће попалио и околна села. Ону ноћ он — Карађорђе — Живко Дабић и Милован Гр-бовић поитају с војском, дођу у Бранковину, а Турци већ побегли, и они трчали за њима до на планину, не могли стићи. Ово ми је казивао поп Сима Поповић, да су у Поћути покладовали [11 фебруара 1806], кад су се вратили, и да је црква и наше куће и село изгорело баш на наше задушнице [3 фебруара].

Из Бранковине пише мени Ђорђе Петровић, вели овако: „Ваше су куће и црква попаљене, но ваша се фамилија спасла у тамнавском збегу здраво и мирно. Немој се бринути, но гледајте ваше дело за које сте отишли.“ — Ово сам писмо примио у Бечу.

Војска се наша опет врати у Варну и око Добраве од Шапца чувати, а Карађорђе у Тополу.

Ја дођем с Божом из Беча, издам налог шта смо свршили, и донесем 1000 комада ракетли великих, да Шабац палимо, кад му ближе дођемо. — И одемо опет у Смедерево у совет на наша определенија и тамо седимо. Док између Воскресенија (ово ми је Гаја Дабић казо̂, да је по Воскресенију у Вторник или Среду Светлу бој био на Чучуга; ја сам заборавио био) чујем ја да се од Сокола војска спрема на ваљевску нахију, коју је покупио, око 5800 Турака, неки Ваљевац Цора-Осман. Знајући ја да је сва ваљевска војска према Шапцу, поитам из Смедерева, дођем у ваљевску

нахију, пођем Свилеуви, дознам да су Турци попалили попа-Лукине куће, и отишли у ваљевску нахију, и у селу Чучуга на конаку. У селу Брезовици, одмарајући коње, који су већ посустали били, искупим седморо, осморо момчади. Пођем право за Турцима. Веће чујем пушке и познам да је бој. Мало, сретнем Весу из Љубинића са 7 момака. Каже ми: „Не иди, Турци све растераше; ја отрчах да робље уклањам." И не хте се са мном вратити. Ја пођем унапред, пушке не престајаше. Ја идем на сент, и веће свану; док сада текем чујем плотуне, пуцају опет на оном месту, но ваља ми донде добар сат и по путовати, а коњи посустали. Чујем где много пушака и плотуна пуца. Док један пут окрете се глас од пушака уз Уб. Познам да једна војска бега, али је наша али турска. Изађем на пут куда су Турци побегли; нађем на путу једнога, мало даље два и три мртва Турчина. Чујем један сат од мене где пушке пуцају, али све даље. Сађем на воду Уб, нађем Јакова и Луку, а они се вратили од терања, јербо су уморни. од Шапца итајући и ону се ноћ тукући.

Питате ме: кад је ваљевска војска код Шапца била, тко те Турке разби? — Ето 'вако је било: Јаков и поп Лука и Живко Дабић, како чују да су Турци у Свилеуву дошли, крену се хитно и не застану Турке у Свилеуви, за њима пођу, стигну где су у Чучуга на конаку Турци. Они дођу близу и разреде војску која ће с које стране ударити, оставе рок када Турци проуче јацију, тј. у

два сата ноћи. Кад се добро смркне, они сваки са своје стране се прикуче; како два сата буду, јурише са три стране, и проспу плотуне. Турци од ватра побегну, оставе покрај ватри печене јагањце, сву вечеру, сав пртљаг и пљачку, побегну, неки се у вирове упске подаве, доста их и мртви остане, а други [се] под једно брдо уз крај пребију. Наши сву ноћ из мрака пуцају. (Кажу да је било 5800 Турака.) Кад се већ зора укаже, наши даду знак те се сва војска наша, кроме коњика, прибере на једно брдо у винограду; ограде нешто шанчића од прошћа. Турци нагло ударе тако да су барјактари до прошћа барјаке доносили и над шанац надносили, но ту су сви гинули и барјаке поред шанца остављали. Много је и других, осим барјактара, Турака падало, и у нашем шанцу много се ранило и коња погинуло. После трећега јуриша Турци се поиступе мало, метеризе поватају и из шешана туку.

Околна села, како су чули пушке у Чучуга, сви грну, старо и младо унаоколо, долазиги, док и Милован Грбовић и Молер из Кличевца, уз пут јаве селима, који се сви искупе. И од села Докмира, повиче Грбовић и Молер : „Ај, браћо, држите се, ударите се, ето нас вама у помоћ !“ У исти час погине Ћора-Осман, турски старешина. Турци побегну, а наши заокупе и, они одморни од кућа, потерају. Турци бегајући побацаше пушке, хаљине, обућу, да би лакше бегали; али забадава, Срби стизају, и који сабљом, ножем, који бритвом кољи, који прошцем и крљаћем у главу туци.

Мој старији брат Петар на конак четири жива доведе, те их једно дете исече. Казивао ми је скоро Гаја Дабић чије је оно дете било. Главе нису секли, јер су сви разним хаљинама, пушкама и другим пљачкама натоварени били. Они су терали донде, докле их нису Милић Кедић и Недић Мијаило са својом војском сусрели; пак ови уморни вратили се, а Кедић отера до соколске нахије, док Гача и поп Мића их Скадра их претерају до Сокола. Казују да је преко 2800 Турака погинуло, и оно што је утекло, на добрим коњима, — а пешак слабо је утекао, и то босо и голо и сакато. —

Кад се наша војска искупи на конаку на Убу, ту сам видео у наших војника доста сабаља, ножева крвавих и пребијених, кундака у пушака такође испребијаних, изломљених и од Турака сваке пљачке добијене. Ту им је врло жао било што и ја нисам могао у бој стићи. Но хвала Богу и браћи Србима, осветише нашу цркву и наше куће. Ово је било на Светли Уторник [3 априла] 1806. — Наша се војска врати опет Добрави чувати Шабац, и у Варну.

IX

Асан-паша покупи око 1000 Турака; преко Јадра продре у Шабац. Од шабачке нахије кметова око 20 отиду, предаду се и однесу заиру. Асан-паша задржи десет а оне друге

пусти кућама да другим кажу, да не слушају ваљевских ајдука и Карађорђа, но да буду цару покорни. А и од Босне долазе гласови, да ће летос велика сила ударити на нас, а шабачка нахија збркала се: једни с нама а једни с Турцима. Сад наша војска зажели да ја будем с њима а да не идем у совет; и Карађорђе одобри говорећи: да је сад најнужније од Турака се бранити, „а лако ћемо, вели, совет потпунити; треба и друге советнике, кога народ зажели и војска закте, послати.“

Сад како Асан-паша дође у Шабац, побојимо се да неће на ваљевску нахију ударити. Дођемо на Думачу у Тополик с нашом војском, почистисмо онај немачки шанац, чувамо, а војска по Тополику око Думаче. Излазимо око Шапца до Баира, дођу Турци, бијемо се по пољу, а кад Турци умноже топовима на нас, а ми се опет уклонимо. Одемо ноћом у Китог. А кад Турци своја говеда истерају да пасу, јуришимо, говеда отмемо, говедаре побијемо, једва који утече. Један пут смо отели 230 комада, продали, поделили колико нас је било. А многи пут по српском и турском Баиру по вас дан се тучемо, удари тане мога доброга хата у ногу и орону, послах га у Забрежје кући. (Да, ми смо стари Михаљевића шанац на Забрежју почистили, и онде нашу фамилију сместили, и онде џебану спремамо и вијемо.)

Један дан изађоше Турци у поље под Баир. Ја појашем стричева хата (што је Гу-

шанцу дао сто дуката, али је добар био), те се вас дан тукосмо и прегонисмо, док хату удари крв на уста и на нос; ја га у логор доведем, пак мањка. Рекосмо да га је ударило тане у уста, јербо кад трчи, врло је отварао уста и зијао.

Петров пост настаде [27 маја 1806], почеше долазити босански капетани и мале паше, ићи-туглије, и очекују травничког везира према Бадовинцима. Казују нам пријатељи да је војске према нама много (јербо је само ваљевска нахија и то не сва — наша ваљевска нахија чува од Крупња, од Сокола и од Ужица — и шабачка; али је шабачка раздвојена и рогобатна). Кажу пријатељи, док дође везир и Крајишници, да ће бити више од педесет хиљада. Пишемо ми господару Ђорђу: да хоће на нас много бити Турака; и да ови Турци таки глас пушћају у народ да они не иду да Србе поробе, но само иду да Србе цару у рајалук натерају, и да цареве тескере које они са собом носе приме и цару арач даду, па ће се војска вратити, и да је веће Мачва и Поцерина своје људе послала, и Сирчићу паши, и алај-бегу и крајишничком капетану из Новога Муста-бегу, који су на Бадовинце на ову страну прешли, многе кочије траву им у логор односе и други измет чине; а ваљевска нахија није код нас сва у скупу, на много чувају, од Сокола и Сребрнице; — зато се бојимо да нас Турци не победе; зато га молимо да нам дође или што више војске пошље. Он — Карађорђе — пише нам: „Будући да

Омер-паша полази на овај крај, и хоће на Ћуприју, зато ја морам га чекати, и у име Бога, како их разбијем, ја ћу тамо доћи. Но кад Турци говоре да они само иду, да нас цару покоре и тескере даду и араче узму, пак да се врате; а ви гледајте према њима, лацкајте их и заваравајте, како најбоље знате, док и ја ове разбијем и тамо приспем.“

Ово сам заборавио и прескочио. Кад је наша војска, по други пут, 8 маја 1806, изишла на Врачар, Милоје Петровић начини шанац у Циганској Бари, куд протиче Мокри Луг преко ливада у Саву; на среди намести неколико топова, пуца на варош, и на град, а Турци са ћошка од Варош-капије на њега бацају. Топчија је турски био Чанак-барјактар, и добар нишанџија. Онда је и Јаков са 300 коњика очо̄ на Врачар, док су Турке заплашили и у град стерали. Једну ноћ оду сви с Врачара коњици, и сакрију се у мајдану, у ону рупу, где је сада гробље; а кад Турци изиђу у Мокри Луг и Врачар да траже траве, онда они истрче из мајдана, пресеку Турке, и доста их побију, и стриц Јаков доведе два везирова имраора, једна кола и два коња. И био се неко време на Врачару, пак дође опет Шапцу, а Милоје остане у шанцу, у Циганској Бари, како сам горе казао.

Да, и ово сам мало прескочио. Седећи ми у Тополику и тукући се око Шапца у Петров пост, намислимо да јуришимо на Шабац; а будући да се многа со у Шапцу застала, позовемо који ће се уписати самовољно

на јуриш, и осим пљачке сва со да буде самовољницима накнада, и написасмо 200. Дамо свакоме сачме драмлије да по пет метну у сваку пушку. Разредимо: Цинцар-Марко [Костић] са јалије, најбољи јунак, реши се са сто бећара ударити на капију доњу; наредимо, да Цинцар-Јанко [Поповић] са сто бећара седне у лађу више Шапца и низ воду да се извезе у куће на јалију, јербо од Саве стоји отворено, никакве тврђе, и да упадне у куће и доњу капију отвори; Живко Дабић да удари на горњу капију да Турке замамљује, а ми сви други около шанцу да се прикучимо, премда је јендек пун воде, прећи се не може. Оне ракетле, што сам из Беча донео, почнемо бацати, свака војска доспе на своје опредeлениje, но Цинцар-Јанко не погоди на јалију отворену од Саве, како би одма могао доњу капију отворити, но оде низа Саву. Ови чекају на капији и бију се, са све стране пушке непрестано пуцају; док Асан-паша види да ни од куда опасности нема, јербо около у јендеку вода, а горња капија врло тврда, — паша и сви Турци на доњу капију нагрну и тако себе обезбеде, премда је било доста мртвих и рањених од обе стране. Ми се вратимо у наш логор у Тополик. Ово је било у месецу јунију 1806 године. *

Хајде и ову беспослицу, сан, да вам кажем, али се мени готово погодило. У Топо-

* О борбама око Шапца има у проте и ова белешка: „Године 1806 опет на Шабац; умуасеримо, јуришимо и наши многи уђу у куће, но Турци навале и истерају, где и наших много ал' више Турака погине.“

лику једну ноћ сним ја, где идем лепо на ногама, али моја глава одсечена, и ја је носим у рукама, па се сетих да је метем на врат не би ли прирасла, и метух је, притискујем одозго, не боле ме, али неће да прирасте, скинем опет и држим у обема рукама а идем; опет лепо је управим да не би брада на криво остала, и опет метнем на врат где је и била, притиснем, а она прирасте. Пита ме један који је близо мене и гледи: „Прирасте ли?“ вели. — Пипнух ја око врата, ал' она прирасла; кажем: „Прирасте — рекох — ал' не знам је ли погодило оно једно у друго што се говори и гута.“ — „Е – вели, — да није погодило, не би ти могао говорити.“ — Сад, децо, смејте се ви, али док вам последак кажем, мал' да нећете рећи: било је истинито предсказаније неко.

Седећи ми у Тополику, Стојан Чупић хода са нешто чете око Дрине. Дође нам и каже да је се он састајô са четири босанска бега, и да су му говорили: „Пошљите људе нашему везиру, примите арачке тескере и кабулите цару покорност, па ћемо се ми сви вратити.“ „Но“, вели Чупић, „нека иде прота са мном у ордију, да тескере примимо, не би ли се Турци вратили. Ако ли се побијемо, врло је много Турака, нећемо ћевап моћи дати.“

Сад навали на мене Јаков и поп Лука: „Иди, иди са Стојаном, не би ли што год фајде било. А ето и господар Ђорђе пише, да гледамо каквим начином, не би ли Турке задржали, док би и он стигао.“ Тако, и без моје добре воље, одем са Чупићем на Дрину.

Посла он своје људе, и дођоше она четири бега, које као реум (или бошњачки: таоце) у наш логор пошљемо, а ја и Чупић са алај-бегом Сирчићем и капетаном новским Муста-бегом, дођемо на Бадовинце, у њину ордију с ове стране Дрине, где је паша Сирчић из Горажда. Даду нам један чадор и дочекају као најбоље пријатеље. На питање паше за што се бијемо, кажем, да се ми не бијемо с царем, но само са зулумћарима, који и царева везира и добре Турке, па и наше кнезове исекоше итд. — „Хоћете ли ви примити царeве тескере и цару арач дати, да вам пошљемо једнога са 60 Турака?“ — „Хоћемо,“ кажем. — „А кога ћете за арачлију?“ — Кажемо Сирчићу: „Хоћемо тебе. Ти имаш рају и знаш како раји треба адалет. — „Тако ћете“, вели, „сутра, кад пред везира одете, казати, а везир ће дати кога ви хоћете.“ —

Сутра пођемо преко Дрине у велику ордију. Уђе Чупић, лађа препуна; ја кажем да не смем, али ђаво навр лађе седи, Кулин капетан, човек око 30 година, одевен, прикладан, повика: „Улази, улази попе; кад ја смем, и ти смеш.“ Уђем, а кад бисмо насред Дрине, а Кулин каже: „Вала имам два књижевника, један турски а један влашки, оба су богомољци, једа и ја с њима на селамет изиђем!“ Човек весељак. Пређемо, и ја и Чупић, чекамо док нас зовнуше у један врло голем чадор. Кад тамо, седи шест паша, ту је и наш домаћин Сирчић, и више од двадесет капетана. Седе, а ми стојимо. Пита нас један:

„Зашто се ви с царем бијете, и зашто се цару не покорите?“ — Ја кажем: „Ми смо свагда нашему цару покорни као и наши дедови и оцеви што су били, и ми смо и сада цару и веќилима покорни. Но сва господа и сва Босна знаде, како су дахије постале, Хаџи-Мустапашу убише и туна у Скочићу Смаил-Ефендију, и ќадијау и Сребрницу поарати, да могоше, пак нам исекоше све кнезове и калуђере и мога оца. Сва господа знаде како је он цару и везирима измет чинио.“

Пет гласова, које од паша које од капетана, у глас рекоше: „Вала тако је, није у вла̄ остао цару онаки измеќар, као што је био кнез Алекса. Сви знамо да је на правди погинуо.“

Онде је седео везир, али ми не знамо које је. — Пита: „Када је долазио Беќир-паша и дахије исекао, зашто ви се не умиристе но опет војујете?“ — Ја: „Јесте Беќир-паша дошао и дахије исекао; али је Гушанац-Алија са крџалијама дахиска тевабија, и гори је него све дахије. А шта смо ми новаца дали, док смо Беќир-пашу откупили од Гушанца и његових крџалија!“ — Рече Сирчић алај-бег: „Истина је тако, ја сам са везиром у Београду био и очима гледао.“ — Пита: „А зашто се нисте предали Асан-паши, кад је дошао с војском у Шабац?“ — „Како је дошао Асан-паша у Шабац, одма је отишло 40 кметова и два калуђера од шабачке нахије, и заиру однели. Он неке пусти, а пола их поапсио, и у апсу до сад су петорица у гвожђу умрла.

Искали смо да их по нашему закону саранимо, и није дао. Па ко сме онакоме отићи на предају? Послали смо цару мизаре и три кнеза, и молимо да нам пошље једнога везира и војске, да крџалије из Београда истерамо, и онда се можемо сваком добру надати.“ — Паша: „Ако сте царева раја, хоћете ли цареве тескере примити и араче дати, пак ће везир сву војску натраг вратити? И ако нећете у Београд или Шабац, а ви узмите да вам везир даде једнога, кога ви бегенишете, са 60 Турака, пак усред вилајета начините једну кућу, и онде араче покупите и цару пошљите, а да ми војску вратимо.“ — Кажем: да хоћемо, „и то ћете код Бога севап велики учинити, да сиротињу са тим умирите.“ — „А хоће ли Карађорђе доћи да и он арач даде?“ Кажем, да хоће и он и сви други, и мало и велико. „Е добро — каже, — а ви, кога хоћете од паша, са 60 Турака и бошче (тескере) узмите и водите, а везир ће отпустити војске; али ћемо неколико војске и овде држати, док ви араче покупите. Но кога ћете узети од Турака?“ — Кажем, да хоћемо Сирчића пашу, јербо он има доста раје, а и, по немачкој крајини, најпре је дошао у шабачку нахију и сиротињу лепо умирио, и никаква зулума није било, и проче.

Они сви повикаше Сирчићу: бумбарећи тј. срећно, срећно! Ми се поклонимо и одемо преко Дрине опет на конак код Сирчића, који се веће поче спремати. Мило је мени и Чупићу, и пишемо Јакову на Шабац како смо угово-

рили. А и везир посла буpунтију у Шабац, да Асан-паша не излази на поље и не замеће кавге, нити се више бије — мир је уговорен, и да отпусти оне кметове који су код њега у граду.

Питате ме, децо: А да сте ви довели 60 Турака и тескере донели, би ли Карађорђе оне Турке исекô и тескере попалио? — Не би, но би му јоште мило било. Ми би на оне тескере покупили араче, јербо би наш народ драговољно давао, само да царске тескере добије. Па кад би све покупили, ми би нашега арачлију спремили од куда је и дошао а казали би: да ћемо ове арачке новце послати цару; — а ми би оне новце лепо за џебану употребили, и не би нам било бадава што смо ранили оних 60 Турака. Шта је то према нашој војсци, међу нама а није у граду! А могли смо (тим начином) и целу годину мирни бити од нападања турскога, растежући у куповању и проче.

Веће пуче глас по ордији: мир, мир — и сви капетани све своје сиромашније отпустише војнике, и послаше кућама, и свој Босни је мило.

Но сад да видите. Човек уговара, а Бог решава.

(И ово сам заборавио. Кад смо ја и Чупић дошли у ордију, застали смо попа Галоњу из Мачве, и више од двеста кочија мачванских, где догоне дрва и траву и други измет по ордији Турцима чине.)

Ми смо записали међу нас Сирчића, како сам горе казао; али, како ми новски капетан онда казује, поп Лука послао писмо капетану Али-Видајићу (који је онда за пашу ванзирао) да се он као њиов спахија за њиову нахију подувати, и да ће њега народ најволети, и доста кметова потписати. За ово не могу јемствовати, да је поп Лука без договора писао. Могао је и ко други од шабачке нахије у име његово написати Видаићу и кметове потписати; јербо на моје после питање попа Луку, каже ми да није он писао.

Сад спрема се Сирчић, а спрема се Али-паша Видајић. Сирчић с ове стране Дрине, и са њим његов син Али-алај-бег; и Муста-бег из Новога капетан и други Крајишници држе страну Сирчићу. А Кулин капетан и други држе страну Али-паши, да он тескере понесе. И тако међу њих распра.

Зовну мене и Чупића у пашин чадор. Седи паша, алај-бег, новски капетан Муста-бег и више Крајишника под чадором. Онда капетан поче: „Попе, од нашега мира и уговора нема ништа, кад ви међу собом нисте сложни. Ви хоћете Сирчића пашу, поп Лука иште Али-пашу, а и ми и сва ордија не дамо другоме; а Кулин и његова орта не да Сирчићу, но хоће Али-пашу. И сва се ордија поделила на две стране, и хоће крв да легне међу нама. Зато неће нијedan поћи. Но хајдете да вас изведемо на оно место, одакле смо вас и увели, а наше Турке да вратимо нама, па идите и кажите: — Ето све ордије и везира

(Ибраим-паше) у Шабац; и ко је раја нека дође у Шабац, донесе дугу пушку, два пиштоља, и нож велики у лико свезано, и нека у Шапцу измет ордији чини, пак коме Бог што даде. — По одма спремајте коње да вас липо изведемо и с наше вире скинемо."

Ми једва дочекамо. Док наши коњи бише спремни, дође око 200 Турака Крајишника, све миздрак у руци, по четири по пет челенака за капом кривом крајишничком. Пође он и алај-бег, прате нас, и ништа нас не чувају. Дођемо у Црну Бару, одјашемо од коња, чекамо да наши доведу она четири бега, да се разменимо, но нема их — а већ ноћ. Почеше Турци под јабукама клањати акшам (њину вечерњу молитву); ни у по молитве не свршише, ал' повика алај-бег Сирчић: „Муста-бег! бинья, бинья! муртатлук (тј. јаши, јаши! превара је.) Сад ће вла опколити нас овде далеко од ордије." — Ја почех говорити, да то није превара, но да наши нису погодили на које ће место оне бегове довести, и да се они никакве преваре не боје. Док ја толико речи изговорих, а они сви прекидоше[16] молитву, и већ на коњма. Узјасмо и ја и Чупић. Пођосмо, а они ти нас окружише онако као сватови невесте, и пођосмо. Кад ја видех да идемо опет у ордију, паде ми мраз на образ; али опет се прикучим њима двојици и рекнем: „За Бога, бегови, немојте тако, да идемо обојица, но да се један вратимо у Шабац, да оне бегове до-

---

[16] У првом издању јамачно погрешно: прикодише.

ведемо на ово место.“ — „Е — рече — ти не можеш ићи! А који ће други?“ Ја кажем бар нека иде Чупић. „Добро, Чупић може ићи; нека иде, а ти ћеш с нама.“ Али се то разговарамо све у брзоме јашању. Врати се Чупић и оде; ја сам остадох, само један момак, Иван Бугарин, носи два пиштоља за појасом. Сад они се боје да момак не убије кога, а неће да му пушке узму, ваљда да ме не плаше, но капетан новски дотера коња близо, пак рече: „Деде, ђаче, удри из твојих пиштоља у ону јабуку; ако будеш прави дал-крлукчија, биће ти пет драмлија у пиштољу (ал' су они чули да смо сваком подавали, кад смо мало пређе на Шабац јуришали, да у пиштоље међу по пет драмлија); ако ли не будеш, а оно пишта.“ — Неће момак. Ја повичем: „Удри, удри!“ (Сетим се да они хоће да му пиштоље испразне.) Потеже мој Иван, сву јабуку нашара драмлијама као детӧ кљуном. — Новљанин: „Аферим, море, баш си дал-крлукчија“ (који руком за голу сабљу вата). Он опет: „Удри море и други.“ Те мој Иван и други.

Што већма паде мрак, то они мене већма окружавају. Како дођемо у табор, мене у чадор, запалише свећу, и једнога побратима покрај мене, седи, а око чадора стража. Свуда седе Турци, пуше чибуке, а сви ћуте. Чујем ја где се чибуци истресају, не видим кроз чадор. Зовнем мога Ивана, запитам: „Шта је то около?“ Каже: „Има педесет Турака, седе око чадора, пуше и ћуте.“ Веће видим и сам себи говорим: „Е, мога оца сине, баш си долијӧ

веће!“ Питам мога побратима, који често ми долази, чува ме и излази: „Шта је ово, побро, око чадора?“ — „Ништа, ништа, побро, састали се Турци те пуше и јегленишу.“ Кажем ја да ми њиова јеглена нимало није мила; они и лепших места имаду за јеглене а не око мене; ал' ко ми је крив кад сам турској вери поверовао и овде запао. Мој побра куне се: „Тврда је вера, не бој се ништа за тебе“ итд. — У тој се ноћи не спава. Како зору опазише, сва се она спрема, да ја ђоја не видим, разиђе. Ја ону ноћ у мисли пођем себе разговарати и мислити: колико ћу ја за страоту знати? — толико, колико ме од чадора одведу; а како сабљом ударе, више [се] плашити нити страоту трпети нећу — то ће одма проћи. А и мога су оца посекли, и на смрти је аманет оставио, да му нико његов Турцима не верује, али сам ја његов аманет заборавио, но то из нужде и за народ жертва, и сваки час погледам кад ће целат доћи да сече.

Рано у јутру ето ти новског капетана, мога поочима, јербо сам га синоћ јошт уз пут, како смо се из Црне Баре вратили, поочимио. Поче ми говорити: „Прото, чујем ја да си се ти врло уплашио; али не бој се, попе: тврда је турска вера, тврђа од камена; ја сам алис (прави) Турчин Крајишник, а нисам ка они Бошњаци, који даду веру па погазе. Докле год видиш мене жива и моје Крајишнике, не бој се твому животу; а кад погинем ја, и Алиалај-бег и паша Сирчић и наше војске, онда ти ништа помоћи не могу“ и проче (војске

око 6000 има с ове стране Дрине). — Кажем ја: „Поочиме, ја то све теби верујем, али сам се уплашио и не могу се ослободити. Шта ће онолико Турака око мога чадора?“ — Капетан: „Не бој се, тврда је вера; оно је моја наредба, за твоју и моју фајду, а све ћу ти после казати шта је.“ Како је дошао, довео је свог момка Ивана, и све трпа шећер по пун вилџан: „Пиј, попе, то је добро, то разбија кар.“ — И тако оде, и често Ивана шаље те ми шећер и кафу доноси и разговара. Иван католик у закону, поштен човек. Бејаше Петров пост, а неки кнез Иван испреко Дрине, доноси ми рибе дринске, и он ме разговара, али уздише, или је лукав или врло жалостив; то ми није мило, готово бих волео да ми не долази с његовим уздисањем. Долази ми дањом поп Галоња мачвански. Видим како Мачвани догоне дрва и траву. Чуди се поп Галоња зашто Чупић не доведе бегове. Док сутра дан дође поп Галоња и каза ми, да Чупић не сме нигде у војску да изађе. Хоће га ваљевске старешине и војска да убију, говорећи: одвео нашег проту, предао Турцима у руке, а он се вратио, — и свуда га по Китогу траже, а он се сакрио, не зна се где је. Ја онако чекајући толико дана и сваку ноћ онаку страоту око себе гледајући, већ сам себе прегорео, али ми је жао момка што га доведох, да он с мене погине. Колико жалим момка, који ће с моје памети погинути, опет жалим и коња где га доведох бадава да га Турци јашу, ни отет ни поклоњен; а ја шта сам тражио, нашао сам.

Опет новски капетан дође и пита: „Попе, јеси ли се што огаретио?“ — Ја му опет кажем: „Поочиме, ја се не могу никако ослободити. Да ми је срце као у Краљевића Марка, опет би се уплашило, гледећи толику војску, и око мене толику сваку ноћ стражу.“ — Опет он сирома заклиње се, вели: „Видиш колика је ова ордија?“ Ја кажем да видим и да нигда толике видео нисам. „Видиш ово поље?“ — Кажем: „Видим.“ — „Да баш ваши ајдуци она четири бега и посеку, толико неће се на овој ордији познати, колико да ишчупаш четири травке из овог поља. А што је толика стража ноћом око тебе, то је за то: породица и војска оних бегова који су доле, искали су тебе да те воде њима преко Дрине, да те они чувају; а Кулин капетан и Али-паша хоће да те парама уцене, зато сам ја метуо више Турака, да те од њих чувају; а опет породице она четири бега не верују нама, боје се да ми тебе не пустимо, а њини бегови не остану у ајдучким рукама, зато је много око тебе, јер и они шаљу своје те чувају, да те ми не испустимо. Баш да она четири бега и погину од ајдука, тврда је вира на коју сам те довео, ти се не бој; твој ми крмак пред свом овом ордијом на образу висио, ако те не изведем на оно место одакле сам те примио; и стајаћу док ти уђеш у Китог, па кад два пиштоља избациш, онда ћу знати да си на саламет изишао, и с моје липе вире скинуо; и после који кога море, и чија дубље засече (тј. сабља).“ — „Све то, господару и поочиме,

ја верујем, али не знам како оде Чупић толико дана, нити доведе бегове, нити каква абра имам за чим стоји. Но дајте да пошаљем мога ђака, нека оде и види за бегове и дође да вам каже, па после шта ће бити нека буде." „Е, хајде нек иђе!" — Кажем ја да ђак (веће и ја га почех звати ђаком) никуд сам отићи не зна. Одма он нађе једног Мачванина; он нема коња. Кажем ја: „Ето мога коња." — Капетан: „А шта ћеш ти без коња?" — Ја кажем: „Мени ће ђак опет довести." Лепо спремим све на коња. Пита мене Иван кад ћу ја доћи, вели; ја му кажем: „Кад пође Чупић, онда и ти дођи и доведи коња." А већ ја видим да Чупић више неће на пазар; тако неће ни мој Иван ни мој коњ доћи.

Верујте ми, децо, кад испратих и момка и коња, чисто ми ни пола муке нема. Кад момак мој верни неће с мене погинути, а и коњ неће Турцима остати, а себе сам осуђујем, шта сам тражио нашао сам, ја већ себе прегорео. Колико ме капетан слободи, ја једнако џелата погледам. Док једно јутро дође мој поочим, капетан новски, брзо иде и нагло повика: „Муштулук, муштулук, попе: живи бегови!" — „Та ја знам да су живи, но камо их да дођу, да се и они и ја курталишемо брига." — Капетан: „Бе кад су они живи, сад ми није бриге, а ни теби, макар кад дошли. Ја сам се страшио да их они ајдуци не побију, пак онда би мучно било и за ме и за те. Сутра ћемо да идемо и да се разменимо."

Рано у јутру искупљају се Крајишници, све са миздрацима, кривих капа на глави, скоро на свакога капи по две и по седам челенака. Ове челенке дају везири ономе који каурску главу донесе. То му је на глави носити као неки орден, и по том се познаје колико је глава непријатељских осекао и који је бољи јунак.

И ово сам заборавио. Када веће видим да Турци хоће да дођу у Шабац, нити ономикој сили можемо противстати, одемо код Сирчића паше и рекнем му: „Ви, пашо, ако Бог да, хоћете у Шабац да дођете и рају предате, и ми ћемо нашу војску која нас слуша од Шапца уклонити. Али ви знате да сада код нас има ајдука, Бошњака, Ерцеговаца, Немаца и других земаља бескућаца, који ће у Китогу дочекати и побити се са ордијом, па ће се војска ражљутити, а робље је око пута, па ће све поробити, па ће се народ уплашити, па вам нико на предају не сме. Но изун дај нам да робље од пута уклонимо.“ — Паша: „А ти пошљи кога, нека се робље уклони с пута.“ Нађем попа Галонића, пошљем да трчи и закаже робљу да бегају и мал гоне у Цер, а други у Засавицу. Кажи, да ће Турци да ударе. Поп Галоња оде, и тако све с пута уклоне.

Зовну мене у чадор алај-бега. Дођем, седи са њим мој поочим Муста-бег новски капетан, оба пуше и ћуте. Рекоше и ја седох; и мислим да хоће да ме уцене, колико ћу новаца им послати. (А имао сам само осамнаест дуката, и све сам их подавао, које моме побри,

које другима, да дознам шта се за мене и народ говори.) Намислим да им обрекнем колико заиште, само да се курталишем жив. Позадуго ћуташе, док рече Муста-бег: „Кажи му алај-бег!“ — „Јок вала, кажи му ти!“ — Онда капетан поче овако: „Попе, да ти кажем једну ћаију (тј. приповетку). Био је један краљ — вели — и војевао, и многе земље поузимао, и дошао до једне земље, слушај добро, којом једна краљица влада. Онај краљ напише књигу оној краљици, иште да му даде неколико градова, а неколико да остави за себе; пак не дао му шејтан (ђаво) да пошље књигу по саији (књигоноши), но узме те свеже прапорац на ногу, пак собом сам однесе краљици књигу. (У Турској адет је: који књиге носи он свеже на ногу прапорац, пак слободно свуда иде, нико му на пут стати неће, и зове се саија.) Та је краљица имала два сина у војсци, и тога саију пропусте, и књигу однесе њиовој матери краљици. Кад уђе у одају (у собу) где краљица седи, дâ јој књигу и каже поздрав од његова краља. Краљица књигу проучи, осмене се, па рече: „Е, краљу, шта ти је јоште мурат (воља, жеља)?“ — Краљ: „Бог с тобом, краљице, нисам ја краљ веће његов посланик; истина да сам на краљев облик налик, зато ме краљ шаље тако великим краљевима и краљицама, те им књиге односим.“ — „Јок, јок, ти си тај и тај краљ.“ — Он се одриче. Али је краљица врло мудра била, па је послала накаша (молера) те краљево суре извадила, пак у другој соби држи; зовне краља

у ону собу пак рекне му: „Огледај се у ово огледало, погледај сад у ово суре (образ). Чије је ово суре?“ — Види краљ да га је краљица познала, пак онда уити (уфати) краљицу за прси, потеже анђар, да убоде, и рече: „Баш јесам краљ и видим да ћу погинути, али и ти нећеш живети.“ — Краљица повиче: „Дур, дур (стој, стој)! књигоноша не има зарара. Ја ћу теби дати књигу, те ти прођи кроз војску мојих синова; али кад знаш писати, напиши књигу, подај саији други пут, нека носи, а ти немој сам писати, сам односити, јер да је икакав саија гдегоде погинуо, ја бих тебе убила. И опет кажем ти, напиши књигу, па не носи сам, но по другом шаљи.“

Ово је за мене приповетка да не будем други пут књигоноша. То је доста од Турчина совета. Ето моје казивање што сам вам обећао. Сад онај мој сан толкујте како хоћете; ја га толкујем овако: Што је била осечена глава и у рукама сам носио — то је што сам отишао у Турке, однео је сам у рукама; што први пут метах на врат, притискивах и не може да прирасте — то је оно што нас први пут Турци изведоше, пак се не променисмо; но ме Турци вратише у ордију — то сам опет моју главу носио у рукама; а што је после прирасла, — то је што су ме Турци после по други пут извели и разменули. Слава Богу на његову дару, без кога се, тј. без Бога, ја никад не бих оданде избавио! То је било мало после Петрова-дне.

Сад пође алај-бег и мој поочим Муста-бег Н. и повише од 200 Турака, како сам казао, са миздрацима и мало у кога нема беле браде. Нађоше мени мачванске кочије. Ја се возим, а Турци једнако окружили око кочија. Дођемо у Црну Бару. Опазимо нашега кнеза Кедића, и Цинцара Јанка, попа Николу Смиљанића и више капетана и коњика. Међу њима стоје она четири бега. Сад новски капетан отрча на хату к њима; од наших изиђе Кедић и Цинцар Јанко пред њега; повичу: „Не иди, Турчине, ближе, кад нисмо веру ухватили." — Онда капетан узе везен јаглук, баци Јанку у руке: „Ето вира!" — Цинцар Јанко развије јаглук и рекне: „Ово је марама, камо прота, прота?" — Капетан: „Ту је вира завезана, сад ће и прота доћи."

Почесна ова моја парада сва стоји на коњма, не сме нико да сјаше. Док Муста-бег преко поља дотрча и поче викати Турцима: „Сјаш'те, браћо, сјаш'те, браћо!" А они сви у глас: „А како ћемо, капетану, сја̂ти, кад ено вла̂ пуна планина?" Он сирома маше на све руком: „Е, сјаш'те, браћо, турске вам вире! Вла се уплашио, хоће да бига, па ће нам бегове одвести или побити." — Једва [их] сирома ослободи те посјашаше; али сваки покрај свога коња стоји и миздрак у рукама држе, како би одма узја̂ли. Ја ти од овуда на кочија а четири бега од онуд; сретнемо се насред поља, питају ме весели: „Како ти тамо, прото?" — „Хвала Богу, добро. Како је вама било?" — „Шућур Богу." — Ја моме поочиму

Муста-бегу благодарим, и на хата узјашем и дођемо под Шабац у Тополик. Ово је било јулија[17] 6 1806 године.

X

Пишем господару Ђорђу опширно како је амо и да Турци хоће јамачно доћи у Шабац, јербо је врло много Турака, нити ми сами можемо им забранити да у Шабац не дођу, и да ћемо ми ову нашу војску иступити од Шапца за Добраву, да у народ не пустимо.

Јаков је отишô на Забрежје волове предавати, које смо по народу покупили за џебану, и џебану примити. Ја и поп Лука кренемо војску испод Шапца са Думаче и у Вучијевици наместимо. Трећи, четврти ли дан, заборавио сам, дође везир и пет паша и сва ордија у Шабац *. Напунише све шабачко поље. Просуше пушке пуцати и по сата су непрекидно пуцали, као наша парада што без команде пуца, и шест топова једнако, зато да би нашу војску већма поплашили.

Међу тим дошло је писмо од господара Ђорђа да је он разбио на Морави Турке и да у Тополи купи војску и да ће нама скоро доћи.

* На другом месту прота пише: „У Петров пост везир и 6 паша дође на Бадовинце с војском големом, пак у Шабац. Ми одступимо од Шапца у ваљевску нахију."

[17] У првом издању стоји погрешно: јунија.

У који је дан босанска војска пошла за у Шабац, у онај исти дан Хаџи-бег Сребрница, изишао на планину Рожањ према ваљевској нахији, послао, и неколико села озго запалио. Кад војска димове опази, а они ноћом сви отрчаше своје фамилије уклањати с пута.

Писали смо и ја и Лука Јакову, како је код нас, како Хаџи-бег од Сокола пали ваљевску и комад шабачке нахије, и он је писао Катићу и кнезу Сими да доведу индат, и почели се у Дрену — селу ваљевске нахије — скупљати. Ја чујем да је Карађорђе дошао на Бели Брод, и одем к њему. Он води са собом кнеза Теодосију из Кнића и Гружана око триста војника; Милан и Милош Обреновићи с Рудничанима, и горњи крај београдске нахије. Дођем ја. Он до Бога љутит; само што се поздрависмо, пак опет ћути. Мало после пита за војску. Кажем: како горњи крај опази где Хаџи-бег пали куће, а они отрчаше да робље уклањају; а Посавина како види, онда и они утекоше; но одоше Јаков и кнез Сима и на ново у селу Дрену купе, и чекају Катића Јанка, и ко је годе побегао опет сви у војску долазе. — „То није истина“, рече, „код Јакова нема никога!“ И он посла Стефана, свога момка, да види; оде Стефан и дође и каже: код Јакова има, и код кнеза Симе, 4.000 војске; он и томе каже: „Није истина!“

Да, — одма ме је запитао: „Камо ти хат?“ — Кажем: „Послао сам у Забрежје, да се мало

поизлечи, где га је тане мало ударило на Шапцу с Турци бијући се." — „Није, није — вели — онај твој хат бели, но онај што су ти Турци поклонили и 400 дуката." — Ја кажем: „Да су ми хата поклонили, ја бих га доиста дојашио, а дукате бих донео; али нису, но сам ја мојих 18 дуката потрошио, а да сам имао, и више бих потрошио, где сам запао и у каквој сам муци и страу био." — „А, којекуда, ко тебе посла у Турке? Ти иде по Петробургу, иде по Бечу, пак оде у Турке да све тајне покажеш." — Ја кажем да не бих никакве тајне открио, макар погинуо. — „Енеде! а кад Тура метне на муке, како не би казао? Ко те посла? Зар ниси имао кога послати и заваравати Турке, већ сам собом да идеш?" — Ја му кажем: „Господару, ми смо вам послали и јавили, да Турака сада је пошла највећа сила, да сами не можемо противостати, и да они говоре да ако примимо тескере и рајалук окабулимо, да ће се они вратити. Тако дође Чупић, и с договором свију ја сам очб с Чупићем. А нашим одласком ми смо их на Дрини задржали барем двадесет дана, ако не више."

Узе он малу чутурицу, напи се, пак пружи мени. Ја принесох устима и не могох се напити. Помислих: Боже мој, како је Карађорђе могао помислити да бих ја узео од Турака 400 дуката, а да њему не бих казао! и саме сузе залите — не могах се ракије напити. Спустих чутурицу покрај његова колена, устах — а он само погледа — и одох под једну шљиву,

набијем џубе на главу, и ту не знам колико сам плакао и суза излио; у том и заспим. Рекао му Поповић Павле из Вранића: „Јави му се, господару, прче плачући, жао му је." — „Нека, нека, којекуда, нека зна други пут како ће у Турке ићи. Зар је мало других људи да их шаље, куда види да их треба слати?" — Пробуде мене, Поповић Павле: „Хајде — вели, — зове те господар." — Устанем, умијем се, дођем. Он седи и Милан и кнез Теодосије из Кнића, и Павле Поповић, седох и ја, а он одма: „Ето Ваљевска и Шабачка се сви поплашили и збркали, а овај (руком на мене) све што је радио и писао све је добро бивало, пак сад неће ни он, а шта ћу ја сам да радим!" — Ја онда рекнем: „Господару, ја сам истина код везира говорио да смо ми сви цару покорни, и да ћемо примити арачке тескере, и цару арач дати, еда би везир војску дуље задржао, док и ви на Морави Турке разбијете и нама дођете. А да смо Турке бар 20 ако не више дана нашим одласком задржали, те у Шабац нису дошли, то ћете после се и од других осведочити. А сад су мене код вас опали, да сам од Турака новце узео, и да ми од сад, ни ти ни други, као невери веровати као до сад нећете. Зато ми је жао, зато сам сада у овом магновенију збуњен и смућен, од мене ништа за сад не гледајте, нити могу као до сад што радити." — „Ене га сад! Ја не кажем да си неверан мени и народу. Но кажем да си луд. Зар ти је мало других људи макар и војвода да шаљеш, а не ти собом да

идеш сам" итд. Видим и ја после да није са свим од мене паметно било и од Чупића, али је пробитачно, јербо смо задржали Турке више од 20 дана, док и Карађорђе дође. „Кума Стево — повика, — донеси дивит и артију!" Донесе Стева његов. „Де — вели — узми, па пиши коме знаш и како знаш." Одем ја сада под шљиву где сам плакао. Пишем кнезу Пеји у Забрдицу и кажем да је: „— — господар Ђорђе прешао Колубару на Бели Брод, и да се улогорио у Лајковцу, и да је довео 12000 војске и петнаест топова (само са два топа дошао је, али тако је онда ваљало л . . . ти), и да ће 4000 војске и пет топова послати на Уб, друмом, ближе к Шапцу; и да је он чуо да се Хаџибег упанчио у Братачићу ваљевском, и да код вас нема војске, зато ће господар Ђорђе одавде право у Ваљево са ово осам хиљада војске и једанаест топова, из Ваљева управо на Хаџи-бега, да га разбије, па кога кнеза близо Хаџи-бегова шанца не застане и сву његову војску у гомили, тај ће кнез на мукама умрети; а који се војник не нађе у својој војсци, тај ће војник пред његовом кућом на колу бити. Но се главама играти немојте; свак своју војску, који пушку понети може, у гомилу, пред Хаџи-бега! А ето господара, сутра ћемо одавде поћи; пошли би данас, али не можемо да волове одма искупимо који ће топове вући. Ја сам њему казао, да ви код себе имате војске, но нису сви, али сте врбовке послали и догоните војнике. Зато опет велим: ако код вас не буде сва ваша

војска на број, ти не можеш жив остати, а и мене ће посећи што га варам. А он има доста војске, и без вас може Хаџи-бега разбити и на Дрину нагнати. У Лајковци јулија 1806 (заборавио сам датум). Прота Мат. Ненадовић. *(Ово је Карађорђев додатак:)* П. П. Господар Ђорђе послаће своје момке тајно преко села, и кога нађе код куће, онде ће га убити и на точак метнути а кућу запалити. Ово ти тајно пишем за тајне момке, да не би кога код куће застали.“

Друго тако исто писмо напишем кнезу Миловану Грбовићу; треће кнезу Милићу Кедићу, четврто Мијаилу Недићу буљубаши. Однесем њему писма, прочитам. „Е тако, тако!“ рече. Пошљем по момцима сваком.

Док ми други дан из Лајковца у Ваљево дођосмо на конак, али нам казаше, да сви су они којима сам писао у скупу с војском пред Хаџи-бегом код Братачића. Рано у јутру посла господар Ђорђе Милана са његовом војском и његовим братом Милошем Обреновићем, Лазаром Мутапом, Јованом Курсулом, и одоше у индат Кедићу, Грбовићу и кнезу Пеји. — Сутра у јутру рано повика господар Ђорђе: „Хајте, спремајте, да идемо Братачићу.“ — Почеше спремати момци, а ја искупим главне људе тј. кнеза Теодосију, буљубашу његова Милована из Гараша, Хаџи-Мелентија [Стефановића], архимандрита рачанског, (јербо је Карађорђе љутит и у бризи, Турци са свију страна; слабо с ким говори) и рекнем: „Хајдете да говоримо господару Ђорђу да он не

иде собом горе, но нека седи овде. Ако разбије Хаџи-бег наше, сви ће овде доћи; ако ли оде господар, и Боже сачувај да Хаџибег разбије Карађорђа, онда све пропада." — А они кажу: „Ми му не смемо говорити; а ти, ако смеш, говори"; а спремају. — Мучно мени да он иде. Пак одем њему и рекнем: „Господару, ми смо се сви договорили да ти собом не идеш горе. Јер ако Хаџи-бег разбије нашу војску, то је ништа, као једну чету, и опет ће се сва војска овде око тебе скупити; ако ли ти идеш, пак, Боже сачувај, да тебе разбије, а он више војске има него у нас, онда би пукô глас, да је Хаџи-бег разбио Карађорђа, и наше војске и народ где је годе који, сви би надежду изгубили, а Турци се ослободили, и после конечна пропаст свима, кад глава страда." — „Е, чича прото, тако је, то све и ја знам, али ће рећи: не смеде Карађорђе да изиђе Хаџи-бегу на битку, а како ће сутра везиру и свој Босни изићи!" Манем ја руком, дође Хаџи-Мелентије и Теодосије, почнемо сви говорити колико смо боље знали, да га уставимо; и он одобри, бар данас да се задржи, да чујемо за нашу војску, која је пред Хаџи-бегом, како стоји. Тако престаде спремање.

Прође по сата, а њему дође опет уја, повика: „Спремајте!" Брже обалише чадор. Ја опет покупим оно моје друштво и дођемо молити, од сваке руке доказивати да за њега није данас путовање, бар док наша војска горе учини пробу на Хаџи-бегу итд., и одо-

бри. Ово је било под Кличевцем у Ваљеву, на месту где је сада кула. Поћута мало, пак повика: „Кума-Стево, хајде узмите тај топ, пак отиди са чича-протом, Грбовићу и кума-Милану у помоћ!“ (Он је мене често чича-протом звао.) Ми спремимо топ и око 60 коњика, пођемо; он остаде и код њега кнез Теодосије из Кнића, и са њима око триста војника.

Ја и Стева [Јевтић] (његов писар) одемо, и на један сат и по, близо логора, чујемо пушке много пуцају. Познамо да је бој. Поитамо што брже. Дођемо до Миланова шанца. Милан увуче топ у шанац и каже: „Турци су наше разбили, и ето наши бегају.“ Ја са оно 60 коњика истрчим на брдо, имамо шта и видети: наши низ један поток шумаром бегају, а Турци с обе стране пољем, опколили коњици, а пешак за нашима кроз честу трче и бију. Ми са брда сви у глас повичемо, и неколико пушака опалимо: чуше и видеше Турци нас и помисле да за нама велика војска иде, пак побегоше натраг, а наши, како их ми сретосмо, окуражише се и за Турцима. Од речице (та је речица по сата од Хаџи-бегова шанца) наша се војска опет поврати, и терајући Турке и убијајући сатерамо у шанац. Обилазимо са две стране. Кнез Грбовић, Милован и Милош Обреновић с војском (јер је Милан у шанцу) од истока; ја с оно мога друштва пређем од југа, и Мутап, Живко Дабић и Јован Курсула. Ми смо се на једном брегу у планини househ наднели над турски шанац и тучемо у шанац, и добре-

пушке лепо у шанац добацују, и која згоди, убија. Дође нам из шанца кроз честу неки добар јунак, Гача из Скадра соколске нахије, који је Хаџи-бегу па Штиру рану однео (јербо је соколска нахија јоште политично под Турцима) и он из своје добре шешане неколико избаци и једнога уби у шанцу. Један повика од наших: „Аферим Гача!“ — „Ћути — вели, — душу ти; не вичи *Гача*, веће вичи: *удри Ђуро*, јербо ћу ја сад Хаџи-бегу опет у шанац.“ И Турци пуцају из шанца на нас, но ми смо грмење уватили бусију, и само гдекога ране, које ми пошљемо у шанац. Тако смо се тукли добра три сата, док један пут појаша сав турски коњик и оде северозападу. Разговарамо се: куда ће? да неће Шапцу? — и веће зађоше за брдо. Прође, реци, један сат, а они обишли уз један поток, пак јуришише на Грбовића и на Милоша с леђа, а пешак из шанца; онда наши немаду куда но право кроз коњике. (Ту погине наш кнез Пеја и доста других.) А други турски пешаци из шанца подиђоше под нас пуцајући уз брдо, а ови други навалише на нас и ми брду барјак окренемо, тј. Мутап, Курсула, Живко Дабић и ја и оно наше војске, све планином Кокоровом. Већ наши Турци не трчаше далеко за нама. Дођемо у шанац Милану у мрак. На том боју погибе наших повише 60, али је Турака и од 300 више, како нам је после Гача казао. Ували се мрак и прођоше два сата, дође нам Гача из Скадра и Никола из Прогоревца, који су тек из турскога шанца изашли, и кажу: „Хоће Турци

noћас да бегају; дајте војску да наместимо покрај пута у бусије, да се сити натучемо ноћас Турака.“ —

Милан не да, но каже: „Ово су турски шпијони, хоће да нашу војску Турком издаду.“ Ја кажем да су ово наши пријатељи, „њих добро познајем, и овај Гача вас дан је с нама био и Турке тукао;“ аја, не верује и не да. У шанцу се задржимо, рањенике испратимо које у Ваљево, а неке својим кућама. — Зовнем ја Мијаила Недића из Осјечне буљубашу, и рекнем њему да узме вредних момака, колико више може, да иде да запали турско село Петрц, Хаџи-бегу иза леђа. Он то послуша, и оде са 200 момака. У тај час дође мени писмо од Карађорђа. У кратко пише: „Како — вели — примиш ово писмо, тај час хајде овамо, и повези топ, а та војска где је нека стоји до друге заповести.“ Ја онај час поитам с топом и осванем код њега у Ваљеву. Путујући ону ноћ, видим ждраку што је Недић сав Петрц попалио. Кад види Хаџи-бег ватру иза леђа а војску пред собом, он остави шанац у Братачићу и побегне натраг на Рожањ. Недић, попаливши Петрц, опази где Турци побегоше, удари на стражње и доста их побије и пљачке и коња узме. Ја оставим момка, да ми, кад сване и разбере јесу ли Турци побегли, као што нам каза Гача и Никола, или јоште у шанцу стоје, хабер донесе.

Како се састанем с Карађорђем, кажем горња опстојатељства, и рекнем: „Надам се да ће Хаџи-бег побећи, јербо нам добри наши

пријатељи кажу“; и да ће мој момак рано хабер донети за Хаџи-бега. — Карађорђе: „Е, мој чича прото, ево и горе невоље: ударили Турци од Шапца, и наша се војска побила и Катић Јанко погинуо; а друго, ништа не знам куда је наша, куда ли је турска војска окренула. Но где ћу ја данити и чекати, док боље разберемо о војскама?“ Ја кажем: „Господару, у Косирићу код мојих воденица, онде има за коње траве, у воденици брашна, могу момци леба намесити.“ Он остави мене и кнеза Теодосију виш' Ваљева са оно 300 Гружана, с топом, да онде чувамо, ако би Хаџи-бег продрo и у Ваљево дошô. Ја му кажем: „Господару, мени ће мој момак донети хабер озго, и ако буде Хаџи-бег ноћас вратио се натраг, ја ћу избацити пет топова; ако ли буде освануо у своме шанцу, ја ћу избацити три топа; ако ли би, сачувај Боже, овде продрo, ви ћете чути и више топова.“ Он узе око стотине својих момака и оде.

Тек прошло четири — више ли мање ли — сати, дотрча мени у Ваљево момак: „Муштулук, вели, Хаџи-бег ноћас утече натраг на планину.“ Ја одмах испалим пет топова, да чује Карађорђе, да је Хаџи-бег побегао, да се зна по том опстојатељству владати, и опет пошљем момка, да му из уста каже. Но он, како је чуо пет топова, све је знао. Уверио се да се Хаџи-бег натраг повратио. Ето ти његове писме. „Како примиш — вели — писмо, крени војску сву и топ, хајде право на Уб и где будем чућеш, да ме стигнеш.“

Ја се одма кренем са кнеза-Теодосијем, повеземо топ, и онај дан прођем касабу Уб, и у ноћи стигнем га у Љубинићу на конаку. Сутра у Орашац на конак, где нам дође Јаков и кнез Сима из Бељина на договор, и више буљубаша, и они опет у Бељин одоше; ми ноћимо, сутра дођемо и ми у логор у Бељин.

Како је Карађорђе чуо да је Јанко Катић погинуо, одма је послао своја четири момка, да дође брат Јанков, Марко, Јанку на место, и поведе од своје кнежине сву војску. Јербо како је Јанко погинуо, и мртва га отпратили, сва је његова војска вратила се кућама, говорећи, кад немамо нашег старешине с киме смо се научили војевати.

Хајде, децо, да вам на кратко и о смрти Јанковој што год преповедим. Док се Карађорђе бавио код Ваљева, а ми горе око Хаџибега, босански везир и сва велика војска од Шапца крену се путем к Београду (Асан-паша држао је десно крило преко села и палио), дође у село Месарце где Јаков, поп Лука и Јанко Катић предсретну га и побију се, и, по жестоком боју од обе стране, Асан-пашу разбију и потерају га к Шапцу натраг. У том терању сустигну једног старца, салете и повичу: „Предај се, предај се, Турчине, не гини лудо." А Турчин повиче: „Коме да се предам, које вам је старешина?" — Војници повичу: „Предај се Катићу Јанку" (који се туна на близо трефио); и Јанко дотрчи са запетим пиштољем у руци, натрчи на Турчина и сам повиче: „Предај се, Турчине, баци оружје; ја сам Јанко

Катић.“ Турчин рече: „Предаћу се“, и чујући име Катић, а знао је како Јанко храбро Турке сече, потегне из своје мале пушчице те Јанка на месту убије. Сад наш комшија и парох, поп Панта, скочи с коња и старца свеже. Ову сам пушчицу гледао у попа Панте; мало је дужа од једног аршина, не ваља три гроша. Ово ми је ’вако казивао поп Панта, а и више људи који су онде били. А и старац је мало више ваљао него његова пушчица, али, проклети, уби онако мудрога и преко мере храброга јунака, Катића Јанка. Овога Турчина старца, како је дошао у логор Марко, брат Јанков, за свога брата посеко̂ је.

Док се то горе размрсивало, дотле везир са великом војском друмом прође, дође у село Ушће код Саве и падне око речице Вукодражи, која дели ваљевску и шабачку нахију, на конак. Дочују то наши, побаце Асан-пашу више терати, нека иде сам, а они се поврате за везиром, нађу га на конаку, и сву ноћ из шуме тукли из пушака; а кад зора буде, они се даље у шуму уклоне, јербо је у Турака врло много војске и топова, које су сву ноћ на наше бацали, и ђулета и картаче, а у наших није топа било. — Сад везир видећи како наши ноћом нападају и бију, а можда је чуо да је Асан-паша разбијен, остави пут к Београду, врати се натраг и, брзо терајући, опет дође у шабачко поље на своје старо место.

У то време, чујући то Милоје Петровић, који је имао шанац код Београда у Циганској

Бари, куд протиче Мокри Луг у Саву, да су Турци од Шапца пошли к Београду, и Београци често на њега ударали, врло се био поплашио са оно мало војске и беђара; али се опет храбро бранио и одржао шанац, док је дознао да су се Турци горе разбили на Вукодражи.

Хајдете опет горе. Кад из Орашца дођемо у Бељин у логор, застанемо и Милана де је његову војску довео. (Јербо како је чуо Карађорђе да је Хаџи-бег стукнут натраг, писао је и послао свога момка, да одма с војском дође а да остане Грбовић Милован, и Кедић Милић и Недић, да чувају, да се не би Хаџи-бег повратио к Ваљеву или пошао на Шабац, нама за леђа.) Сад у Бељину у логору преданимо. Ту је Карађорђе; љутит, слабо с којим говори, све ћути. Док му нешто писар његов, ваљда је скривио — он ђипи, пак ти мога Стеву батином, батином; нико не сме да се прикучи, да моли, а од њега се не отима. Док већ у неко доба потрчасмо молити и Стеву отурисмо, те побеже, а он крџалинку довати да убије, а Стева се умеша у војнике и тако се спасе. Сад сва и војска и војводе и капетани гледају то, и један с другим шапље: јаој, брате, кад он од свога момка и писара тако ради, ја шта ће од нас, ако скривимо, бити. Уђе слога, и, да је рекао онда: хајте сви на Саву, да прегазите, — ту се не би смео наћи један који не би на Саву нагазио, а то ли на Мишарско Поље.

Ту нам у Бељин дође Милош Стојићевић Поцерац (до то доба није био знатан), од својих Поцераца поутекô. Сад Карађорђе обу опанке и пушку на раме па пешке, и ми, нас око сто педесет, за њиме, премда се његов коњ, дорат, и наших неколико коња а и мој, поиздалека за нама, води; али ми сви у опанцима за њим пешке уз Добраву, куд нас Милош проводи, више шумом него пољем, до Цера планине, испод Цера дођемо у Двориште Милоша Обилића. Ноћимо. Од нашег друштва отиде неколико момака кроз Китог, на друм куда Турци већ из Босне слободно у Шабац пролазе; побију се и донесу пет глава турских. Онде су доведена три кмета поцерска, који су ишли у Турке и рану носили. Пита Карађорђе: „Чије се ово Двориште зове?“ — Кажу: „Зове се Милоша Обилића, војводе поцерског, Двориште.“ — „Е, којекуда, посеците ову тројицу, турске удворице, који воле Турцима него својој браћи Србима; а ово нека буде (руком на Милоша Стојићевића) војвода Милош Поцерац, Милошу Обилићу на место! Ја ви, Поцерци (окрете се њима, јербо је онде с Милошем дошло неколико, око сто, Поцераца) видите како ова тројица платише својим главама, који воле Турцима него својој браћи Србима; тако ћете и ви сви који од сад не узаслуша овога мога и вашега војводу Милоша. А ти, војвода поцерски, ако моје заповести не испуњаваш, овим ћеш трагом проћи.“ Поклони се Милош и пође му руци; он не даде руке, но се у образ пољубише. — И рече Милош:

„Господару, сто живота да имам, свих ћу сто изгубити, а твоју ћу вољу и заповест до смрти испуњавати." — Стоје они Поцерци у највећем страу, гледајући ону тројицу без глава, док један рече: „Господару, нисмо имали међу собом свога војводе, опрости нам до сад, а од сад ми сви за нашим војводом а он за тобом у гору и у воду!" — а и други сви: „У гору, у воду, за нашим војводом" Ори се стотину и више гласова, да човеку и сузе потеку. — „Ето, којекуда, да је просто, а од сад да вас видим! Чувајте се да вам у таке гости не долазим." Сви му се, и ми и Поцерци, поклонисмо и благодарисмо. Поцерци пођоше руци; он се по с неким у образ пољуби. Те ти Богме и ми с војводом сви и са свима љуби се у образе (као добра фамилија на Божић око пуне софре): „Наша браћа, наша браћа! Христос посред нас!"

Вратимо се у логор. Кад сутра да видиш наше браће Поцераца са својим војводом — нагрну као скакавац у логор! Не верујем да је који смео остати, већ ако какав врло престарео, да сарани ону тројицу посечених. — Ето шта у своје време важи паметна строгост: погубити тројицу за сачувати хиљадама. Истина да мени не пристоји овако мислити и говорити, али и Христос спаситељ себе је дао на смрт, да спасе сав род човјечески. Тако је и Карађорђе радио. Прикучимо се поближе Добрави; Карађорђе нађе један проштац себи из ливаде, и заповеди да сваки војник, пешак

и коњик, нађе проштац и преготови, кога пушка не може пробити. Ово је (горе приповедано) бивало од маја 1806 до 30 јулија. Пођемо, 31 јулија; дођемо на Мишар; по приличном боју начинимо шанац. *

* Међу протиним белешкама има и ова: „Дођемо у Бељин, одемо у Мишаре 1 августа. Бојеви. Оде Карађорђе, ми останемо на Мишару и често смо с Турцима бојеве заметали, где је од обе стране гинуло.“

О ПРАВИТЕЉСТВУЈУШЧЕМ СОВЕТУ

Како је совет у Србији постао 1805 августа 15.

У Петербургу српској депутацији пребацивали су и преговарали (Чарторински, иностраних дела): да наш Карађорђе убија и неправде чини. На то смо ми депутати одговорили да није истина; но Карађорђе, од сваке оне нахије, која је са оружјем на Турке устала, заиште од нахије најбољега и правосуднога човека, и тако од сваке нахије по једнога са собом води, и свакога кривога даде оним људма те пресуде, и какву каштигу они изрекну, он, Карађорђе, даде својим момцима те изврше. — Он (Чарториски) каже: „Ако је тако, то је добро; ако и није, нека буде. Иваља да имате синод. Јербо нити ће Росија, нити икаква држава, корешпондирати са једним човеком, но са народом и са синодом.“

Како депутати из Петрбурга, ја и Јован Протић, дођу око половине јануара 1805 године, — први око Карађорђа, Јакова, Милана и кнеза Симе и прочих старешина мирских и духовних, Јова Протић пак око Миленка, Добрњца и прочих — навале да се синод постави. И, како Карађорђе, тако и сви други и народ

кабули и жели да се темељ правитељству поставиј. Но будући да је навала турска од свију страна, зато се није могла скупштина сабрати.

Док је Карађорђе Карановац тукао и 29 јунија [18] попалио и Турке истерао, дотле дође му известије да је порта учинила нишкога Афиз-пашу везиром београдским и наложила му: да покупи војске колико му треба и да дође у Београд, да Србе покори. Афиз-паша одма почне купити војску. Међу тим нареди да се неколико хиљада покроји оних малих црних капица од абе, као што је онда у пожаревачкој нахији раји Србима адет био носити, и малих бритвица; и да фесове поодузима а црне капице подели, и да оружје одузме а бритвице да подаје, које је неколико пуних кола спремио и натоварио био. И одма је послао свога Омер-агу у Ужице за муселима, и да купи од Босне војске, да буде готов, док и он у Београд пође. На тај глас, по узетију Карановца, остане Карађорђе, да око Јагодине скупља војску, да дочека Афиз-пашу, а пошље преко мене да са Миланом и Јаковом гледамо не би ли се од које руке са Ужичанима уговорити могло: да они мирују и да се у бојеве не мешају; бар док би Афиз-пашу разбили. „У противном случају како најбоље знате — вели, — само гледајте, да мени Ужичани за леђа не дођу, кад се ја са Афиз-пашом побијем." (Божа је и Веса Велимировић отерали из Карановца топ у Бранковину.)

[18] У првом издању стоји погрешно: јулија.

Ја се састанем са Јаковом и Миланом. Позовемо и дођу нам 20 Турака Ужичана у планину Црнокосу. На питање српско: зашто су дозвали Бегу Новљанина и Фочића Осман-агу из Босне, и што ће им Афиз-пашин Омер-ага из Ниша, и зашто купе јабанску војску, и на што ће им та војска? — Ужичани одговоре: да они не купе војске, но да је из Ниша дошао Омер-ага са Афиз-пашином буруntијом, и он га зна шта ради и проче. Срби одговоре Ужичаном: „Та ви добро знате да је босански везир Бећир-паша предао нама четири дахије; на наше искање морао допустити те смо им главе поодсецали; чули сте и добро знате да су шабачки Турци, не могавши трпети од нас бојеве, лане из града истерали Мус-агу Фочића са његових триста момака јаничара; пак су сада с нама у миру и љубави, као што смо и пређе били, а иначе би погорели. Тако дела-те и ви истерајте Омер-агу нишкога, Бегу Новљанина и Осман-агу Фочића и њиову војску, пак ми да идемо нашим кућама, а ви останите у миру и с нама као и до сад у љубови и комшилуку; или дајте да их ми истерамо или побијемо.“ Ужичани кажу да их они истерати не могу, „нити их вама у руке предати можемо, јербо то и наш дин (вера) не допушта.“ Срби рекну: да ће они доћи са војском да их отерају или побију, пак ће онда целоме Ужицу и свој сиротињи бити тешко, „а сав грех на ваше душе!“ И тако се растану, и свак у свој логор оде.

По растанку са Турцима, ја одма дођем у Бранковину, распишем на кметове да у речени дан сваки што више војске у Бранковину доведе; и Божа је та писма разашиљао, а ја хитно одем на Забрежје [10 јула 1805] и у Земун ради џебане и других војених потреба. Како дођем, одма са оном војском из Бранковине и топовима и џебаном пођем, најпре јавивши Јакову и Милану, да ћу ја преко Маљена у Пожегу, јербо за топове нема друга пута на Ужице, но да се они старају, да не бих ја изненада на Турке нагазио. Они одма све војске прикуче близу Ужица, и по велиликом боју око свега Ужица поправе метеризе, тако и Турци око својих кућа бусије поватају, и бране се из пушака и са града топовима. Наша војска тако је око Ужица стајала: од Поникава са запада кнез Милић Кедић из Суводања ваљевског и Хаџи Мелентије архимандрит рачански са једном горњом части соколске војске; Јаков Ненадовић од севера пак с ваљевском на Татинцу, Крчагову до Крушчице; Милан уз реку Ђетињу од истока са Рудничани; прота Милутин [Илић] гучански од југа са Забучја. И тако се жестоко туку. Дођем са топовима и оном војском, која [је] поткрепила опсаду. Наместимо два топа (више их није ни било) према граду на Крушчици. Сви коменданти, војводе и старешине стајали су сваки међу својом војском и храбрили, ја сам стајао код оба топа, помагао са момцима топове пунити, јербо нисмо имали до само мало вешта једнога топчију, а

другога нам ранише Турци на Карановцу. Ту је било ђулета сумпором и смоловом жицом обвијених; ту је било са ковачким меовима усијатих гвожђа, најпре по фишек земље набијемо пак вруће гвожђе у топ. Чувши наша војска наше топове како пуцају — а могла је скоро сва војска видети, јербо је Ужица у равни, а около брда као венац куда наша војска стоји, и скоро свака војска другу види, — на глас топова још боље охрабри се војска и жестоки бој удвоји се. Турци одбијају, наши наваљују. Ту је између прочих погинуо наш храбри барјактар Дамјан Миленковић из Кутишице. (Тога смо Дамјана ја и стриц Јаков јоште 1804 године слали у Црну Гору до владике Петра и у Рисан до Ивелића, те је ајдучки очô и дошао и писма однео и донео.) Пуцајући таким ђулетима и врућим гвожђем, погодимо један пут од џамије у мунаре, која је сва од чамовине или од луча. Запали се мунара усред вароши. Пролети једно ђуле и баш у метериз, где су око 200—300 Цигана од камења метериз начинили на Забучју, а кад ђуле паде иза леђа међу Цигане, и камење по њима прсну, наши ти Цигани не чекају друго ђуле, но сви широм оставише метериз и преко Ђетиње граду побегоше. А Милутин прота са Драгачевцима упаде за цигански метериз, а наши сви унаоколо повикаше у глас: „Утекоше Турци, утекоше Турци, утекоше Турци!“ — Чујући Турци тај глас, а видевши где џамија скоро усред вароши гори, у један пут оставише своје бусије и побегоше граду. Срби

јуришише и са све стране запалише куће. Наши, који су знали где је затворено око 60 Срба варошана и сељака, отрче, обију затвор и пусте да не погоре. Ко није погинуо или рањен, или не трчи унутра да пали и пљачка, но стоји на брду, као ја на брду код топова, врло му је лепо било гледати Божије чудо, како сва варош у један пут пламти. Ветра ни најмање нема да дува, но из доље дигао се пламен у ведро небо, и кад високо дим као дебео столп изађе, онда се рашири облак од дима на подобије амбреле, и озго лад начини — то је било лицем на св. пророка Илију, 20 дне јулија 1805; тај је бој трајао ноћом, и од јутра до четири сата после подне; — да у Ужицу ни једне куће или зградениси имао видети. (Кажу да је било кућа 5000 турских.) Само се види што није могло у град стати, јербо је град мален: — преонуло око града женско и мушко као рој за грану. Чујеш само јаук жена була и писку деце.

Зауставимо војску. Наместим страже, да се војска близу робљу не прикучује. Дође весник од Турака, моле да изађу на разговор. То им се одобри, и дође их 20, које стараца белих брада, које агалара. По поздраву и мало на земљи одмора, како Турци, тако и ми Срби све што је било припишемо судбини, и да је то од Бога к'смет. „Што је коме господини Бог на рођењу записао, ваља да претрпи; но како ћемо од сад?“ — „Добро ћемо, господо! Прво, истерајте Омер-агу нишкога, Бегу Новљанина и Фочића Осман-агу и њиову војску,

који су и донели угарак и ваше куће попалише; друго, донесите 50.000 гроша, да поделимо војсци која је своје кућне послове оставила и око вас дангуби; треће, да доведете 80 добрих коња, да потпунимо у кога је момка коњ погинуо: пак ви, који може нека овде седи, који не може пут му је отворен у Босну.“ Турци обећавају Омер-агу, Бегу и Фочића и њиову војску истерати, али не могу, нити имају, новаца и коња дати. (Да, заборавио сам, — овај Омер-ага послао ми је Афиз-пашину буруntију: да ја као човек књижевник знам да је греота се цару противити, но да окренем народ опет под царев скут, и да ће ме цар бератом и ферманом као мог оца учинити оборкнезом, и проче. Баш је лепо погодио коме је послао буруntију. Посекао ми оца, па мене кнежи; лепа памет!) Ми останемо при првоме искању. По многом разговору и цењкању, веће Турци кабулише, изнесоше 50.000 гроша и доведоше 80 добрих коња.

Јаков и Милан броје паре и подељују коње, а мени дају једнога врло добра хата под добрим такумом и рактом. Но ево сад нешто новије! Нећу ја тога хата, него хоћу онога хата кога је Осман-ага Фочић дојашио у Ужице тј. белога крхата, јербо је његов брат Фочић, када је мога оца посекао, мога коња одвео. Вичу Турци: „Вала је овај хат бољи него Фочићев; а његов неваља ни сто гроша!“ — Виче Милан и Јаков: „Узми, добар је хат и окићен; ето каже господа да онај Фо-

чићев не ваља.“ — „Ваљао, не ваљао, ја хоћу онога кога је Фочић дојашио, или ћу сад ја подићи војску, ударити на град и сам га узети а може бити и главу Фочићеву, и више зла бити; но ви се маните бројања новаца све ће то на празно бити.“

Одустанем оданде, одем међу војску и кажем: како ми је Фочић, кад ми [је] оца посекао, одвео мога коња, а сад неће да свога даде, но хоће на срамоту да га јаше, а другог подмеће, а ја хоћу на град с војском, да га сам узмем. Ту је био кнез Милић Кедић, наши сви капетани и Мутап, војвода Милош Обреновић и прочи. Онда Мутап: „Хајте, браћо, хајте! посекао ми оца, поарао ме, одвео ми коња, пак сад не да но, код оволике наше војске, да ми га јаше на срамоту; хајте, браћо, на град!“ Залупаше добоши, развише се барјаци, полетеше војске свака своме старешини. Гледају Турци и питају Милана и Јакова: шта ће оно сад бити? — „Ето шта ће, човек хоће Фочићева хата или хоће на град.“ — „Аман, уставите!“ — „Ми, веле, уставити не можемо, јербо њега сва војска слуша скоро боље него нас; но идите ви и молите га, јербо ће нам сав посао покварити.“ Дође Хаџи-Ибраим Ваљевац и јоште два старца. Почеше говорити: „Прођи се, човече; баш кад је за тим стало, дај момке и да пошљемо три Турчина, нека хата доведу, макар се са Фочићем побили.“ Спремим Цинцара Марка и Илију Клонпу из Ваљева, и поведу јоште четири момка. У град оду, заишту хата белога,

но Фочић почне се противити: да не да до мртве главе. Онда скоче Ужичани: „Вала ћеш га дати, или ћемо сад и тебе и хата предати Србима у руке. Зар ти је мало што сте донели угарак и наше куће попалисте, но јоште хоћете да и робље Србима у руке дате? На поље из града, пак делите мегдан са Србима!" — Фочићу се немадне куда, заповеди те хата изведу, гола. Момци рекну: „Ми га водити нећемо и не смемо без добра такума." Онда изнесу сав коњски такум, и кубуре сребрне и проче, добро га одену. Фочић се заплаче, пољуби хата у чело, и момци узму и доведоше на Татинац. Истина да онаких хатова може бити, али ретко, и у свој Србији ни у једнога није било онакога а то ли бољега; и тако сам га после јашио много година. (Запретимо те и Бега Новљанин, који је кнеза Ранка, Лукина брата [19], 1800 лето, убио, пошље свога хата Луки.)

Ето сад је мирна крајина! — Новце и коње поделимо. (А и пријатељима нешто около пошљемо.) Коње потпунимо који су изгинули, и отменим буљубашама. Поставимо Алексу Поповића из Субјела за ужичке нахије војводу. Огласимо да сваки Србин слободно долази у Ужице — а чаршије нема, јербо је све изгорело — и ко има шта продавати. За сигурност јемствују ужички Турци и српски поглавари. Ужичани истерају своје госте у Босну; а ми одемо сви сваки својим кућама.

---

[19] На стр. 42 вели да му је био братучед.

То је било дне 22 јулија 1805. — (Ту је било, кад су ови Турци Ужичани пипали руком српске топове, и кад су видели да нису древени, као што су они држали, сузе им удариле.)

Хајдемо сад Карађорђу и Миленку, да видимо шта раде.

Карађорђе скупио потајно војску око Јагодине и чека да Афиз-паша пређе преко Мораве, и да га дочека у бусији, зовомој Жиље. То је место, идући од Јагодине к Ћуприји, шума и честа да ни пешак никуд проћи не може, а то ли коњик, но само туда и то узаним путем, као што је у Мачви Китог био. Но по несрећи обадва су та пута и шуме окрчена и у ливаде и њиве обраћена, и то је велика штета за Србију. Дозна Афиз-паша, да га Карађорђе чека да само преко Мораве пређе, да га дочека, а Миленко, који је стајао у шанцу на Иванковци, за Афиз-пашом да пође, и тако да међу две ватре Афиза увате.

Не смејући Афиз преко Мораве на Карађорђа, но пошље три Турчина код Миленка, и говоре: да се Миленко уклони с пута, да Афиз-паша с царевим ферманом и војском прође преко пожаревачке нахије у Београд, и како Афиз-паша у Београд на везирлук седне, да ће писати да цар пошље ферман и берат на Миленка да он буде у пашалуку највећи кнез и тако даље. — Миленко одговори: „Кад је Афиз са царским ферманом, нека иде царским друмом, преко Мораве, Јагодине и даље Београду, куда су од Косова пак до сад везири у Србију

улазили и излазили. А што ми берате и кнештво паша обећава, знајте да ја волим над овим крајем комендант српски бити, него бератом над свим пашалуком кнез бити. А Афизу преко Пожаревачке проћи не дам.“ — Турци: „Миленко! У тебе је мало војске, а у Афиза силна је војска, он ће и на зор проћи.“ — Миленко: „Може преко моје и мојих војника мртвих глава; али док један жив траје, проћи му овуд не дам. А Бог праведној страни помаже. Таки и последњи одговор и селам однесите Афизу. Више нема разговора!“ — Турци оду и кажу све Афизу.

Миленко, видевши да Турци преко Мораве на Јагодину неће и не смеду, и добро се увери да ће сутра сва сила на његов у Иванковци шанац ударити, одма пише у Јагодину Карађорђу, и све му јави, и каже, да ће сутра на њега Афиз ударити, но нека он прикупи војску близо, и да Турцима с леђа удари. Карађорђе, како се извести о свему, одма прикучи војску Морави, и почне преко Мораве преводити. Но Афиз не чекајући дуго, но сутра рано са свом војском крене, удари на Иванковце, и вас дан на Миленка јурешивао, а овај га храбро дочекивао и одбијао вас дан до мрака, где је доста пало са обадве стране, али је пет пута више пало Турака, јербо они с поља јуришају, а Срби из шанца дочекују, и Турци вас дан своје и мртве и рањене односе. Кад се веће мрак уфати, Афиз поплаши се и у Параћин врати. Самих мртвих турских коња преко четири стотине што

је око шанца лежало, кроме што је рањених одведено.

Карађорђе и Младен, како војску преко Мораве преведу, поитају на Иванковце; но већ и ноћ настпи. Брзокоњици отрче, а не јавивши напред да иде Карађорђе и Младен, но у мраку прикуче се шанцу. Миленко помисли да се Афиз-паша повратио и повиче на војску: „Плотун јунаци!“ Војска опали пушке; како се говорило око 10 с поља које мртвих које рањених пало ; док се ови одбију натраг и добошом огласе, и познаду се.

Сутра рано Карађорђе изведе војску и топове на брдо више Параћина, и неколико топова опали. Афиз-паша уплаши се и са свом војском побегне у Ниш, где после неколико дана, или од стра̂ или од срамоте на пречац умре. Како Афиз из Параћина изађе, Карађорђе да дозвати неколико параћинских Турака, и каже им да он на Параћин војсци не да, и да он није ни с царем ни с другим пашалуцима околним у кавзи, но само с београдским дахијама, субашама и са оним који зулумћарима помажу, и тако јави, да сваки Србин слободно у Параћин ради куповања и продавања може ићи, за то он и параћински Турци јемствују. Одатле врати се свак својој кући, а Карађорђе у Тополу, откле нам јавља све како је Афиз-паша прошао. Ово је било око — од 1 пак до седмог или 10 августа 1805 године; датум не памтим [20].

---

[20] Бој на Иванковцу био је 6 августа.

Сад у два месеца, ми освојивши и попаливши Карановце, разбивши Ужичане многобројне и Ужице попаливши, разбивши силну војску Афиз-пашину, трима славним победама опојени, сваки Србин и Српкиња песму пева гордо. Шта нам сад треба радити то је: да се постарамо сад за у внутреност добар поредак увести. Ја не сметајући са ума, да нам прво намерени синод ваља увести, (о ком Божа пише једнако у Бранковини устројеније, које овде прилажем) сгласим Јакова, Милана и кнеза Симу, као коменданте. Пишемо Карађорђу, да нам 14 августа дође у Боговађу увочи Велике Госпође. Наредимо и разрежемо од ваљевске, београдске и рудничке нахије да оближњи крајеви, за 1000 за скупштину, сву потребу донесу у манастир Боговађу, и оближњих крајева буљубаше да доведу 7—800 момака с пушкама дугим, и то да буде све увочи Госпође у Боговађи. Довеземо оба топа, који ће на црквене возгласе пуцати и плотуне палити. Дозовемо ваљевскога владику Антима (истина да је био Грк, али света душа), који ће на светој тајни Карађорђа помазати светим миром. Божа је спремио једно слово врло возбудително за слободу и трогателно, које ће се очитати у цркви при помазанију Карађорђа, и шта је његова дужност, и шта на заклетви на себе прима; друго пак слово народу и војницима, на пољу, шта је сав народ дужан и проча — и да онде људе за синод изберемо. Ми смо довели кмета Весу Велимировића из Љубинића за Ваљевску, Коју

Ивановића из Свилеуве за Шабачку. Милан довео Стојана из Берчића за Рудничку. Све је то у приправности било, и са радостију чекамо, да нам дође господар Ђорђе, да сутра на Велику Госпођу чинимо параде и церемоније. Истина биле би просте, али би нас Србе здраво веселиле; док пред мрак 14 августа дође татарин, донесе нам од Карађорђа писмо, да он у Боговађу не може доћи, но да је он наредио да буде скупштина у Борку код кнеза-Симине куће, но ми тамо да идемо. (Тога узрока нисмо дознали, зашто нам не дође; може бити није хтео себе понизити на наш позив, но он хоће, како и где он рекне.) Како нам је свима собратим жао било, што не могосмо чинити наше намерене церемоније на славу како Карађорђа тако и целог народа!.. Но се повинујемо заповести, одберемо најотменијих око 300 људи и владику Антима, а проче отпустимо кућама. Дођемо у Борак, и тамо је све готово за скупштину. Разговори били су о свачему а највише о попуњавању на бојевима са Турцима џебане, да гледамо не само потрошено попунити но и више добавити, и да ћемо о јесени опет скупштину собрати, и колико се на скупштини одобри на вилајет порезати, да се дугови подмире и одуже.

Међу прочим разговорима у заседанију, ја опоменем: „Господару! будући да сте ви и све старешине обећали, да на првој скупштини синод поставимо, и да је то сав народ чуо, и да с нестрпенијем кад ће се синод установити погледа; а ово је скупштина, и

сад је време!“ Карађорђе: „Којекуда, ето у скупштини пак бирај најбоље и кога хоћеш, пак људе води у манастир Вољавчу, и тамо седите!“ — Ја одма искупим Весу Велимировића из Љубинића, за Ваљевску; Коју Ивановића из Свилеуве, за Шабачку; Стојана из Берчића, за Рудничку; Павла Поповића из Вранића, за Београдску; које смо за то опеделеније и довели. Преставим како Карађорђу тако и овима, и кажем који је за коју нахију. Карађорђе и сви рекну: «Да Бог да срећно!“ — „Сад“, вели Карађорђе, „узми их пак води у Вољавчу; и старајте се како вас Бог учи за сав народ српски, да би и мени терета мало скинули; а ја ћу скоро тамо доћи.“ Али ваља да од сваке нахије по један советник буде, зато Божа одма написа од његове — Карађорђеве — стране заповест: да свака нахија собере од старешина, буљубаша, калуђера, попова, кметова и од простог народа целу скупштину, и да између себе изберу најбољега, најправдољубивијега човека, и у ком сва нахија има повереније, и да га закуну: да ће он са прочим советницима о свему народу српском беспристрасно бригу носити, а наипаче о својој нахији; и да ће свакога праведнога заступати и бранити, а крива, био он комендант, војвода, буљубаша, поп или калуђер или кмет, без разлике и лицемерија, кривца великога за његова дела у синоду јавити, синод пак врховноме вожду Карађорђу, који ће согласно крива каштиговати а права одбранити. И кад се закуне, нека му скупштина

полномошчије са потписима целе скупштине даде, нека доносе у Вољавчу, и онда ће га синод за свога содруга и синоџију примити.

Онда ти ја и Боша и она четворица горе речена с места одемо у монастир Вољавчу, где само нађемо ватре и један арар брашна кукурузна калуђерскога. Монастир сиромашан, ћелије малене и ниске. Велике рудничке планине до манастира притисле, и једва човек с коњем дође а кола никако; нас шесторица и шест момчади једемо оно мало калуђерскога брашна, али скоро да нестане. Пошљем нашега друга Стојана преко брда у Црнуће и даље, те нам нађе брашна и купи, и људи на леђи доносе, и по нешто пасуља. Кола никако доћи не могу. Гдекоји се понамешта по доксату, где спавамо. Наша је срећа што је било лето, како смо прави испосници са раном, јоште да је зима, онда Бог зна шта би било.

Нађемо једнога сељака, те нам отеса и начини од липовине астал и две клупе; наместимо у једну собицу; простремо једну мараму на астал, метнемо свето јеванђеље и манастирски крст, и око тога чинимо заседаније. За чоју и друге мале канцелариске ствари поручили смо да се донесу. Одма нам дође кнез Јанко из Коњске за Смедеревску, Ђурица из Ресаве за Ћуприску, Вукашин из Сабанте за Јагодинску, Јован Протић за Пожаревачку. Сваки је донео како се заклео, и од скупштине полномошчије. Чуше околни људи за синод и навалише као на светињу, тужити се

и питати које за што. Особито калуђери са старим дипломама, да им потврдимо. Друге смо људе задовољавали како смо умели, калуђере пак одбијали смо: да није синод јоште потпунио се, а и то требаће чекати да буде, и да скупштина привилегије потврди итд.

Постећи онде, а не имаде се гдегоде штогод за јело купити (сваки би од нас волео се са Турцима тући него синодовати у Вољавчи), пошље мене дружина у Тополу, и кажем господару Ђорђу, какву оскудицу у лебу и у свачему трпимо, а и сам је видео, кад је долазио, зато га сви молимо да нас макар где премести, макар где у село, где би имали штогод за јело и за коње купити. Он каже: „Видим и сам да се мучите, али тако је сад време, а да ће Бог и боље. Ја ћу писати Јакову и Милану нека каже боговађским калуђерима, нека вам што за дочек приправе, пак идите онамо." — Ја одма одем у Вољавчу, кажем господарево одобреније, и сви се обрадују. Трећи дан спремимо се и опростимо са пустињом вољавачком и пођемо за у Боговађу. Ударимо на Тополу, где нас је лепо угостио; ми захвалимо господару, дођемо у монастир Боговађу. Калуђери нас лепо приме. Поделимо собе и квартире; определимо најлепшу игуманову собу за заседаније. Са калуђерима у великој трапезарији ручавамо заједно; сад нам се чини да није лепше ни цару. У том ту нам дођу наручене ствари, као: зелена чоја, чираци, маказе, артије, восак и проче канцелариске потребе. Прострeмо чоју по лепом

асталу, исправимо евангелије и боговаћски велик сребром оковани крст. Сад наставимо радити, што смо у Вољавчи почели, тј. пишемо у сваку нахију: да сакупе општу скупштину од нахије, војене поглаваре, попове, калуђере, буљубаше, и од села по 3—4 и 6 људи, и да између себе изберу по три најразумнија и најбогобојажљивија, и који су у народу као правдољупци познати, и да их закуне скупштина: да ће они у магистрату седети, и свакоме без разлике беспристрасно и безлицемерно, по садашњем обичају, за сад, и по чистој својој совести, судити. А будући да за сад немамо других писара, зато да одреде где има повише у једној цркви свештеника по једнога, да код маћистрата моли се Богу и да може штогод од магистрата у совет отписати и јавити; и да те људе наместе или у варош, ако није изгорела, или макар у селу у какву кућу, да седе и да суде. У повећим пресудама могу позвати и војене старешине; у недоуменију да јаве синоду од нахија које су ближе синоду, а синод јавиће Карађорђу; а које су нахије ближе Тополе, оне нахије и маћистрат нека јављају Карађорђу, а господар Ђорђе јављаће совету И то да буде одма испуњено. И магистрати се поставе за сад тако, док се совет са г. Ђорђем постара и друге уредбе пошље.

У Ваљеву је сушчествовао магистрат јоште од 1804 године од првих дана маја. Најпре смо од све нахије саставили на Рељину Пољу скупштину, одредили Петра Читака из Мушића,

Јована Рабаса из Рабаса и попа Мату из цркве бранковичке, јербо је у цркви бранковичкој онда било четири свештеника; и дали смо им два пандура. И кад смо у Ваљеву поставили мађистрат, онда смо са војском отишли на Врачар, на летњи Никољ-дан. И војене старешине јављале су у синод како је по внутрености и како нам се око граница налази, а ми смо из синода слали господару Ђорђи тако исто из доњих нахија; а ближе нахије Тополе слали су известија у Тополу Карађорђу, а он нама и извештавао како нам по внутрености и по нашим границама стоји.

Седећи ми у Боговађи, и частили смо се с калуђерима — премда смо и ми понешто куповали, али не све; у Вољавчи нисмо имали ниједнога помоћника за писање, него је Божа био и канцелиста, препишчик, протоколиста и све, само што сам му ја каткад помагао преписивати, ем преседник, ем експедитор. У Боговађи имамо два калуђера, Неофита из Дрена и Мојсеја игумана[21], те су помагали концепте преписивати. Зато треба нашим калуђерима благодарити, што су нам монастире сачували, где се наше свештенство учило, и нашу веру и обичаје сачували, те се нисмо истурчили или попокчили као у Босни.

Но и ту нећемо дуго седети. Казаћу вам зашто. Смедеревске нахије старешина, Ђуша Вулићевић, дође у Смедерево у српску варош.

---

[21] Умро је после 20 новембра 1811 а пре априла 1814, када је игуман био Авакум Петровић.

(А Турци били су сви у граду и како су јоште били 1804 лето. Када је Карађорђе предао пожаревачке Турке, udari на Смедерево, да и њега туче. Смедеревски Турци изађу пред њега, и замоле га: „Немој нас тући, ми ћемо с миром седети у граду; а ти иди, како годе са Београдом учиниш, ми се противити ништа нећемо." Он даде им веру, да се не боје, но само мирно у граду да седе, и тако их у том примирију остави.) Сад, 1805 пред јесен, дође Ђуша Вулићевић у Смедерево, и са Србима врло се веселио, али кажу да се врло напио, пак ноћом сам дигне се на градску капију. Турци викали: тко си? и натраг! — Ђуша шта је говорио, не знам, и није хтео одступити. Најпосле Турци опале из пушака и убију га.

Чује то Карађорђе. Колико је жалио Ђушу, више се обрадовао и веселио што су Смедеревци веру и примирије преступили и повод дали, да их тући може. Скупи војску и опседне и туче Смедерево. Баш не памтим колико је дана тукао, пише мени у Боговађу, те и ја одем у Смедерево. После неколико дана Турци се предаду, и ми у град уђемо. Преберемо турске аласе, и неколико најсиромашнијих, за које смедеревска нахија каже да су поштени и мирни, оставимо у доњем граду, да живе у својим кућама, а друге све оправимо низ Дунав.

Афиз-паша када је купио у Нишу војску, послао је уз Дунав на лађи преко педесет харара великих, у сваком повише од сто

ока пиринча; и кад он дође с војском у Београд, да онај пиринач крене у Београд. Кад наша војска уђе у град и опази пиринач, почеше сваки јагмити, свак за себе. Ту се деси неки буљубаша Живко Шљивић из пожаревачке нахије, који је после војводом постао, и узе један арар. Кад ја видех да се тако може, бацим мој шал преко два арара и рекнем: „Ова два хоћу ја за свети синод!“ У оно веће нико не дира. Живко са момцима пренесе свој арар и у једну кућу мету. Ја му рекнем: „Молим те, буљубаша, да и ова два за свети синод тамо пренесемо.“ Живко одма заповеди момцима, те пренеше код његова арара, и кућу затворимо.

Сад Карађорђе рече: „Хајде, вели, да бирамо куће за синод.“ Нађемо једну прилично лепу кућу. „Ево ти, вели, куће за синод, а ево около других за ноћивање синоција; но иди у Боговађу, и све пренесите овде у ову кућу.“ Ја сутра пораним и, кад у Боговађу дођем, кажем, да смо Смедерево од Турака очистили, и да смо тамо нашли приличну кућу за канцеларије и за заседаније, и да имају квартири од турских кућа, и да је заповедио господар Ђорђе да се спремимо и у Смедерево идемо. Ми се са нашим духовницима опростимо, и они нам за срећно путовање молитву очитају и отпоју. Ето и друго преселеније синода.

Дођемо у Смедерево, у наших царева и деспота град, и све како ваља понамештамо. Најпре учинимо рачун досадањега на синод

и око синоџија трошка; нађемо да смо за све то потрошили 1300 гроша тј. 130 дуката цесарских. (Јербо смо се о себи као и други војници ранили о свом трошку.) И мени синод даде облигацију, јербо сам ја све моје сопствене новце трошио. Ми како смо дошли у Боговађу, одма смо послали на забрешку и шабачке скеле, да скелеџије држе чисте рачуне и да, ником другом но синоду, сваког месеца доносе рачуне, и што буде готових новаца донесу. Како се наместимо у Смедерево и почнемо радити у Смедереву, пошљемо наше скелеџије на Гроцку и по Морави. Истина да онда није било трговине и слаба је хасна бивала, ал' опет понешто у синод дође, и синод мени у Смедереву врати сто тридесет дуката, које сам на основаније синода потрошио.

Ту нам је дошао у синод Младен Миловановић из Ботуње за Крагујевачку, Аврам Лукић из Драгачева за Чачанску, кнез Василије за Ужичку. (Тога смо Аврама слали у Тријест, те нам је испросио од Срба у Тријесту око 2000 фор., и то је онда лепа помоћ.) Туна, како смо умели, радимо, а све се надамо кад ћемо Београд узети, да и тамо четврто преселеније синода дочекамо, и Бог даде те дочекасмо. Ја кажем: „Господару, сада се доста советника искупило: ја сам довео Весу из Љубинића за Ваљевску који ће овде у синоду остати, ја ћу да идем кући, да мој стари занат предузмем." — Карађорђе: „Енеде га сад! А што си људе искупљао, кад ниси мислио са њима

седети? и прочаја ...Но иди ти, брат-Весо, кући, а кад ја мој стари занат почнем радити, онда ће и чича прота свој стари занат." Веса једва дочека и оде. Онда отпусти и Ђурицу из Ресаве — зашто га је отпустио видећете; — а одма на његово место дође Здравковић из Ресаве, Милосава Ресавца отац, за ћуприску нахију. Ту нам дође Савић (Југовић) у опаклији; и будући да је онде седео владика Леонтије, и мислио је да владика има вливаније у совету, зато се око владике умиљавао, да би га владика у совет примио, а друге као за маловажне држао (зато је неко време као у подозренију био), а није знао да је Карађорђе мрзио на Леонтија, као на најгорега Турчина, за тај узрок што су све четири дахије послали међу Србе владику и дошао је у војску и Србе советовао да се прођу буне, по да се агама покоре и проче, и мало још онде није платио; зато је Леонтије био у подозренију, с отога и Југовић који се с њим саобраштавао. Мене је много пута владика питао и кушао: шта су нам Руси рекли у Петробургу. — Ја сам то казивао: да Руси ништа друго нису рекли, но толико советовали да ми сами за себе пошљемо кнезове у Цариград и молимо Порту, да нам пошље доброга везира, и да нас од Гушанца и зулума ослободи, као што смо и послали проту Алексу из Шопића, Стевана Живковића и Чардаклију Петра 1 маја 1805 лето. А и г. Вук пише у својој „Даници" да је владика у Смедереву у синоду био, но то није погодио: био би,

ал' да није владика Леонтије у почетку код Карађорђа и код народа укварио, и не хтео остати међу народом (као наш свети Антим ваљевски, ако је и био Грк). — Кад је Божа умр̂о [25 марта 1807], његов млађи брат Михаило Грујевић стане за секретара у синоду.

Кад је мене Карађорђе по делу народњем послао у Беч, ја се упознам са Стефаном Живковићем (који је превео на српски Телемака). Позовем га да дође са мном у Србију. Стефан каже: „Имам само, вели, јоште по године да учим и да свршим науке, и диплому добијем, пак ћу прећи.“ — Ја му кажем: „Прођи се, брате, врага и диплома и више учења; нама је нужда и невоља за учене људе, и то што си научио нама ће бити за сад доста, а дипломе може бити да ћеш са сабљом у руци добити, како је код нас.“ И он послуша и пређе. То је други родољуб за Божом. — —

Питате ме, зашто је Карађорђе Ђурицу отпустио, или правије да кажем, из совета истерао. — Седе у синоду Карађорђе и запита ме: „Јесу ли ти сви советници од нахије полномошчије донели?“ Ја кажем да јесу. „Да видим“ вели. Уста Божа и у нашој младој архивици нађе и донесе и неколико прочита. „Нађи“ вели „брат-Ђуричино полномошчије, и прочитајте ми.“ — Прочита Божа; он слуша како се Ђурица у скупштини заклиње највећом клетвом, живим Богом и триста и осамнаест богоносних отаца и свим светим — по калуђерски — „да ћу ја Ђурица са дру-

гим синоџијама старати се о свему нашем народу, а наипаче о својој нахији, мотрити, истраживати, распитивати и чувати, да не би јачи слабијега, старешина, буљубаша, или газда сиромаха праведнога нападао и газио, и ако то не бих могао мојим добрим советовањем прекратити, да ћу без лицемерија, беспристрастија по мојој чистој совести у синоду јављати, да синод, како знао буде, права одбрани и крива да каштигује и проче.“ — Карађорђе: „Е, браћо синоџије (онда је било више браће него господина), је ли вам Ђурица јавио, да је њему познато, како је један буљубаша једнога поштена и права човека испребијао, ногама и чизмама газио, и да је тај човек после четири дана сав испребијан умр̂о?“ — „Није господару!“ — Ђурица уста и рече: „Заборавио сам, господару!“ — Ми се управ почесмо за нашег другара стидети, и почесмо разговарати шта је заслужио, када је заклетву преступио. Карађорђе пресече наше договарање и рече: „Брат-Ђурица, кад си преступио заклетву и ниси над народом надзиравао и ниси чувао овце, а ти узми капу, пак иди чувај свиње, и срећан ти пут!“ — Ђурица пођe му руци, а он трже руку. Тако ти мој Ђурица оде из совета. Одма пишемо под именом синода и Карађорђевим, и дође нам Милија Здравковић, отац садањег советника, Милосава Ресавца.

ПОСЛЕ ПРОПАСТИ

При паденију Србије 1813 године 23 септемвра месеца, Никола Мариновић, Земунац, бивши добар познаник, а можно да и ортак покојнога Милана Обреновића, поручи да војвода Милош Обреновић, што пређе може, на кленачки према Шапцу чардак дође: „Имам му нешто важно казати“. Војвода Милош, не хотев сам ићи, зовне и мене; пређемо оба, где запита Мариновић: „Како сте с Турцима?“ Кажемо: да се са шњима бијемо и да их се небојимо, а скоро ће и зима два зла раставити. А Мариновић кроз плач: „А јадно вам ваше бијење и небојање! А где вам је Черни Георгије?“ Кажемо: да је доле на Морави пред оном турском ордијом. Мариновић каже: „Није истина, но ено га побегао у Земун, а Београд пуст остао, Турци дошли у Смедерево и к Београду спјеше“ и проче. Кад се добро известимо и о истини уверимо, вратимо се натраг на Баир у наше шанчеве, кажемо самим војводама, и договорно одредимо војводу Милоша Обреновића и буљубашу Петра [Јокића] Securityолца, да узму све коњике који се онде накоде и да трче мензилски ону ноћ и београдски град уфате, ако пређе Турци

уграбили не буду, и како град уфате, да нам даду знак, да и ми сву војску и лаке топове довеземо преко Добраве, к ваљевској нахији, а да остане Луко са Шапчанима и Чупић Стојан са Мачванима према Турцима, где и сад стоје, нека шабачки град чувају, и нека се Турци око тврдог Шапца забављају или, ако смеду, на Врачар покрај Саве иду, кад је наш Београд, а ми им у народ не дамо.

Мало за тим дође Андрија Милошевић из Кутишице и посведочи да је Черни Георгије доиста побегао у Немачку; да је Јаков Ненадовић у совету напунио два бурета најважнијих писама, и на Забрежје, да се у Цесарију претуре, у место ракије, послао; и да је њему — Андрији — заповедио, те совет запалио, да не би Турци важна још писма затекли; и да су Турци на београдску нахију наступили, и да већ пале. То сва војска веће дознаде, и као гром поражена оно веће сва побеже низ Саву. Овим начином останемо ја и капетан Јовица Милутиновић, садањи член суда ваљевског, у нашем шанцу, са 18 момака, пунећи велики топ и на Турке бацајући, да би наша војска и топови даље измакли; и Турци ћуте. Док много после одласка наше војске, запали се једна кућа у граду; и звоно поче на опако лупати, и Турци онда повикаше: „Ала, ала, ала!“ и на град јурише, кога празна нађоше. (Говори се да је Луко од Думаче вратио једног момка, те је кућу запалио.) Веће се засветли и по нашем шанцу, и ми са 18 момака побегнемо низ поље шабачко за

прочом нашом војском. На дну поља, недалеко од Думаче ћуприје, стигоше нас Турци у мраку, и на стражње момке опалише пушкама, где Никола Живковић из Кутишице падне с коња неубијен, но близу у рит сакрије се, а ми за нашом војском побегнемо. Но чусмо где око Мишара пушке пуцају и хан у Мишару гори. Познамо да су Турци нас претекли и да нам је пут од наше војске пресечен, мало се повратимо, да их около обиђемо и претечемо, но кад дођемо на Мишаре, видимо да и на Добрави меана гори и пушке пуцају.

Вратимо се пут к Ваљеву, и у сунчево рођење дођемо на коцељевачку ћуприју, ту се с Јовицом опростимо и исплачемо један другом, аки последње целованије одамо. Јовица оде својој кући, а ја са оно момчади на Забрежје, где се народ у Цесарију превози: куда је и војвода Милош Обреновић на дан пређе био дошао с војводом Јефремом Ненадовићем (а није, као што Милутиновић каже, са својим Димитријем), и не нашавши своје фамилије, по коју је јоште пређе са Шапца послао свога Димитрија, да је доведе, нашавши Јакова Ненадовића у Забрежју, а не у Немачкој, и свога синовца Ристу, сина Миланова, кога је Јаков са собом из Београда и извео, Милош преда на аманет Јакову и сабљу Миланову и Ристу; кога је веће Јаков у Росију одвео. А Милош узме гуњ* од Дамјана Мар-

* Првих дана пропасти српске, све су се војводе морале крити, не само од Турака, него и од бегајућих Срба; јербо је народ врло био огорчен противу свију својих старешина.

Љ. П. Н.

ковића из Бранковине, и оде у Брусницу тражити своју жену и децу. Ја кад сам после Милоша дошао у вече, нађем Јакова у Забрежју и почнем га укоравати зашто нам пређе не казаше да ће бегати, да заједно сви бежимо, или да сиротињу Турцима предајемо, како ми је босански везир Деренделија бурунтију и Хаџи-бег своје писмо у логор наш у Липолист послали и понуђавали: да народ предамо на царски образ, да се не роби и не пропада, јербо је тако закључио султански девлет и росиски цар. Јаков се мени изговара и заклиње: да и он ништа знао није да ћемо овако бегати. Јаноћим у забрешком шанцу и оставим капетана Милована Зујаловића из Тулара с препоруком, да он туне командира и дошавши народ у Цесарију превози, а да ћу ја ићи пред Турке, и кад видим да они иду низа Саву, ја ћу му хабер послати, ко се не буде могао преко Саве превести, да бега у шуме. И отиђем уза Саву. У Грабовцу ноћим, пораним; дођем у Орашац, одакле из планине видим, где Турци из Дрена терају говеда и прочу стоку к Сави, на ушћу у Саву реке Вукодражи. Вратим се на велики друм, и кога сретнем да на Саву с фамилијом и колима иде, кажем: да се врати натраг, и кога сретне нека враћа и нека бегају натраг у велике планине, јербо су Турци, једни од Београда а други од Шапца, Саву уватили и од Цесарије пут пресекли, и који пођe упашће у Турке. Пошљем хабер капетану Миловану и Ђорђу Крстивојевићу, да су Турци на конаку

на Ушћу и да ће данас или сутра на Забрежје, а од Београда и сами виде димове, докле су Турци дошли.

Одатле се вратим и одем у Бргуле, мојој воденици, узети брашна и леба умесити, и онде оставим моје коње и проче момке, а са шест момака пешке одемо у село Конатице, где видимо Турке палеће село и арајуће, и они нас виде, и мисле да смо и ми Турци. Други су иза наших леђа, у Лисом пољу и Пироману. Покрај Турака пројемо и одемо кроз планину у Кожуар, на међи шабачкој. Видимо иза леђа где Турци пале Бањане и Љубинић. Пред вече вратимо се и, кроз љубинске попаљене куће и покрај једнога оделења Турака, дођемо у Таково Живану попа-Петрову, коме је кућа у лугу, где смо пређе још наручили, да он свагда готова за нас леба у преправности држи. Ал' то све Турци попалили. Одемо у једну ливаду и ноћимо. Рано устанемо.

И одам неколико дана и дању и ноћу у недоуменију. Турке видим, а топове чујем, како турски топови, једни од Смедерева и Београда до Колубаре, а други од Шапца и ушћа у Саву реке Вукодражи, глас топовски гласом гласу одговара. Видим и димове од запаљених селских кућа: једни од Шапца а други од Београда у небу се састају, у ведру дану облак начинили, и за свакога Србина који чује и види, канда га у срце ударају, или сам у огњу гори. Сад ми дођи, о витијо, слушај и гледај и опиши ако можеш

ондање грозно позорје народа српскога! а наипаче од Мораве те до Београда, где ни јунија дјети обојего пола ни стољетнија старци не пошчажаху сја. (Од Мораве до Колубаре, јербо је ваљевска Посавина, што није могло уграбити преко Саве, то је побегло у планине, а села и куће празне остале и горе у ватри која су близу друма). Испитуј виновника а не осуждавај сама Чернаго Георија.

У таком крајњем недоуменију помислим: небо високо, земља тврда, а од Цесарије Турци воду затворили, бегати се нема куда а бранити се не можемо. Неизбежимо ропство и смрт пред очима видим. Презнем и отргнем се из руку очајанија, и аки од сна пробудим се и помислим: а да л' би се јоште у чем себи и свом роду помоћи могло? Од свију мисли ова ми се учини неопходимо најпреча и најнужнија: молити највећега врага, Турчина. Од два зла бирати мање.

Пређем на крај турске војске. Дођем више Уба на брдо Вучјак, где нађем око 30 Срба у скупу; плачући се поздравимо. Замолим ја некога Глишића Милована из Паљува, да ме послуша и однесе моје молебно писмо у турску војску. Глишић иза гласа повиче да не сме, но да молимо старца Јакова. Пошљем истог Глишића и два моја момка; доведу старца Јакова из Паљува. Ја му кажем моје намереније, и молим га да однесе моје писмо до везира Деренделије и до Хаџи-бега, у коме молим се у име народа: да не пале и да не робе, а да ће се народ на царски образ предати. Но

ево невоље: старац Јаков виче једнако: „Не смем те не смем, посећи ће ме Турци“. Молим, намолити не могу, а претње ми не помажу. На послетку кажем старцу: „Јакове, ти си од свију нас овде старији барем 25 година, умри пре нас 25 дана, а мореш спасти толику сиротињу од палења, сечења и робљења.“ И кажем му: ако однесе писмо у везиров логор, могу га Турци жива пустити, али „ако не однесеш, Богом ти се заклињем, да ћеш овде за по сата од мене погинути“. Кад Јаков види да му је мрети те мрети, пристаде да носи писмо.

Одсекоше му велики прут, навр прута начинише процеп, и у тај процеп мету писмо. Он узе тај процеп с писмом, подиже га високо да се види, и оде у турски логор. У том писму приклињао сам везира да престане робити и палити; сав се народ разбежа; шта ће цару пуста земља, шта ће им Србија кад све Србе исеку? и прочаја; — веће да устави палење и сечење по селима, а народ се предаје и на миру ће бити, и прочаја. Старац из Паљува доиста писмо однесе у процепу, но кад је преко поља близу логора био, три пут је падао, па опет устане и даље. Није смео никуд на страну, јер смо му казали, да ћемо ми за њим из шуме једнако гледати, хоће ли баш у Турке отићи. Везир, кад прочита писмо, заповеди одма те се сва турска војска из села поврати и престане свуда више палити и пљачкати, и крене се даље.

А старца Јакова невредима отпусте*. Наши оду на Врачар, приме од везира: муселима и кадију и одведу у Ваљево. И с отим се од Колубаре до Дрине мир учини и судови турски и кнезови поставе. По неколико дана, томе следује Аксентије [Миладиновић] кнез београдске нахије, и после оде кнез Аксентије са Шер-Чесмом и преда војводу Милоша и проче.

Ја пређем на Купинову. Чујем да је верховни вожд у манастиру Фенеку. Отиђем њему, где су били и свети краљ студенички и сви калуђери. На вечери напи један од калуђера: „У здравље врховнога вожда господара Ђорђа Петровића, коменданта серпскаго!“ — а он сирома бризну плакати и сузама лице му се обли. Дај ми сада онога јунака и иноверца, кога се ништа не каса као нас, да се држи и не заплаче, ако има и камено срце. Сва се вечера у плачевно позорије обрати. Ту је г. Јевтимије, ондашњи прота земунски био самовидец, који би може бити и боље казао. Одемо у собу где се кафа пије. Студенички архимандрит Мелентије [Никшић], стари Василије [Радосављевић][22] и Самуил. Сирома верховни вожд, све једнако јецајући и држећи руку на очима, на столици седи. Ја управ да кажем од плача једва сам проговарао за утешити вожда, и рекнем му: „Господару, није фајде

* Доцније, кад се Србија ослободила, писац ових мемоара израдио је, те кућа тога старца Јакова дуго времена није пореза плаћала ни на кулук ишла. Љ. П. Н

[22] Био је архимандрит студенички до 1790 године.

плакати, но узми пасош, иди у Брисел где се чује Александер, и кажи му: Ја сам Черни Георгије Петровић, који сам подигао мој народ, да га од турскога зулума избавим, и десет година држао се; а сад дође 20 Турака на једнога Србина и освојише нас. Зато дошао сам, каштигујте како хоћете мене, а избавите народ мој." — Рече му прота земунски: „Господару, тај совет врло је добар. Ни други ти лепши дати не може". — А вожд: „Тако је, којекуда; искао сам пак ми не даду Немци пасоша". — Ја му рекнем: „Ишти само до ћесара Франца, даће ти се; а у Брислу чује се да су обадвојица императора и прајски краљ, а кад дођеш једноме, онда можеш свима тројици". — Он: „Тако ћу и искати. Но иди ти обиђи и намести твоју фамилију пак дођи, пак ћеш и ти са мном ићи."

Ја одем у Купиново и у Ашањи обиђем своју родбину*, која је код својих људи већ намештена, и одем у Фенек. Кад ја тамо, ал' њега и проче отерали у Голубинце; те и ја тамо. Каже он да му не даду Немци пасоша, „но не знам ко ће носити прошеније." — Ја опоменем за Стеву Живковића, и они ме пошљу, да га зовем да напише на цареве прошеније. Одем у Земун, кажем Стеви зашто га у Голубинце зовемо. Стева каже: „Брацо мој, ја

* То су му била браћа, снаје и сестре, а његова прва жена раније била је умрла, а сва деца (десеторо њих) такође су поумирала још у годинама детињства. Мати му је онда још жива била, но није хтела са осталима бежати преко Саве, него је остала у Србији, и из своје куће прикрила се у суседну кућу у селу, где је после годину дана и умрла. **Љ. П. Н.**

хоћу; но нека оне курве новаца даду, јербо ја немам". Ја опет у Голубинце — и одем у Нови Сад да обиђем стричеву децу, као брат-Јеврема, његову мајку и проче. Док се ја у Новом Саду бавих, ал' и они сви се из Голубинца у Варадин дотераше и у горњи град метуше. Будем онде дан, два, пак бежи у Ашању и Купиново, док ме нису Немци ш њима.

О АЈДУЧКИМ ЧЕТАМА ПРЕ УСТАНКА КАРАЂОРЂЕВОГ

Ја сам од части мога оца Алексе описао житије, но ово сам заборавио, које мислим да је најважније од његових дела. Кад су Немци оставили Србију и своје судове пресекли, а турски судови нису јоште по касабама дошли нити понамештани, казао сам како је мој отац дошао из Карловаца [1791], предузео одржавати међу народом мир и тишину, а како је ваљевска нахија под заштитом од војске наше, која је становала код Ваљева у Кличевцу шанцу, тукла се по граници и бранила нахију од Турака, која је могла радити и са житом била је изобилна.

(Премда су многи Турци један пут долазили на Кличевац, и цели дан тукли се, где су мога оца били од шанца одвојили са числом војске, и са Турцима се помешали; ту мал' није погинуо, док није Кљуновић капетан из из шанца индат послао, и онако међу помешане Србе и Турке, опалио топовима и тако растави Србе и Турке. где је погинуо турски знатни поглавица и војсковођа Зеин Усеин-ага и много Турака. Од наших погине из Котешице храбри Марко Кара и више од српског фрајкора. Речени Марко убије Зеина, пак баци

шоцу а узме Зеинову шешану, но од шешане не имајући фишека да напуни но празном се кијачки бранио, и сав кундак о Турке испребијо, док много Турака салете и из пушака убију га. Зато би требало свакога нашега војника советовати, да у боју никада своје оружје, макар непријатељско и боље било, не мења, јербо сваки човек своме оружју ћуд зна, и од њега фишеке умерене има, и у њега се најбоље поуздати може. И за то одличије мој отац одма је ванжирао обрлајтнантом. Тај фрајкор и официре и ја сам видео у Кличевцу, а после ми је отац казивао да је тај фрајкор у хиљаду и осам стотина момака састојао се, из саме ваљевске нахије, који је само обучен био у фрајкорски мундир, и егзерцирали се, и да је под Михаљевићем из све Србије било осамнаест хиљада момака, који су се сви егзерцирали и против Турака уза сав немачки рат на Турке војевали. Само шабачка нахија није фрајкора давала. Немци су седели у Шапцу а шабачки кметови тајно су купили понешто арача и, кријући од Немца, по игуману манастира каонскога Макарију[23], у Зворник Видајићима пошиљали. Зато Турци на шабачку нахију и нису наваљивали, и она је могла слободно земљеделије обдржавати, и довољно ране имати; кроме што је морала кулук војскама немачким чинити.)

Као што сам казао, мој отац судећи ваљевском нахијом и овим крајем, док један пут

[23] Макарије Јаковљевић помиње се као каонски игуман још 1790 године.

Црни Ђорђе са педесет, шесет ли момака пређе Колубару на Маломе Борку, на Кршу, и пође од села до села, пређе у шабачку нахију donикле, пак се поврати, одакле његова чета натовари по неки казанчић и по неки котлић. Прелазећи преко ваљевске Колубаре и Тамнаве, где годе ноће, по једно говече закољу, а село им мора лебац намесити, одакле по неки товар жита понесу, јербо су каже имали у планини Кљештевици збег. Чује то мој отац, пошље им свога буљубашу Живана из Калевића, попа Петра из Такова и кмета Весу Велимировића из Љубинића, да га поздраве: да одма из нахије изађе и да се више не усуди с таквим начином у ваљевску нахију прећи, јербо он то не може а и неће трпети, да се по народу такви трошкови од беспосленичара чине. Посланици оду, нађу га у Бањани, и кажу му од Алексе и леп и прек поздрав. А он одговори: „Ја сам и сам пошао, и ово жито хоћу да носим јербо у нашему крају нема леба. А што је Алекси за тим стало? И тако га поздравите". — Оде преко Колубаре.

У то исто време дошао игуман из манастира Боговађе [Петровић] Василије (Жарко). Овај Василије био је родом из села Паљува[24] нахије ваљевске. Кад дође игуман Жарко моме оцу Алекси и каже му: да је прешао преко Љига некакав Петар Мутњанин са 20—30 момака и по боговађској нурији бадјава једе,

[24] Као игуман боговађски спомиње се у записима па књигама од 1791 године. Према једном таком запису био је родом из Такова.

пије, и замоли га да он тамо оде, које ради Мутњанина, које ради и других сеоских послова. Алекса оде у Боговађу, пошље игумена Жарка, дозове у манастир Боговађу Петра Мутњанина, и на питање, зашто он толико момака води, и по сиротињи бадјава рани, — Петар му је казивао: да се у тамошњим нахијама збркало и да тамо немају ране, да су дошли да се поране, и проче. Он му је казао: „Брате Петре, иди с душе, води те момке и распусти, нека иде сваки својој кући, јербо ја не могу то трпети да ви народ узнемирујете вашим конацима“ и проче проч. Петар је — каже мој отац — врло човек паметан и разборит био, који се обећа да ће одма преко Љига прећи, и „одма ћу — вели — све распустити; и ако ја тамо не узмогу живети, ја ћу доћи да код тебе пандур будем!“ И одма је отишао. Отац каже: „Веће после за њега нисам ништа чути могао“.

Овај исти боговађски игуман Жарко у 1804 году, кад смо на Врачар изашли, био је и он онда када је Карађорђе пошао у вече, на неку веру београдских Турака, да ће му капију отворити. (Хотели су га преварити и само га унутра упустити, пак капију затворити и унутра све потући. То се добро зна: да су Београци Турци хотели мир с нама, они би могли и сами ласно дахије потући, јербо је више много Турака ерлија, него дахија; но то је наговором дахија било, да само преваре и унутра међу куће у сокаке домаме.) И Жарко пошао ноћом. Кад буде на Лауданову шанцу,

завади се Станоје Главаш са Жарком око једне ћорбалте жуте од пиринча, као тупа сикирица, коју ја познајем. Станоје Главаш хотео је силом да му са јункаша скине. (Ову је ћорбалту тј. тупу сикирицу игуман боговађски и за Турака на седлу о јункашу свагда носио, ја добро знам.) Игуман Жарко — јунак, ни Турцима се није дао газити, но их је везао и сикирицом оном тукао, — потегне сабљу и повиче: „Около голићу!“ (јербо је он имао таки обичај често говорити, кад хоће кога од себе да одбије; а и у шали са нама од пређе говорио нам је: „около голићу!“). — Станоје Главаш повикне: „Побратиме Ђорђе, ево калуђера са сабљом!“ — Он се прикучи, да види шта је, а Главаш извади пиштољ на Жарка, а Жарко мане сабљом, да Главаша удари, ал' промаши те Карађорђа мазне и засече по образу. Главаш и други опале пиштољима те игумана убију. А кад пиштољи пукну, онда сва војска повиче: „Лагум, лагум!“ пак бежи натраг колико се скочити може. Овако ми је књаз Милош Обреновић, који је онда био војвода, са великим смејом казивао. „Сваки нам је, вели, скок од Лауданова шанца до у Мокри Луг по сто дуката вредео“. И он и сва војска мртва је игумана благосиљала, говорећи: „Жарко погибе, али сву нашу војску од срамотне смрти избави, јер би нас Турци на њиовој вери све потукли“. А то се и само каже: да су ерлије хотели нама верни бити, они би лако могли учинити; када дахије и њиова војска изиђу на нас на Топ-

чидер и у Врачар на бој, они би лако могли капије затворити, и шанац уфатити, пак они изнутра, и ми с поља међу две ватре дахије и њиову војску, и ако не би све побили, ми би барем отерали у Видин, кад би ерлије нама од истине верни били.

Док је мој отац одао по селима боговађским и по другим местима подгорским, селима око Медведника, дотле неки Јовица из Врбице са 40—50 момака пређе на Белом Броду Колубару и преко ваљевске оде у шабачку нахију. И он, где годе noћи по једно говече закоље, а сељаци морају лебац давати и пиће. У исто време и Црни Ђорђе, са више момака него што је водио, пређе на Скобаљу селу на Кршу, преко Колубаре, и већ дође до Вуконе и до Кожуара, исто по првоме обичају, бадјава једу и пију. Чује то мој отац. Све друго на страну остави. Дође кући у Бранковину, распошље момке по селима, заповеди: да се сви фрајкорци с пушкама скупе у Чучуге, где ће их он чекати. Искупљајући се војска, дочује то Црни Ђорђе, врати се, чини ми се из Вуконе и из Кожуара натраг, и дође у Таково. Отац мој на Уб, а Ђорђе у Шарбане на ручак. Стигне га војска, мало се попушкарају, и они оставе ручак; дођу у Каленић. Отац мој за њима, стигне их близо Колубаре, и помало се пушкарају, као ђоја један другога плаше: овај да они брже бегају, а онај други плаши, да ови не приступају ближе. Док Црнога Ђорђа чета мога оца буљубашу, Николицу из Црвене Јабуке, убије на месту и више

ране момака. Мој отац, угледавши свог врснога буљубашу Николицу мртва покрај себе, ражљути се, и да освети повиче: „Плотун, и јуриш јунаци!“ Војници, као што су у фрајкору егзерцирати и знаду шта је плотун, обале многе пушке. (Ту убију Кораћорћева једнога момка на место, и Караћорћа самога ране у руку у длан. Пробију му длан, од које ране Караћорће је у руку сакат остао.) Ту већ није било могуће од грма до грма прескакати, ни бусије фатати, но нагну широм бегати, а ови за њима; а они нагазе на Колубару и побегну, оставе и оно жито и друго што су понели. (Овако ми је мудри и храбри из Рогаче Катић Јанко кад смо на Врачар изишли 1804 године, — кад се нисмо са Турцима по Врачару тукли, но у ладнику више цркве, од чадора, седели, — па ми је преповедао и смејући се вели: „Твој ме је отац два пут преко Колубаре у воду нагонио, те сам по пуне чакшире воде износио, где Црног Ђорђа длан пребише, једног момка убише, и више рањених. Но после, Алекса и ја кнезујући, а Ђорђе тргујући, и заједно са Хаџи-Муста-пашом на дахије војујући, врло смо се пазили и као браћа живели и разне разговоре водили, и овај ми силај — вели — твој отац а мој брат поклонио. Бог да га прости! ал' да радимо, да га осветимо!“)

Док се мој отац у Каленићу око Колубаре са Црним Ђорђем и Јанком Катићем играли клиса, дотле дочује у манастиру каонском Јован Врбица, поврати се натраг. Пошље два

се побио и растерао.“ Онда ти двојица ђипише, свезаше бабе за шљиве, загрнуше зубуну, па голим ножевима пљостимке, одсекоше и од шљива гране: „Казуј, баба, шта сте јошт чуле и виделе?“ Јадне бабе пиште као гује: „Јаој, стан'те, казаћемо“; а оне сироте оно те оно, што су и пре казале. Зар и њима се досади тући, повика Врбица: „Прођите их се, но хајдете ручајте.“ Ручаше побрзо, пак онда узеше мога брата Николу и нашега слугу Тодора међу се, и одведоше са собом до у село Јасеницу до оне чесме, пак их врате оба натраг. И ови кажу да су врло брзо ишли, зар бојали се чете; и ништа не платише, а ваљда би платили да не дођоше вражје бабе, те поплашише. (Овај арамбаша Јован Врбица, после за Карађорђева рата, имао је добар дар и све је рањене момке у Врбици и по војсци видао и танета из момака вадио; и ја кад сам одлазио у Тополу, многи пут сам му, кад на конак кад на ручак, долазио, и врло је поштен човек био; и о прошлости смо један другом приповедали.)

Сад мој отац кад у Колубари дозна, да ће Врбица од Каоне преко Бранковине проћи; поита из Колубаре са четом да га претече, но кад дође кући, а Врбица измакао и отишао Боговађи. Мој отац задржи се у Боговађи, и поручи да му јоште војске дође, пак онда се крене на Кљештевицу, где кажу да је збег био, говорећи: „Хајте, јунаци, да их питамо, како могу чете преко Ваљевске преводити, и да им покажемо да сам ја сад го-

сподар Ваљевске, и да не дам народа газити.“ И тако ти оду на збег. (Не знам је ли ту Карађорђе десио се; а можда је очô руку видати.) Еле по малом отпору збег раскопају, и, што су нашли казанчића, санчића и котлића, свак своје позна и поврати. И од онда су већ престали беспослени буљуци по нахији ходити; док веће и турски судови по касабама се поставе; а мој отац почне опет, као и пре немачке крајине, кнезовати; док и Фочић посече га. Дакле Карађорђе је имао две ране, једну на руци од пушке, а другу од сабље на образу. Обадве ране од Ваљеваца. —

Сад и треће зло, јоште у почетку које је хтело да буде, које би могло највећу несрећу нашем народу да проузрокује, овако је било, ако ме питате. Казао сам да смо на Врачар изишли с војском 1804 године 6 маја. У нашој војсци био је Живан из Калинића који је био како мога оца Алексе, тако и наш главни буљубаша; и свагда се уклањао испред Карађорђа, јербо је знао Карађорђе, да је Живан из села Каленића, где је он у руку рану добио.

Поврати се Карађорђе из Пожаревца. (Који је био узео од сваке нахије поглавице и понешто војске, отишао у Пожаревац и предао Турке; а мене оставили те сам топчидерску војску надгледао и рачуне и џебану примао, а понеки пут с Турцима се по Врачару тукли и Савамалу попалили.) Премда смо ми сваки у свом логору запрећивали да нико без узрока пушку не избаци, биће каштигован,

но, војска скоро сакупљена и нерагулата, није се могло са свим узаптити. Карађорђе, кад дође (неколико дана по доласку), пошље свога чауша и у сваком логору изда оштру заповест, да се нико не усуди пушку на празно избацити, јербо ће жестоко каштигован бити. Али неки наш мали буљубашица, Митар Мањеница, брат кнеза Пеје из Забрдице, кога је Фочић обнежио када је мога оца посекао, и који је Пеја са Јаковом и Карађорђем у војсци ишао на Пожаревац, кога је Карађорђе омилио и једам му од турске уцене сребрн нож поклонио, — исти буљубашица Митрић избаци једну пушку. Чује то Карађорђе, јербо је близу нас седео (тј. кнез Сима на Стењаку, више садање соларе; а наш логор на Царевој Ћуприји; а Карађорђе и Катић Јанко између нас; а Младен и Милан код Ајдук-чесме; све то с леве стране Топчидера). На глас пушке пошље Карађорђе своје момке; нађу Митрића и отерају његову чадору, који се оправдао, да се сама пушка окинула.

Кад то види стари буљубаша Живан, а он се поплаши, мислећи, кад Карађорђе отера Митрића малог буљубашицу, који је само избацио пушку преко заповести, а сутра ће и мене, који сам са кнезом Алексом у моме селу на њега пуцали и руку му пребили, то Карађорђе само проба, хоће ли војска ваљевска бранити свога буљубашу. Јаков и Катић Јанко били су отишли код Ајдук-чесме у логор Милану и Младену као у гости. Ја сам у ладу ао, док пробудим се и чујем где добоши

лупају, а војска се паради. Помислих и фришко запитам од куда Турци долазе. Живан каже: „Нема Турака, него Карађорђеви момци отераше буљубашу Мањеницу. Данас њега, а сутра ће мене, да пизму покаје. А ми не дамо се газити; зато сам ја заповедио да се војска паради и топови да су готови, и хоћемо нашег буљубашу међу нас."

И то треба знати, да донде није ни у једнога поглавара било топа кроме у нас; које су нам пријатељи из Новог Сада, особито владика новосадски Јовановић, јоште како смо у марту Шабац почели тући, по Пуљевићу из Митровице, два топића по од по фата послали. Зато смо на најопаснијем месту и стали с логором, на Царевој Ћуприји, и чували. Једно зато што смо имали два топа, а друго што је у нас ваљевске војске од свију највише било. А кад војску Живан побуни, ја видех какво зло и пропаст хоће да буде; с тога повичем: „Стој, буљубаша, ја ћу сад Мањеницу довести!" — И рекао би да нисам отрчао, но одлетео, и Карађорђу све кажем, шта је и каква ће несрећа за све нас од туда произићи, а и сам види где се војска колеба и паради. Карађорђе одма рече: „Хајде, момче, и моли Бога што си брат кнеза Пеје, који ми је ушао у вољу на Пожаревцу, а млад си и кажеш да ти се сама пушка оборила, а ја бих тебе научио како се своје оружје чува, а не би ти помогао ни овај чича прота." (Он је мене многи пут звао: чича прота). Ома вратим се ја са Мањеницом у војску, и колико

сам умео саветовао и казивао, зашто смо устали војевати: да би се са Божјом помоћу избавили од турскога зулума, а другојачије не можемо но слогом и старијега послушанијем, и да сви ми морамо имати једнога старешину, као у срећним домовима, кога ћемо и слушати и бојати га се. Сва војска повика: „Тако је, тако је, и један старешина бити мора свима; но међу нас љубов и слогу! и да се с Турцима бијемо и нашим старешинама покорни и послушни будемо, али да и старешине нама правду творе! и прочаја."

У недељу по обичају дође Карађорђе и Катић и ондашње нахиске старешине, и после божествене литургије седнемо под ладник; ту је и Живан буљубаша. Међу прочим потребним а и шаљивим разговорима запита Карађорђе: „Бога ти, момче, какву ти ономад будалаштину бејаше започео?" — Живан: „Од стра̂, господару: скривио сам јоште кад је кнез Алекса заповедао." — Он се осмену мало: „Та који се боји, онај бега, а не онако. А ти, као стари буљубаша свима нама добро познатог кнеза Алексе, требало би да си код њега памет научио, да научиш и мене и свакога другога, да се држимо у љубави и у слози, а не да зао пример показујеш. Видиш шта смо започели, и знај, ти и други, да Црни Ђорђе није подигао оружје да над својом браћом пизму и освету чини; веће је подигао и позвао све вас и свакога Србина на оружје, да на Турцима освету чинимо, како за кнеза Алексу, тако и за све кнезове наше и браћу,

које су Турци исекли и погубили, и да скинемо у име Бога јарам који Србин од Косова вуче до данас. А ја од сад првога чујем да рекне, да ће своме брату Србину пизму или освету учинити, ја ћу десет Турака живих пустити, а пизмецији Србину главу ћу одсећи.“ — Живан: „Господару, признајем да сам покварио и крив сам; али сам се препао. Опрости ми!“ — Он се опет малко осмену. Живан пође му да пољуби у руку, он му руку не даде, него се пољубише у образе, и рече: «Нити је крив кнез Алекса, нити ја, ни ти, но онако је онда време било. Од сад који што старо зло спомене, или какву пизму узгони, биће му као што сам казао. И док сам ја жив, неће бити пизме, ал' неће ми ни други судити....“ Устаде и „с Богом!“ — оде своме чадору. Ми сви присуствујући онде скинемо капе и благодаримо на опроштењу, и прочаја.

Опет Живан и Карађорђе. После је овога Живана Карађорђе врло љубио и, у 1806 години, када је Карађорђе дошао у Ваљево, да идемо на Братачић пред Хаџи-бега, онда на Кличевцу седнемо да печено јагње ручамо, — он зовне Живана: „Оди, Живане, да ручамо!“ — Живан: „Де-те ви, господару, ручајте; ја данас постим понедељник.“ — „Ха, ха, ха! Којекуда, по души те, зато хоће Хаџи-бег да попали сиротињу, јер ви постите понедељник. Седи, ручај, велим ти!“ — те ти се мој Живан наклопи на јагње, као и Карађорђе и ја, грешници. Карађорђе: „Којекуда, момче, смета

ли ти јагње?« — »Вала ти, господару, који ми опрости; од сад ћу све овако.« (Карађорђе био пошао на Мишаре, пак уз пут дошао са око 300 Гружана. У Карађорђа није било обичаја *море*, *бре*, никоме рећи, но свакоме, и млађем и старцу: *еј момче*, мало позатегне, рекао би да два *о* изговара, нпр. *моомче*. То је знак неког почитанија и благоволенија.)

ЛИЦА КОЈА СЕ СПОМИЊУ У МЕМОАРИМА

Петар Јерић (једном Ерић) из Звечке, буљугбаша, по томе капетан; 1813 остао у Србији; учествовао у устанку, 1815; био жив, 1821. — Убио Турчина и пристао на устанак, 73 – 74; дошао с устаницима у Грабовац, а за тим у Љубинић, 77—78, 80, 82.

Петар (Јокић) Тополац, главни буљугбаша Карађорђев, 1813 прешао у Срем, после устанка од 1815 вратио се у Србију; постао члан окружног суда ваљевског; умро као пенсионар у Тополи, 1852. — 162; послан с Милошем Обреновићем (1813) да заузме Београд пре Турака, 237.

Петар (Николајевић) **Молер** из Бабине Луке, синовац Хаџи-Рувимов, сокоски војвода, смењен 1812, 1813 бранио Лозницу, пребегао у Срем, 1815 вратио се и учествовао у устанку, постао председник Народне Канцеларије, погубљен 1816. — Пашанац проти Матији, 142; помогао разбити Турке у Јеленчи (1806), 170, тако исто и у Чучугама, 173; убијен (1816), 33.

Петар Мутњанин, 1791 упао у боговађску нурију с 20 до 30 људи, 249—250.

Петар Ненадовић, старији брат проте Матије, 6; у Чучугама ухватио четири Турчина, 174. — Умро је 1830.

Петар Новаковић Чардаклија, пре устанка коњички капетан у Аустрији, 1804 прешао у Србију; умро фебруара 1808. Као посланик српски ишао је у Петроград, Цариград и Букурешт (1807). — Саветовао да се пошљу посланици у Русију, па и он изабран, 114; искао с протом Матијом од Бећира да Аустрија буде сведок измирења, 118—119; храбри проту да се иде у Русију, ма и немали довољно трошка, 122; путује у Петроград Дунавом, 124—127; од Оршаве до Дњестра, 127—131; преко Камењец-Подолског, Кијева и Харкова, 132—139; преко Москве и Клина, 139—145; на аудијенцији код Чарториског, 145—150; остао у Петрограду, вратио се у Букурешт и отишао у Цариград (1805), 159, 234; вратио се преко Одесе, 167. — Споменут и на страни 8.

Петар I Петровић, црногорски владика (1782 — 1830), 120, 216.

Петар (из Гложана), ћуприски кнез. — С осталим кнезовима тражио да Муста-паша не повишава порез, 44—48; освојио Ћуприју и отерао Тосун-агу, 52; погубљен од дахија (1804), 103; спомиње се још на страни 41.

Петар Тодоровић Добрњац из Добрње, у почетку устанка знатан буљугбаша, па бимбаша и војвода; 1809 ишао као посланик у Букурешт, од 1810 старешина у Кладову, 1811 прогнан из Србије; живео дуже време у Русији, а најпосле у Влашкој где је умро 1831. — С Миленком разбио Афиз-пашу на Иванковцима (1806), 167; још је споменут на 212 страни.

Петар Читак из Г. Мушића, постао члан ваљевског суда 1804, 107, 108, 229.

Петар, поп из Такова; послан са још двојицом од кнеза Алексе (1791) да јаве Карађорђу: да иде с друштвом из нахије ваљевске, 249.

МЕСТА КОЈА СЕ ПОМИЊУ У ОВОЈ КЊИЗИ

Напомена. Како се неке кнежине и нахије сада друкчије зову, означено је у загради.

РЕЧНИК НЕПОЗНАТИЈИХ РЕЧИ

аба, грубо, дебело сукно.
абар и **хабер,** глас.
ага, господар; **агалари,** господа.
адалет, правда, правица.
адет, обичај, навика.
азур и **хазур,** готов, спреман.
ајлук, месечна плата, плата.
аки, као; **аки би,** као да.
алајбег, заповедник над једним одељењем (алајем) војске.
алас, рибар.
аман, милост.
аманет, остава, порука.
амнестија, опроштај.
анџар, место: *ханџар,* велики нож што се за појасом носи, јатаган.
антимис, плаштаница.
арамбаша, место: харамбаша, поглавар хајдучки.
арар и **харар,** врећа.
арач, место *харач,* данак који је плаћала цару свака мушка глава од 7 година до смрти.
арачлија, место: харачлија, скупљач харача.
арзодаја, место: арзи-одаја, соба за дочекивање, примање.
арслан, лав.
атар, место хатар, земљиште које припада једном селу, вароши или општини, међа.
аферим, право!
баджава и **бадава,** бесплатно.
базрђанбаша, старешина трговачки који наплаћује царину.
бајаги (чује се и: бојаги), тобоже, као.
барјам (м. бајрам), велики турски празник који пада увек првога шевала (десети месец у Турака).
башка, засебно, одвојено, за се.
бег, племић, господин.
бегенисати, заволети, хтети.
безопасност, безбедност.
берат, царско писмо којим се даје каква повластица или се утврђује ко у служби.
бећар, нежењен човек. За првога устанка бећарима су се звали војници, који су дошли из разних земаља и војевали за плату.
бешчестан, сраман, **бешчестити,** срамотити.
бимбаша и **бинбаша,** старешина над већим одељењем (1000) људи.
бирташ, крчмар.
бирцауз, крчма.
благоволеније, наклоност.
Благовештеније, Благовести.
богажја, пртљаг.
бојар и **бољар,** племић.
божествени, божански.

Богојављеније, Богојављење.
брбат, м. *бербат* (турски значи прљав), пропаст, дармар.
букови, место где се вода преко камења ломи и бучи.
буљук, одељење војске, чета.
буљубаша и **буљугбаша,** старешина над одељењем.
бумбашер, обично *бумбашир,* изасланик, комисар.
бурунтија, пашина заповест или наредба.
бусија, заседа.

вајат, место хајат, клет.
вала (м. валах), Бога ми.
ванжирати и **ванзирати,** унапређен бити.
величество, величанство.
вероисповеданије, вера.
веќил, повереник, заступник.
вилает, земља, постојбина, завичај; **вилаетски,** земаљски.
виновник, узроковач, кривац.
витија, беседник, говорник.
вливаније, утицај.
внутреност, унутрашњост.
Воведеније, Ваведење.
вожд, вођ.
возбудително, узбудљиво.
возбудити се, побунити се.
возглас. Јектенија се свршују *вишим* гласом и то се зове возглас (усклик). Овде се мисле они возгласи кад се помиње име владаочево.
Воскресеније, Ускрс.
воспоздравити, отпоздравити.
востаније, устанак.
врбовка. Ићи у врбовку значило је изгонити на војску људе који су остали код кућа или су пуштени били кућама, па се још нису вратили.
вртача, долина.

газ, брод.
гаирет, храброст.
гардија, ваљда *гаргија,* које у турском значи копље.
горд, охол, поносит.
грмење, честа, шибље.

дасијанарум, да учинимо.
движим,-а,-о, покретан,-а,-о.
девлет, влада, царски двор (турски).
дењак, свежањ, завежљај.
депутат, посланик.
депутација, посаобина, посланство.
дивитарага, „онај који носи дивит да пише за пашу."
димница, звала се плата коју су владике узимале од сваке куће (12 пара).
дин, вера, закон.
дјејати, радити.
доксат, место отворено на кући или при кући за сунчање по дану или хладовање по ноћи.
драмајлија, ситна зрна од олова.
древноцарствујушти, који од давнина царује.
дудара, место где су дудови (мурве) посађени.
думенџија, корманош, крмар.
душман, непријатељ.

ђогати се,ваља да ритати се, педати се, кобацати се.
ђоја, тобоже, као.

екмеџиница, место: екмегџиница, хлебарница.
ексер, клинац.
експедитор, чиновник који разашиље писма канцелариска.
ерлија, грађанин старинац, за разлику од досељеника.
ефендија, господин; **ефендум,** господине мој.

ждрака, зрака.
жертва, жртва.
житије, живот.
журнал, дневник.

РЕЧНИК НЕПОЗНАТИЈИХ РЕЧИ

аба, грубо, дебело сукно.
абар и **хабер,** глас.
ага, господар; **агалари,** господа.
адалет, правда, правица.
адет, обичај, навика.
азур и **хазур,** готов, спреман.
ајлук, месечна плата, плата.
аки, као; **аки би,** као да.
алајбег, заповедник над једним одељењем (алајем) војске.
алас, рибар.
аман, милост.
аманет, остава, порука.
амнестија, опроштај.
анђар, место: *ханџар,* велики нож што се за појасом носи, јатаган.
антимис, плаштаница.
арамбаша, место: харамбаша, поглавар хајдучки.
арар и **харар,** врећа.
арач, место *харач,* данак који је плаћала цару свака мушка глава од 7 година до смрти.
арачлија, место: харачлија, скупљач харача.
арзодаја, место: арзи-одаја, соба за дочекивање, примање.
арслан, лав.
атар, место хатар, земљиште које припада једном селу, вароши или општини, међа.
аферим, право!
бадјава и **бадава,** бесплатно.
базрђанбаша, старешина трговачки који наплаћује царину.
бајаги (чује се и: бојаги), тобоже, као.
барјам (м. бајрам), велики турски празник који пада увек првога шевала (десети месец у Турака).
башка, засебно, одвојено, за се.
бег, племић, господин.
бегенисати, заволети, хтети.
безопасност, безбедност.
берат, царско писмо којим се даје каква повластица или се утврђује ко у служби.
бећар, нежењен човек. За првога устанка беһарима су се звали војници, који су дошли из разних земаља и војевали за плату.
бешчестан, срамап, **бешчестити,** срамотити.
бимбаша и **бинбаша,** старешина над већим одељењем (1000) људи.
бирташ, крчмар.
бирцауз, крчма.
благоволеније, наклоност.
Благовештеније, Благовести.
богажја, пртљаг.
бојар и **бољар,** племић.
божествени, божански.

Богојављеније, Богојављење.
брбат, м. *бербат* (турски значи прљаз), пропаст, дармар.
букови, место где се вода преко камења ломи и бучи.
бУљук, одељење војске, чета.
буљубаша и **буљугбаша,** старешина над одељењем.
бумбашер, обично *бумбашир,* изасланик, комисар.
буpунтија, пашина заповест или наредба.
бусија, заседа.

вајат, место хајат, клет.
вала (м. валах), Бога ми.
ванжирати и **ванзирати,** унапређен бити.
величество, величанство.
вероисповеданије, вера.
векил, повереник, заступник.
вилает, земља, постојбина, завичај; **вилаетски,** земаљски.
виновник, узроковач, кривац.
витија, беседник, говорник.
вливаније, утицај.
внутреност, унутрашњост.
Воведеније, Ваведење.
вожд, вођ.
возбудително, узбудљиво.
возбудити се, побунити се.
возглас. Јектенија се свршују *вишим* гласом и то се зове возглас (усклик). Овде се мисле они возгласи кад се помиње име владаочево.
Воскресеније, Ускрс.
воспоздравити, отпоздравити.
востаније, устанак.
врбовка. Ићи у врбовку значило је изгонити на војску људе који су остали код кућа или су пуштени били кућама, па се још нису вратили.
вртача, долина.

газ, брод.
гаирет, храброст.
гардија, ваљда *гаргија,* које у турском значи копље.
горд, охол, поносит.
грмење, честа, шибље.

дасијапарум, да учинимо.
движим,-а,-о, покретан,-а,-о.
девлет, влада, царски двор (турски).
дењак, свежањ, завежљај.
депутат, посланик.
депутација, посаобина, посланство.
дивитарага, „онај који носи дивит да пише за пашу."
димница, звала се плата коју су владике узимале од сваке куће (12 пара).
дин, вера, закон.
дјејати, радити.
доксат, место отворено на кући или при кући за сунчање по дану или хладовање по ноћи.
драмајлија, ситна зрна од олова.
древноцарствујушти, који од давнина царује.
дудара, место где су дудови (мурве) посађени.
думенџија, корманош, крмар.
душман, непријатељ.

ђогати се, ваља да ритати се, педати се, кобацати се.
ђоја, тобоже, као.

екмеџиница, место: екмеџиница, хлебарница.
ексер, клинац.
експедитор, чиновник који разашиље писма канцелариска.
ерлија, грађанин старинац, за разлику од досељеника.
ефендија, господин; **ефендум,** господине мој.

ждрака, зрака.
жертва, жртва.
житије, живот.
журнал, дневник.

завртоше се сузе, засузише очи.
заира, храна.
замунђати, ваљда запалити.
зарар, штета, губитак.
заседаније, седница, заседање.
заучити сабу, запевати јутарњу молитву.
захождеије, залазак.
зачални, почетни.
збитије, догађај.
збег, гомила народа који је побегао (у планину) у време рата.
званије, звање, служба.
зданије, зграда, здање.
земљеделије, ратарство, земљорадња.
зовоми,-а,-о, звани, названи.
зор, сила; **на зор,** на силу.
зубуна, боље зубун, женска хаљина од сукна, без рукава.
зулум, насиље.
зулумћар, насилник.

иго, јарам.
известије, извешће, глас.
извињавати се, правдати се.
измећар, слуга.
изун, одобрење, допуштење.
имраор, коњушар.
иностраии,-а,-о, спољни, туђи.
интов, место: хинтов, кола, каруце.
иншала, ако Бог да.
иселеније, исељење.
ићиндија, зараици, а значи и трећу молитву у мухамедоваца.
ићи-туглија, паша од два туга (коњска репа).

јабански,-а,-о, туђи, страни.
јаглук, везен рубац (марама).
јагмити, грабити.
јазиџи, ђел, писаре, дођи!
јаже, што.
јалија, обала.
јапија, грађа.
јапунџе, огртач против кише.
јасагџија, чувар. Тако се звао човек који је свуда пратио владику, кад путује по епархији.
јација, време кад се леже, а значи и *пету* молитву у мухамедоваца.
јегленисати, разговарати се.
јединокровни, једнокрвни.
јендек м. *хендек*, ров, јарак.
јечерма (и ђечерма), врста пршњака без рукава.
јок, не.
јунија дјети, млада деца.
јункаш, место ункаш, облук (јабука) на седлу.

кабадахија, четворица великих дахија поделили су били своје делове на мање дахије, који су се звали кабадахијама.
кабулити, примити, одобрити, пристати.
каваз, момак (пандур) код паше.
кавга, свађа.
кадија, судија.
кала, добро.
канапе, канабе.
капитулација, уговор о предаји.
капиџија, вратар.
кар, брига.
кара, мунициона топовска кола; четвороугао (шупље коло) од војника.
карабиљ, обичније *гарабиљ*, коњичка дуга пушка, карабинка.
касаба, варошица, паланка.
касаблија, паланчанин.
касати се, тицати се.
каук, чохана округла капа, око које се обавија чалма (сарук).
каурин, неверник, **каурски,** неворнички.
кесеџија, разбојник.
кијачки, кундачки, кундаком.
кириџија, који носи товаре.

клис, једна игра. „Играти се клиса" овде значи прегонити се.
коварство, лукавство, сплетка.
командант, *комендант, комендат, командирендер,* заповедник.
комшија, коншија, сусед; **комшиница,** сусетка; **комшилук,** суседство.
конак, двор, преноћиште.
коначни и **конечни,** потпуни; **конечно,** са свим.
контроманац, котроманац, зграда где се путници прегледају да не би унели каку заразну болест, карантин.
контроманцирати, бавити се у котроманцу.
концепт, први састав каквог канцелариског акта; **концеписта,** онај који саставља концепте.
кордон, погранична стража дуж границе.
корешпондирати, водити преписку.
кормчија, књига у којој су правила за црквене послове.
крвопролитије проливање крви.
крљаће, крљад, одломци од дрва.
кроме, осим.
крхат, зеленко.
крџалија, тако су се звали турски хајдуци, који су се јавили после немачке крајине. Они су уцењивали вароши да их не пале, а помагали су за новце и пашама, пнр. Пасманџији.
крџалинка, дуга пушка, каку су носиле крџалије.
к'смет, судбина (од арапске речи *кисмет).*
кто јако, ко као.
кубура, пиштољ који се носи у кубурама.
кулук, робија, работа, рад бесплатан.
кумпанија, чета.
курир, гласоноша.
курталисати се, опростити се, избавити се.

лагум, тавник; мина.
лајтнат, лајтнант, потпоручик.
лицемерије, претворство, дволичност.
литургија, служба Божја.
лиферант, набављач.

магистрат и **маћистрат** (боље), тако су се звали судови у време Карађорђа.
магнат, великаш, племић.
магновеније, тренутак.
мал, имање, стока.
малићана, царска земља, која је дата на уживање на цео живот.
марјаш, новац од 10 пара.
масип (максуп), место службе.
мегдан и **мејдан,** поље, разбојиште; изићи на мегдан значи изићи на двобој.
мезул, јахаћа пошта, пошта у опште; **на мезул,** поштом.
мезулана, поштанска станица.
междусобна бран, међусобни рат.
мензилски, трком као што пошта иде.
метериз, шанац, опкоп око поља, заклон.
мешћема, суд.
миждрак и **миздрак** (боље), копље.
мизар, јамачно место *мазар,* молба.
миро, освећено уље.
мирски, световни.
мисија, посланство.
молебно, молбено.
молчаније, мучање, ћутање.
можно да, може бити.
мунара, торањ на џамији.
муселим, као полицајни чиновник за време Турака.
мусулин, једна врста памучног ткања.

мучитељ, мучилац, тиран.
муштулук, награда за добар глас.

набљудавати, чувати.
наипаче, нарочито.
намереније, намера.
наплатак, 6 наплатака састављају дрвени појас, који опасује точак у кола.
наргиле, справа за пушење, удешена да дим, пролазећи кроз воду, долази хладнији у уста.
насилије, насиље.
наставленије, упутство, настављење.
настојатељ, настојник.
нахија, округ.
начало, почетак.
неверлук, неверство.
невредим, неповређен, читав.
недоуменије, сумња, двоумица.
независим, независан.
неизбежим, неизбежан.
немешаг, племство.
неопходим, преко потребан, без кога се не може.
нерегулат, нередован.
нестрпеније, нестрпљење.
нестројеније, неуредност.
низам, редовна војска.
нишанџија, добар погађач.

обиња, лукавство.
обор-кнез, говори се и обркнез (од немачког ober-knez), нахиски или кнежински кнез.
обрлајтнат и **обрлајтнант,** поручик.
обрштер, пуковник.
огаретити се, ваља да место огаиретити се, охрабрити се, ослободити се.
оделеније, одељење.
одличије, одличје.
одобреније, одобрење.
одсуствије, одсуство.
окабулити, примити, одобрити, пристати.
опаклија, огртач од овчје коже.
оптећи, опколити.
окрут, одежда и остало што треба за Божју службу.
определеније, дужност.
опстојатељство, околност.
ордија, војска.
ороз, певац.
орта, пук (регимента) јаничарски.
основаније, установљење, оснивање.
ортак, друг у радњи.
осуждавати, осуђивати.
отечество, отаџбина.
отмен, одличан, знатан.
отур, седи.
очајаније, очајање.
оџак, двор, кућа.

паденије, пад, пропаст.
пазар, трг.
палатин, тако се звао намесник краљев у Угарској.
паоци, зову се на точку она пера (12 свега), која наплаци опасују, а која су углављена у главчину.
пара од урока, стари новац који није био у течају носила су деца да је не уреку.
парлаторија, зграда где се на граници разговарају кроз преграду да се не би пренела каква заразна болест.
патролирати, стражарити.
пеки, добро.
петак, новац од пет пара.
пизма, злоба, мржња, непријатељство.
пизмеџија, непријатељ.
пиринач, поред обичног значења, значи и туч.
пјеније, певање, појање.
плачеван, плачан.
пљостимке, пљоштимице, широком.
побушељке, потрбушке.
поведати, приповедати.
повелително, заповеднички.

погубленије, погубљење.
повереније, поверење.
повједати, приповедати.
подбрадник, врвца с новцима која се носила испод браде и преко образа и била спојена с накитом на глави.
подобије, сличност, наличност.
подозреније, сумња.
позорије и **позорје,** призор.
покровитељ, заштитник.
полезан, користан.
политически, политички.
полица, упутница да неко плати за другога означену суму новаца, коју му остаје дужан издавач полице.
полномошчије, овлашћење.
полномошчник, овлашћеник, пуномућник.
положеније, положај.
помазаније, помазање светим миром.
поособ, посебице.
послушаније, послушност.
постмајстор, поштар.
потвржден, потврђен.
почесни,-а,-о, почасни,-а,-о.
почитаније, поштовање.
почитовати, поштовати.
почти, готово, скоро.
пошокчити се, прећи у католичку веру.
пошчажати, поштедети.
правосудан, који право суди.
правитељствујушчи, управни.
правитељство, влада.
пребран, м. прибран, примљен с поштовањем.
предсказаније, слутња.
преимућство, првенство, превласт.
прекрај, место прикрај, прикрајак.
Преображеније, Преображење.
препишчик, преписач.
препрата, одељење у цркви, где жене стоје.
преселеније, пресељење.
претпријатије, предузеће.
претрпљавати, више пута трпети.
привилегија, повластица.
пригласити, призвати, дозвати.
приклињати, место преклињати, много заклињати.
присуствујући, присутни.
прикљученије, догађај.
пропраћавати, пропратити више пута.
протоколист, чиновник који води протокол.
прочи, остали.
прочитаније, прочитање.
профунта, таин.
прошеније, молба.
пункт, тачка.
пусат, оружје.
путир, чаша за причешћивање.

раја, немусломански поданици султанови подложни харачу.
рајалук, поданство.
ракт (м. рахт), коњски накит.
рахат, спокојан, миран.
ребелија, побуна.
резилук, срамота; **резилити,** псовати, грдити.
рекалиски, кад се не говори чисто српски, већ заноси на бугарски.
рит, подводно место, обрасло већином трском.
ритмајстер и **ритмајстор,** коњички капетан.
робија, бесплатан рад, кулук, а значи и осуда на такав рад.
робијаш, који ради бесплатно јавни посао, кулучар; а значи и осуђеник.
рогобатан, несложан.
руба, преобука; еспап.
рушпија, млетачки дукат.

саба, зора.
сабаиле, зором.
сајтљик и **сајтлик,** сатљик, четвртина старе оке.

самовар, суд у коме се кува чај.
самовидец, очевидац.
самовољник, самовољац.
санчић, мала здела од бакра.
саобраштавати се, мешати се, дружити се.
сарај, двор.
сачма, оловна зрна.
Светли Уторник, уторник прве недеље по Ускрсу.
Себична Недеља, трећа недеља пред часним постом.
севап, задужбина, добро дело.
сеиз, слуга који гледа коње, коњушар.
сексана, коњ који носи товар.
селам, поздрав.
селамет и **саламет,** ослобођење, мир, безбедност.
сент, завичај.
силај, кожни појас у који се задева оружје, листови.
синод, савет; **синоција,** члан синода.
синцир, верига, ланац.
слишати, чути.
совест, савест.
совет, савет; **советовати,** саветовати.
согласити, наговорити, сагласити.
согласно, сагласно.
согљадатељ, ухода.
содруг, друг; **содружество,** друштво.
сој, род.
собрат, брат, субрат.
сопутник, друг у путовању.
спјешити, хитати.
среш, вински камен.
споразумије, споразум, договор.
стољетнија старци, столетни старци.
страданије, страдање.
стражмештер и **стражместер,** наредник.
столоначалник, старешина над писарима који на једном столу раде.
столп, ступ, стуб.
субаша. За владе дахија био је готово у сваком селу хан, у коме је седео субаша, који је чинио са сељацима што му је воља. Субаше су биле млађе од буљугбаша, а старије од простих момака.
сушчествовати, бити, налазити се.
сура, ред, врста.

такум, коњска оправа (седло, узда и остало).
тал, део.
таман, управо, баш.
татарин, курир, гласник.
тевабија, пратња, свита.
темена учинити, поклонити се по турском обичају.
темесуђ, писмено.
темпло, иконостас у цркви.
терђија, ремени на седлу да се њима што веже.
тескера, писмено, цедуља.
тефтер и **тевтер,** рачунска књига; а и књига у коју се ма шта бележи а особито људска имена.
теферич, излет у поље, у село; пољска кућа.
терџоман, тумач.
тојага, батина.
токе, врста оклопа.
толковати, тумачити.
толмач, тумач; **толмачити,** тумачити; **истолмачити,** истумачити.
точније, тачније.
трактат, уговор.
трактер и **трактир,** гостионица.
трапезарија, соба где се једе.
трефити се, десити се.
триод, књига црквена у којој су песме што се уз часни пост поју.
трогателно, дирљиво.
тронути, дарнути.
туг, коњски реп, који паше носе

на застави. Паша који има три туга, старији је од паше с два туга.

ћаба, свето место (Мека у Турака, Јерусалим у хришћана).
ћумур, угљен.
ћурак, огртач (с рукавима) постављен лисичином.

уваженије, важност.
увјешчавати, саветовати.
узаптити, у ред довести.
узетије, освојење, узеће.
уја. Дође му уја, дође му хук, наступ.
улема, књижевници, богослови, мудраци.
умети Мухамед, зар нема више мухамеданског народа?!
умуасерити (м. умухасерити), опсести.
устројеније, уређење; **устројити,** установити.
усулиле, мирно, пристојно.

фајда и **вајда,** корист.
фендрик, заставник.
ферман, писана наредба турскога цара.
филџан и **вилџан,** чашица без ручице из које се пије кафа.
фрајкор, добровољачки кор, добровољац.
фрајкорац, добровољац.
фришко и **вришко,** брзо.
фртаљ и **вртаљ,** четврт часа.
фруштуковати, доручковати.
фукара, сиротиња.

хабар и **хабер,** глас.
хазна, благо, каса; хазнадар, благајник.
хан, гостионица где преноћују каравани. У време дахија ханови су подизани по селима и у њима је живео субаша, који је чинио разна насиља.
хамам, бања.
харем, женско одељење у кући.
хасна, корист.
хатар и **хатер,** наклоност, милост, љубав.
хат, коњ; **хатлија,** коњаник.

целованије, пољубац; **целованије одати,** пољубити.

чалма, повез око главе у Турака.
чардак, 1) зграда на један или више катова у којој су Турци лети боравили изван вароши; 2) стражара на ступовима; било их је дуж пређашње војне границе; 3) зграда као кош на ступовима за кукуруз.
часловац, црквена књига у којој су молитве што се читају на часовима. Ова се књига учила у основној школи до 1863 године.
част, део; **од части,** делимично; **участвовати,** учествовати, суделовати.
чауш, пандур.
человјечески, човечански.
чест, част; **честан,** частан, поштен.
чепорити, чепкорити, чепукати.
четокаик, убојна шајка.
чивија, клинац.
чиновно, скромно, мирно.
Чисти Понедељник, понедељак прве недеље часног поста.
читлук, звало се село које је осим спахије имало још једног господара, *читлук-сахибију* (у Мемоарима читлуксајбија), који се сматрао за правог господара села, ма да су и сељаци имали својих баштина. Читлук-сахибије узимале су *девето* (спахије

десето), и сељаци су им радили бесплатно њихово имање.
читуља, књижица у којој се беleже имена мртвих ради спомињања о задушницама.
член, члан.
човекољубије, човекољубље.
чоков, ваљада место румунске речи *чокој*, која означава малог бојера.

џада, велики царски пут.
џебана, муниција, барут и олово.
џеваn, одговор.
џелат, крвник, главосек.
џубе, дуга горња хаљина без рукава.

шаранпов (боље: шарампов), шанац.
шешана и шишана, врста дуге пушке, штуц.
шоца, војничка пушка.
штранка (у Вука: штрањга), конопац, уже.
шунка, осушено месо, обично говеђе.
шуђур Богу, хвала Богу.

У протином руском разговору долазе ове речи:

Австријски, аустриски; *баћушка*, брат; *бјегат*, бежати; *ближним јего*, ближњим његовим; *болши*, велики; *болше*, више; *будет*, биће, ће; *будем, буду* (уз глаголе), ћемо, ћу, ће; *бумашка*, хартија; *в*, у; *високопочтеному*, високопоштованом; *високопревосходитељство*, високопревасходство, преузвишеност; *владјејушчи*, власти, чиновници; *возбудити се*, побунити се, дићи се; *вооружало сја*, наоружало се; *воспосљедујет*, будне, узаследује; *востали*, устали су; *востанут*, устаће; *всја*, све, сви; *говорјат*, говоре; *государја*, господара, цара; *громко*, гласно; *давајте*, дајте; *дајут*, дају: *девјат*, девет; *денги*, новци; *дјелат*, чинити, радити; *дља*, ради; *дља чего*, због чега; *доброжелатељство*, пријатељство; *доложит*, предати, доставити; *дорога*, пут; *думајете, думајемо*, мислите, мислимо; *ето, јето*, то; *желају*, желим; *здјелал*, начинио је; *ибо*, јер; *избавленије*, избављење; *извјестит*, известӣ; *извјестно*, познато; *искрењаго*, срдачнога; *исполнит*, испунити; *исходатајствоват*, израдити; *јаростно*, љутито; *јединовјернују*, једноверну; *јего, јему*, његов, њему; *јест, јест ли*, има, има ли, је ли; *јехат*, возити се; *как*, као; *какву нибуд*, ма какву; *клањајут сја*, клањају се; *когда*, кад; *кожушка*, кожух; *кољаска*, кола; *котори*, који; *лавка*, дућан; *лодка*, чамац; *лошади*, коњи; *лучшему*, бољему; *мноју*, мном; *могут*, могу; *мусломан*, мухамедовац; *надјејут сја*, надају се; *надобно*, треба; *нам*, нама; *нелзја*, не треба; *неможно јето бит*, то не може бити; *неодложно:* ваше дјело неодложно, ваш је посао хитан; *ничего*, ништа; *ночеват*, ноћити; *нужно*, треба; *објешчал**, обећао је; *објешчаније*, обе-

* Тако исто долази на крају *л* место *о* у речма: нарушил, погубил, оставил, помирил, послал, опростил.

ћање; *отоманској портоју*, отоманском портом; *очен*, врло; *па-шапорт* и *пашпорт*, пасош, путни лист; *писменој*, писмени; *пјат-надесјат*, петнаест; *појди*, *појдите*, пођи, пођите; *помежду*, између; *получит*, добити; *помошч*, помоћ; *посредством*, посредовањем-заузимањем; *потверждеије*, потврђење; *потребнаја*, што треба; *правда*, истина, тако је; *прашчајте*, с Богом; *превосходитељство*, превасходство, узвишеност; *превржен* (место привржен),* одан; *привел*, довео је; *примечавати*, пазити, мотрити; *пришел*, дошао је; *пришествије*, долазак; *пунктов*, тачака; *пушек*, топова; *раскажемо*, приповедимо; *Росија*, *росиски*, Русија, руски; *самаго*, самога; *седмдесјат*, седамдесет; *Сербов*, Срба; *скажут*, казаће; *сказал*, рекао је; *сколко*, колико; *скорше*, скорије; *слава Богу*, хвала Богу; *спит*, спавати; *спокојно*, мирно; *сожаљује*, сажалева; *сосјед*; сусед; *счастљив*, срећан; *так*, тако; *такој*, такав; *твердиња*, град, *тепер*, сад; *тисушча*, тисућа, хиљада; *толко*, толико, само; *токмо*, само; *токмо что*, само да; *точно*, тачно; *турецки*, турски; *Турков*, *Турок*, Турака; *Турками*, Турцима; *уже*, већ; *узнали*, дознали смо; *упованије*, надање, уфање; *успјел*, успео је; *хорошо*, добро; *хошчут*, хоће; *хранит*, чувати; *христијанин*, хришћанин; *чрез*, преко; *что*, што, да; *шестнадцат*, шеснаест; *шчастљив*, срећан.

* Овако **е** место **и** долази и у овим српским речма: најпребранији, пребремо (софру), пребију се, превати се, преговарали, преготови, прекраја, преонуло, преповедао, преповедим.

Главније разлике између издања у „Шумадинци“ и овога

Што има само у „Шумадинци,“ стављено је између две звездице; што има само у овом издању, стављено је између два крстића; а што је *друкчије* казано у „Шумадинци,“ означено је угластим заградама. Што се ни тако није дало обележити, исписано је цело.

Крупније цифре означују страну, а ситније врсту овог издања.

6, 1: баба * Манда *; 12: да * 15 пута * без одмора † највише †; 14—15: где † је необично много † * 17 * пута рикнуо [рикне]; 24—25: † он је 1813 године постао војвода †; 25: Србију, * и кнез Милош учини га одма војводом, но он * јуриши; — **7,** 20: слали су му *(око 1789 год.)*; — **8,** 6: превезли †(1788 год)†. * То је било уз наш божићни пост (1787 године)*; 8 и 21: Ђикић [Ђикићи]; — **9,** 9 и **77,** 21: дахијама [делијама]; 11: † Алекса †; — **12,** 6: једнако [непрестано]; — **14,** 12: кажем *да смо све добро радили, да смо Турке све отерали из Палежа и Уба, и *; — **15,** 13: цар *смешећи се,*; 22: цар *мало узвишенијим гласом,*; 33: после *годину дана* кад [док]; — **16,** 25—28, место: 30 фрајкора.... 30 фрајкора одемо, у „Шумадинци“ само: 30 фрајкораца. Ми одемо; — **18,** 5—6 место: главница, и баштеница 20 пара, у „Шумадинци“: главница и баштеница; 20 пара; — **19,** 13: него *само* да; — **22,** 15: војску *у поље*; 18—19 место: сребрнички паша, отац Хаџи-Сали-бега, у „Шумадинци“: отац сребрничког паше Хаџи-Сали-бега; 23: купећи * му *; — **23,** 4 место: како је у, у „Шумад.“: но; — **27,** 30: пурију. * Владика што ме је запопио био је прост али добар човек. Пошто ме је запопио, говорио је слово, али цело његово слово било је у две три речи. Он се привати за своју камилавку и рече: „Христијани, почитујте свештенство и упамтите: ко је год на ову капу лајô, он се кајô“! То његово слово напомињем вам да се смејете, али ипак од збиље

вам препоручујем, да све оно што народ почитује за светињу и ви да почитујете. Свашта можете поправљати, али у свештенство не дирајте. Ни ја вам, после толико година сопственог искуства, не умем о томе ништа друго казати, него да је цела истина: да, ко је год на ову капу лајô, он се кајô.* — **28,** 12: * Кад сам вам казао кратко владичино слово * да вам... * и * отац; — **31,** 24: мушко * до седам година * у † један † тевтер; — **34,** 3: на траг * (око 1794 год.) *; 10—33 † Мој отац.... и сваком †; — **35,** 1: отац * не хтене остати, него *; 5: Милошевић *, лајтнант *; 8—12: † жао ми.... дошао †; — **40,** 9—33, **41,** 1—26: † Сад наша.... код везира били. †; — **45,** 13: главу * и гледа * у; 33: вас *да* од; — **47,** 15: скуту *по обичају*; — **49,** 4: то [што]; 30—31 место: Ћупри-Палапку, у „Шумад.“: Ћуприју и Паланку; — **50,** 9: *и* чује; 26: Један *само*; 29—30 †са прочим† отерају [терао је]; — **51,** 10: оца * у соби *; 17—18: † а он га пропусти у Видин†; 19: † око 20 †; 28: војска *готово*; — **52,** 11: *Године 1794* у Ваљеву; 12—13: хоће [хоћаше] . . . отац * стане на пут и * не да [даде]; 17: Среду *1794 године,*; — **53,** 3: да *га* не; — **55,** 6: сина *доле*; 29: *ови* јаничари; — **56,** 3: на [у]; 9: *И* тако; — **57,** 2: сопствено [сопственоју]; 13: би *од* мене; — **58,** 14: *био* глобар; 29: *и великашима* у Цариграду; — **59,** 9: †ужичке, сокolске, †; 33 место: сва азбуковачка села у „Шумад.“: сво азбуковачко село; — **60,** 1: крме [прасе]; 14: главе. *Као што ми је отац причао, то су му били најгорчији дани у животу. На послетку био се решио потући се са Аганлијом, а не водити близу две хиљаде своје браће у очевидну пропаст, но о том није смео никоме казивати, него је непрестано мислио, како би Аганлију од тога одвратио*. 19: конаке [дворе]; 21: твога *најбољег* пријатеља *од Турака*; 25: бегови * (продужи мој отац) *; 30: куће, * онда неће се знати ни рз (чест), ни дин, ни српски ни турски *; — **61,** 5: мене [жене]; 7: све [сви]; 23: сва * ова *; 26: сагрешићемо [сагрешићеш]; 27: цара * ћеш *; — **62,** 6—7: као што [како]; 22: *силни* Аганлија; — **64,** 5, крене * се *; 10: хтео, *. Дође у Боговађу, поћи, ни Хаџи-Руфиму ништа није хтео *; 15: *врло* лепо прими *и пријатељски*; 17—18: апс *(кнеза Алексу, кнеза Илију Бирчанина и Милована Грбовића)* и * свима *; — **65,** 4: * Однесе те новце мој стриц и даде Фочићу, и * одма; 9: Сваки почне се [узме се сваки]; 21: †ми† деце; 26: и [те] одем; — **66,** 22 место: „Фочићу, Фочићу... него, у „Шумад.“: Фочићу: „Фочићу, нећу те за живот молити него; — **67,** 3: *4* дахије; 10—11 зато писмо [о том писму] * које су Турци ухватили *; 13: † его†; 18—19: † (најпре је Бирчанин посечен) † а народ *погружен*;— **68,** 5: † баш †; 11: није пи [је тек око]; 13: твоје * (главе) а камо ли кнежеве * одцети; 20: * и сељаци * уверио [уверили]; — **71,** 6: кнезова [кметова]; — **72,** 9: куму * и добром кмету *; — **73,** 16: Немци [Немац]; — **75,** 33: јаничаре. *, „ми нисмо на цареве Турке устали, но на јаничаре“*; — **76,** 17: цареве [царске]; 24: отвори *колеба*; — **76,** 33 и **77,** 1—2: † обрштер... кола †; — **77,** 7: посведочава * и да каже *; — **78,** 16: Грабовцу [у Грабовце];

— **79,** 1: †и†; 2:. почетка *говорити*; — **81,** 3: стрица *само*; 18: Па [Та]; — **83,** 12: † и † поп Леонтије * и Јерић * пођу; — **85,** 19: Хаџи-Муста-паша [-пашић]; 26: добри * и *; — **86,** 8: Сали-спахија [Селим-спахија]; 19: индат * у Ваљево * ; — **87,** 10: ово [око]; 21: †на† пишем; 24: кажем *и*; — **92,** 2: од како [од кад]; 30: исекли * кнезове у ваљевској нахији и у другим нахијама*; — **93,** 13: писана [потписана]; 18: јадно [удно]; 21: политично *и*; — **94,** 25: момци * под оружјем *; — **95,** 21: и тајн. Веће [и тај веће]; 23: * скоро * војска; 27: * Сад * Око... † 1804 године † дође; — **97,** 21: ево * и *; 24: писао * најпре *; — **100,** 13: израњаване [израњаваче[1]]; — **101,** 16: полномошчници[2] [пуномоћници]; 20: † и † Јаков; — **102,** 2—3: онај дан [онога да на].... † на Лазареву Суботу † 18 априла; 4: пође [оде[2]]; 6: Бе [Бре[2]]; 300 [3000]; 11: полази [излази[2]]; 16: потопила[2] [утопила]; — **103,** 16: * И[3] * дођемо; 23: Ђенеј * (Женеј)[3] *; — **104,** 1—2: † и оне који су у аустриском рату војевали †; 6: † турски[2] †; 16: † како рекох †[2]; 17 место: *осталим прочим писмима*, у „Шумадинци“: *другим рукописима и писмама онога времена;* 22—28: † (И ово да знате .... да се уклопи)[4] †; 30—31, место: *но ми често погледамо на оно што се надамо, док*, а у „Шумадинци“: док ми погледасмо и усред тога препирања; 32: Топчидеру * (на брегу)[3] *; 32: † аки би не знао †[2]; — **105,** 6: кожу *и повика *; 32: командиру [командирендеру]; — **106,** 13: † 1804 године †; 22: скупи [покупи]; 25: свима [својима]; 27—28: испратили [истерали]; — **108,** 12: † 1804 године †; 29: * Црни * Ђорђе; — **109,** 4: шумар [шума]; 15: за [око]; 24: *а* и; — **110,** 4; *а* с топом; 20: потрчимо [потрчим]; 24: † а лако је погодити †; 33: влатава [влатала]; — **111,** 20: Камаљу * према Ајдук-Чесми *; 30: умуасерио *(опколио)*; — **112,** 28: у [на]; — **113,** 1: * Кад * Турци; — **114,** 8—9: † Натрпа трске.... видимо већ †; — **118,** 29: исказа * (преведе) *; 32: скуту [и у скут] * пољубим *; 33: поздравио * и љуби ти скут *; — **119,** 27: последњег [последњих]; — **120,** 31: †на мезул†; — **121,** 23: робе [рубе]; — **123,** 26: *доиста* оде, — **124,** 29: * му * добро; 30: † и добро дошли †; — **125,** 7: кажем [кажемо]; — **129,** 7 и **130,** 25: Ипсилантија [Ипсиландија]; — **129,** 12, 17, 24 и **130,** 32: Бијуклић [Бујуклић]; 31: који [што]; — **131,** 23: Могиљевље [Могиљевје]; 27: тепер

[1] Требало је читати: *израњавате*, јер прота често пише *т* налик на *ч*.

[2] Овако је у рукописном табаку, који се налази у мене.

[3] Нема у протину рукопису, додао је, дакле, уредник.

[4] Све ово има у протину оригиналу. То се место најпре почињало: „Ово је тајна! Било је“ итд., па су доцније истругане речи: *је тајна*, а место њих надметнуто је протином руком: *да знате*. Г. Љ. Ненадовић није хтео да објави ту „тајну“ у „Шумадинци,“ већ ју је заменио својом напоменом, али ју је у издању од 1867 штампао (додавши спреда свезу *и* и после свезе *да* заменицу *их*, и ставивши глагол *прикучи се* место *прекучи се*).

* (од сад) *; — **133,** 25: Каменц — Подолска [Каменец — Подољска]; — **134,** 6: сребру и [суву]; 8: одемо... нађемо [одем.... нађем]; 26: Велим * ја *; — **136,** 21: * и * да; — **137,** 29: покажем како [да] сам; — **139,** 19: беше *, и тако дођемо у давно пожелани град Москву*; — **140,** 1—2: *који* из једне помрчене [помрачне]; 4: а и ни [а ја? ни]; 10—14: † (који се.... свог поданика) †; — **141,** 24—25: † Све се бојимо да нам снег не уквари каруцама пут †; 31: Божа * (Теодор) * у немачким * (аљинама) *; — **142,** 26—33 и **143,** 1—10: † (Но ја знам.... ништа нема) †; — **144,** 8—9: † А они опет . . . и проче †; 10: * За тим * Мени се; 12—13: † и мало за тим усташе те пођемо својим путем и много смо се † * целим * путем томе * смо се много *; 20: године). * (А мени ваљда за то ништа није било, што сам ниже, при земљи, спавао) *; 21: И одемо даље [одатле само даље путовали].

ИСПРАВКЕ

СТРАНА	ВРСТА	СТОЈИ	ТРЕБА
4	5	каткад	а каткад
4	7	изобиљу	изобилију
9	4	егзецирали	егзерцирали
13	20	нуто	нуто г'
14	3	видех	видох
22	14	ер	јер
46	18	да	де
66	14	Дупља	Дупљаја
108	13	отмјен	отмен
143	33	вилити	видети
144	4 и 8	оди	ходи
165	6	журалу	журналу
197	4	ка —	*не треба*
202	28	Грбовић,	Грбовић
203	4	па	па
228	17	да ће	даће
238	20	гром	громом
239	4	Живковић	Живкелић
206	21 и 22	треба изоставити заграду, ма да је има издању од 1867.	

това ати сви
у нито и поздрав-
л фендіом довато
ж не ивор…
тушкато, Норе-
жне у Году
с Бурзинтадо-
л но, —
м Борза дадозет
у е Чоиз
осе …нину
…ину Торлиса…
…отвнину.